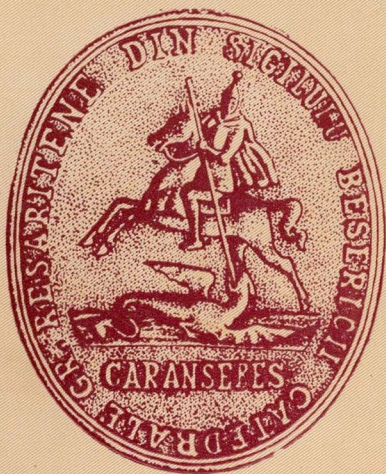

PETRU BONA
**EPISCOPIA
CARANSEBEȘULUI**

CARANSEBEȘ
1995

Petru Bona

EPISCOPIA CARANSEBEȘULUI

PETRU BONA

**EPISCOPIA
CARANSEBEȘULUI**
- contribuții istorice -

CARANSEBEȘ 1995

Coperta: D. FRĂSINEANU

EDITOR :
MUZEUL JUDEȚEAN DE ETNOGRAFIE ȘI AL

REGIMENTULUI DE GRANIȚĂ CARANSEBEȘ

Cuvânt înainte

Titlul lucrării este pretențios și necesită o monografie istorică de mare întindere, dar am considerat că trebuia să se facă un pas prin prezentarea unor dovezi arheologice, date istorice, demografice, realități social-politice, constituind tot atâtea argumente pentru ilustrarea vechimii Episcopiei Caransebeșului, ce a fost reînființată în 1865 și nu creată atunci.

Convins de actualitatea, permanența și necesitatea cunoașterii de către orice român, locuitor al acestor locuri, a adevărului istoric despre ființa Episcopiei Caransebeșului, am reunit câteva studii ce se referă la începuturile creștinismului în zonă, a existenței unei episcopii cu scaunul în Caransebeș încă din secolele XI-XIII, memoriile și petiții ale românilor bănățeni trimise guvernanților acelor timpuri pentru ieșirea de sub dominația ierarhiei sârbe, pe de o parte și pentru reînființarea Mitropoliei ortodoxe române și a episcopilor bănățene pe de altă parte. Memoriile constituindu-se în același timp căi de luptă pentru emanciparea națională și confesională.

Istoria Episcopiei Caransebeșului a fost organic legată de evoluția istorică a întregului popor român și a Bisericii Ortodoxe Române în totalitatea ei. Cu unele evoluții specifice doar Banatului și în special zonei Regimentului de graniță româno-bănățean, dincolo de aspectul exterior, se desprinde același fond comun neamului nostru din totdeauna și de pretutindeni.

În jurul bisericii noastre străbune, românii s-au raliat de veacuri cu credință și speranță, ca singurul reazem puternic și luminat al neamului.

Biserica Ortodoxă Română, integrată adânc în viața și năzuințele seculare ale poporului român n_a precupețit nici un efort în sprijinirea împlinirii aspirațiilor de unitate, libertate și independență și a ținut trează conștiința acestor valori prin inima, mintea și scrisul ierarhilor și fiilor săi.

dr. Petru Bona

I.

VIAȚA RELIGIOASĂ ÎN BANAT ȘI EPISCOPIA DE CARANSEBEȘ, CARANSEBEȘ — VÂRȘET PÂNĂ ÎN SECOLUL XVIII.

Creștinismul a pătruns în Dacia după ocuparea acesteia de împăratul Traian și transformarea țării în provincie romană. Datorită poziției sale geografice, Banatul a intrat mai devreme în contact cu lumea romană, iar apropierea de centrele religioase de la Sirmium — Singidunum a putut permite pătrunderea în stânga Dunării a unor preoți misionari, care au propovăduit creștinismul. Mărturiile arheologice paleocreștine au fost descoperite în provinciile ce au făcut parte din Imperiul roman. Între obiectele paleocreștine descoperite în Banat se evidențiază inelul din aur cu gemă de la Băile Herculane, datând din secolul IV¹, opaițul din bronz în formă de pește din secolul IV-V descoperit la Lipova², inel din bronz în formă de cruce descoperit în albia râului Caraș etc.

Provinciile Dacia au fost părăsite de autoritățile romane, dar ele au rămas încă aproape un secol neocupate efectiv de populațiile barbare din zonă, mai mult, părți din Dacia Apulensis și Dacia Malvensis au fost recucerite și integrate Imperiului roman târziu.

Creștinismul care s-a dezvoltat aici a avut și el o evoluție deosebită de cel din Imperiul roman târziu. Aici s-a dezvoltat o biserică săracă, fără ornamente și construcții deosebite, deci fără bogăția de produse caracteristică imperiului, a existat deci un creștinism modest, aproape sărac³.

De altfel, biserica de răsărit, mai conservatoare și mai atașată de formele originare ale cultului din epoca

paleocreștină s_a menținut pe linia tradiției apostolice și n_a permis nici o schimbare esențială în formele cultului. a dezvoltat pe cele vechi în general. Creștinismul a fost aici influențat de misionarismul din sudul imperiului, din această parte fiind aduse aici materiale liturgice necesare și în același timp au produs anumite obiecte simple, rudimentare de cult.

Populația a rămas în aceste provincii și după retragerea autorității romane și a păstrat vechile baze economice, sociale romane și a dezvoltat mai departe spiritualitatea de tip roman. Locuitorii de aici vorbeau limba latină, specifică pentru practicarea acestui cult, iar formele de organizare socială s_au păstrat prin și datorită acestei religii⁴. În perioada de după părăsirea Daciilor de armata romană, creștinismul a reprezentat elementul de legătură care a ținut locul organelor politice și administrative și a contribuit în același timp la menținerea unității daco-romanilor. După edictul lui Galien (260-268) și până la măsurile anticreștine ale lui Galeriu (286-311), creștinismul s_a dezvoltat aproape neîntrerupt. Că în zona Tibiscum — Caransebeș, creștinismul a existat și s_a dezvoltat continuu o demonstrează și capacul de lut cu mâner decorat în cruce sau capacele de vase ce au incizii în formă de cruce, descoperite în săpăturile arheologice. Capacul de vas de la Tibiscum, confecționat din argilă, lucrat la roată, are pe partea superioară a mânerului o cruce. Diametrul capacului este de 11,8 cm, iar diametrul mânerului de 3,3 cm în semnul crucii cu patru brațe egale, nu lasă nici un dubiu asupra caracterului de simbol creștin pe care-l are⁵. Capacul presupune existența unui vas care era întrebunțat cu siguranță la celebrarea cultului.

Un interes deosebit prezintă piesa descoperită în atelierul de prelucrare a sticlei de la Tibiscum, și anume o fibulă din bronz ce are arcul în formă de delfin, având în coadă o cruce. Finețea și eleganța piesei pledează pentru a o considera de import, iar noutatea reprezentării delfinului îi determină caracterul paleocreștin al piesei, datând din secolul IV.

În satul Țigănești (azi dispărut) terenul aparținând azi orașului Caransebeș, a existat o biserică medievală, probabil din secolul XIII-XIV, de unde au fost scoase la lumină în urma săpăturilor arheologice 7 morminte o-

rientate est_vest, situate în exteriorul zidurilor de fundație a bisericii. În unul dintre morminte a fost găsită o monedă de argint emisă în timpul lui Carol Robert și un vârf de săgeată. Biserica a fost construită și cu material roman din zonă, găsindu-se și cărămizi cu ștampila CIV, ceramică variată romană și medievală. O importanță deosebită o are însă fragmentul de cărămidă ce are aplicat prin ștampilare o cruce monogramatică databilă în secolele V-VIII. De asemenea, la Tibiscum în una din clădirile civile a fost descoperită o amforă ce poartă pe gât, în incizie, simbolistica lui Isus Hristos. Semnele respective sunt distincte, deosebindu-se de literele latine de culoare roșie ce indică capacitatea, conținutul și navicularium ce făcea transportul⁶.

La Moldova Veche a fost descoperită o cruce — engopion, turnată din plumb, cu dimensiunile 3,8 x 3,5 cm, ce datează foarte probabil din secolul XII⁷.

La Gornea a fost descoperit un opaiț din lut (având lungimea de 10,6 cm, înălțimea 3,5 cm și diametrul de 6,8 cm), având redată în relief o „cruce monogramatică” înscrisă într-un cerc⁸. Pe linia acestor descoperiri paleocreștine se înscrie și plăcuța de aur cu inscripție de magie gnostică, precum și gema descoperită într-un mormânt de la Orșova, din prima jumătate a secolului IV. Urmărind pe hartă localitățile din Banat în care s-au descoperit obiecte paleocreștine (Cenad, Băile Herculane, Orșova, râul Caraș, Lipova, Vârșeț, Tibiscum, Dubovăț, Gornea etc.). La Periam s-a descoperit o căldare de cult paleocreștină din secolul V-VIII⁹. Aceste descoperiri întăresc convingerea că în secolele IV-VI creștinismul era răspândit pe întregul teritoriul provinciei românești.

Prima fază a creștinismului din această zonă s-a datorat trupelor venite din Orient și a populațiilor ce le însoțeau¹⁰. De altfel, manifestările artistice remarcate la Tibiscum în secolele II-III se integrează cadrului artei provinciale romane în care se observă influența apuseană și a provinciilor dunărene în general, prin comerțul practicat cu Italia, Pannonia, Germania etc. și apoi prin amprenta influențelor orientale venite prin filiera trupelor staționate în castru¹¹. În faza a doua, după părăsirea Daciei, majoritatea obiectelor creștine apar tot în fostele castru și orașe, ceea ce demonstrează continuitatea de lo-

cuire neîntreruptă pe aceleași locuri. Caracterul occidental primit de unele produse paleocreștine prin „creștinare” arată încă o dată că pe teritoriul fostelor Dacii, cultura materială și spirituală a continuat să și păstreze caracterul roman, că acest caracter a evoluat paralel cu schimbările petrecute în Imperiu. Crucea de pe capacul de vas de la Tibiscum sugerează influența din aceeași direcție.

Părăsirea castrului de la Tibiscum de cele trei trupe auxiliare și administrația romană s-a făcut fără a fi determinată de un conflict intern. Descoperirile arheologice întreprinse până acum în zona anticului oraș și apoi municipiu Tibiscum dovedesc existența unei populații care locuia vechile edificii urbane. Modificările constructive ale spațiilor interioare ale unor vechi clădiri sunt edificatoare. În aceste spații mult reduse, inventarul arheologic este relativ sărac și constă mai ales în ceramică de tip provincial¹⁴.

Complexitatea vieții economice în secolele III-IV poate fi înțeleasă și prin analiza monedei romane descoperită pe teritoriul așezării. Astfel, în 1925 a fost descoperit un mare tezaur compus din 971 monede¹⁵, iar de-a lungul anilor, în săpăturile arheologice peste 50 monede. Structura și compoziția tezaurului de la Tibiscum demonstrează pe de o parte pătrunderile masive de monedă în secolul IV, iar pe de altă parte că relațiile de schimb bazate pe monedă însemna o continuare a vieții economice. Monedele care circulau în Banat erau în exclusivitate de proveniență bizantină. Au fost descoperite monede ce se întind pe o lungă perioadă de timp, de la Constantin cel Mare și urmașii săi și până în timpul lui Manuil I Comnenul (1143-1180)¹⁶. Contactele și relațiile economice și politice cu Imperiul roman târziu au favorizat menținerea așezării cu toate atribuțiile unui centru urban de tip antic, în care populația daco-romană continuă să trăiască și mai ales să folosească același sistem de schimb bazat pe monedă, ca și în timpul existenței provinciei. Acest sistem era total diferit de cel al unei populații alogene migratoare, care tezauriza de obicei moneda de aur și argint, în primul rând pentru valoarea metalului¹⁵. Monedele descoperite până acum la Tibiscum, ca de altfel pe întreg teritoriul Banatului sunt monede din bronz, folosite în viața cotidiană în schimburile curente comerciale¹⁶.

Un rol important l-au avut zonele care au fost integrate în statul roman, partea de sud-vest a Daciei Superioare Apulensis (Banatul) și partea de sud-vest a Daciei Inferioare Malvensis (Dacia de la sud de Braza lui Novac). Toate piesele arheologice descoperite în aceste zone, proveniența și tipologia simbolisticii arată unitatea procesului de răspândire a vechiului creștinism. În această zonă, Tibiscum, prin poziția sa geografică, prin continuarea activității unor ateliere economice, circulația monetară, relații comerciale cu sarmații iazigi sugerează existența unei așezări care își menținea încă caracteristicile de oraș antic¹⁷. Aceasta sugerează apoi faptul că Tibiscum, ca și întreaga zonă, depindea de Imperiul roman, apartenență determinată de interese economice în primul rând.

Oficializarea religiei creștine de către împăratul Constantin cel Mare în anul 313 și înființarea apoi a episcopatelor sud-dunărene, au reprezentat focare de iradiere a acestei religii la nordul Dunării. În colecțiile muzeului din Timișoara și Reșița se păstrează 5 piese din bronz ce provin probabil din Clisura Dunării — furci de tors pentru deget — databile în secolele IV-VI, ce au reprezentare zoomorfă, un porumbel, iar una dintre piese are reprezentat o oduce. Porumbelul reprezentat pe diverse obiecte aparține simbolisticii creștine¹⁸. Aceste piese se alătură altor descoperiri paleocreștine ce dovedesc existența unor comunități creștine în zonă încă din secolele II-III¹⁹.

Se constată în prima jumătate a secolului IV, în provinciile romane sud-dunărene, existența unei organizații temeinice a bisericii creștine în episcopate numeroase, care desfășoară o vie activitate bisericească, misionară, cu cel puțin un sfert de veac înaintea Sfântului Niceta din Remesiana²⁰. Dacă analizăm istoria bisericii creștine, pe malul drept al Dunării constatăm că în timpul lui Niceta din Remesiana în toate provinciile din dreapta fluviului, biserica creștină era bine organizată, astfel în Dacia Ripensis erau patru episcopii (Aquae, Ratiaria, Castra Martis, Oescus). La Singidunum și Sirmium erau alte episcopii organizate, ai căror episcopi aveau desigur și caracter misionar și erau în aplearea teritoriului bănățean²¹. Mărturiile documentare din secolele IV-V demonstrează că cele șase episcopii din dreapta Dunării întrețineau relații cu populația din stânga Dunării, unul dintre episcopi și preoți

sacrificându-și viața în timpul persecuțiilor împăratului Dioclețian (284-305) și Liciniu. Persecuțiile celor doi împărați îndreptate împotriva creștinilor au intensificat răspândirea creștinismului în Dacia, întrucât mulți creștini, spre a scăpa de persecuții și a-și salva viața, s-au refugiat în stânga Dunării, în Banat. Se cunoaște cazul preotului Montanus și a soției sale Maxima, care fiind prigoniți în Singidunum, s-au refugiat în Sirium, unde au fost martirizați pentru credința lor²². Cu siguranță că în timpul persecuțiilor de la începutul secolului IV, creștinii din centrele episcopale din dreapta Dunării s-au refugiat și în ținuturile bănățene unde, neexistând administrație romană, puteau să-și propovăduiască credința nestingheriți și să celebreze cultul creștin în limba daco-romană.

În anul 343 existau mai aproape sau mai departe în jurul Remesianeii, un număr de 12 episcopii ai căror titulari au luat parte la sinodul din Sardica (Sofia), dintre care 5 așezate pe Dunăre și anume Singidunum (Belgrad), Viminacium (Costolaț), Aque (Negotin), Castra Martis (localitate neidentificată) și Oescus (Gigen), fără a mai menționa și alte episcopii ai căror titulari n-au participat la sinod, precum și episcopiile mai îndepărtate existente în provinciile Moesia Inferior, Scythia, Thracia, Macedonia, Dalmația, Pannonia Superior, Noricum²³.

Înființarea unei episcopii presupune un număr suficient de slujitori, diaconi și preoți, având în frunte un episcop, precum și un mare număr de credincioși. Înființarea și organizarea unei episcopii se făcea după o anumită trecere de timp de la răspândirea credinței creștine într-o nouă localitate, în momentul în care numărul credincioșilor sporea, încât aceștia erau în stare să susțină cerințele și aparatul administrativ bisericesc al unei episcopii, oricât de modest ar fi fost acesta.

Având în vedere caracterul misionar al creștinismului primelor secole, este sigur, deși formal ne lipsesc documentele în afară de unele mărturii arheologice, că religia creștină a pătruns în același timp și la nordul Dunării, în Dacia Carpatică, mai ales prin mijlocirea numeroaselor centre episcopale din sudul Dunării și în primul rând prin mijlocirea episcopilor așezate de-a lungul fluviului.

Despre realitățile vieții populației romanizate a Daciei după părăsirea autorităților romane ne vorbesc și unele documente bizantine. Între acestea o importanță deosebită o are Novella XI din 14 aprilie 535 din timpul lui Justinian, prin care se înființa Praefectura Illiricum și Arhiepiscopia Justiniana Prima²⁴. Mitropolitul Justinianei Prima avea sub autoritatea sa ecleziastică Dacia Mediteraneeană, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, provincia Proevalitana, Macedonia Secunda și partea din Pannonia Secunda, unde a fost cetatea Bacensis. Pentru populația daco-romană din stânga Dunării, înființarea episcopiei Justiniana Prima este de foarte mare importanță fiindcă reprezintă prima știre documentară de organizare bisericească în fosta provincie Dacia Traiană. În document se precizează, printre altele, că „împărăția noastră s-a mărit astfel încât amândouă malurile Dunării sunt cuprinse de cetățile noastre și atât Viminacium cât și Recidiva și Litterata, care sunt peste Dunăre, sunt iarăși supuse poruncii noastre”²⁵. Noua arhiepiscopie se întindea în provinciile în care predomina populația romanică, lucru ce explică și faptul că din cele 168 novelle cunoscute, aceasta este singura care ne-a rămas redactată în limba latină, toate celelalte fiind scrise în limba greacă. Cele două civisuri amintite în document sunt localizate în Banat. Litterata fiind Lederata — așezată în fața cetății Novae — iar Recidiva a fost identificată de V. Pârvan ca fiind Vărădia — localitate situată pe drumul roman ce pătrundea în Dacia, pornind de la Viminacium la Tibiscum (Jupa — Caransebeș)²⁶.

Arhiepiscopia Justiniana Prima și-a slăbit din activitate la începutul secolului VII, în urma năvălirii slavilor, iar după 680, prin cucerirea bulgară a regiunii Dunării de Jos a primit o nouă lovitură, pentru ca în anul 731 împăratul Leon III Isaurul să o desființeze oficial, iar episcopiile sufragane au fost trecute sub jurisdicția patriarhiei de Constantinopol²⁷. De altfel, Tibiscum continuă să apară în documente și în secolul VII, amintit fiind de către Geograful din Ravenna²⁸. Săpăturile arheologice efectuate la Tibiscum au scos la suprafață noi urme de locuire databile în secolele VII-VIII, într-o perioadă de stabilitate după încheierea unor valuri de migrații.

Existența mai târziu a unei Vlășii în Munții Cernei din Banat, vecină cu centrul religios de la Mureș, unde funcționa în anul 787 Ursus, episcopul avarițienilor, demonstrează continuitatea neîntreruptă a creștinismului în zonă. Această Vlășie bănățeană cu tradiție creștină încă din secolul IV aparținea provinciei Illiricum și era situată în fața episcopiei Moraviei, din orașul Margul Vechi, unde rezida la 878-880 episcopul Agaton al Moravelor. Ursus este amintit ca participant la sinodul VII ecumenic de la Niceea, din anul 787²⁹.

O altă știre ce trebuie coroborată cu alte date se referă la traseul moaștelor Sfântului Dimitrie în drumul lor spre Thesalonic, în anul 604, după distrugerea cetății Sirmium de către slavi. După unii autori, acestea au fost transportate pentru a nu cădea în mâna barbarilor în mai multe localități: Tibiscum, Drobeta, Orșova, Bucovăț³⁰.

După înfrângerea bulgarilor de către împăratul Vasile al II-lea (976-1025), acesta a înființat în anul 1019 patriarhia de Ohrida, pe care a ridicat-o la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile subordonate este menționată și cea de la Divisiskos³¹. Bizantinologul maghiar M. Gyöni, urmărind variantele din diferite manuscrise Dibiskos, Divissiskos, Tibisko, Timpisko, arată că aceste denumiri nu sunt altceva decât transcripția în limba greacă — bizantină a formei Tibisko. Deci, după acest autor, în Banat a existat în anul 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru episcopal în localitatea Tibiscum — Caransebeș³². Tibiscum era dependent de episcopia de Brančevo, despre care vorbește în 1019-1020 primul dintre cele trei hrisoave emise de Vasile al II-lea, arhiepiscopiei de Ohrida și care pare a fi anticul Tibiscum (Jupa)³³. Arhiepiscopia de Ohrida este amintită în documente și în anul 1020, când avea sub jurisdicția sa tot nordul Dunării, însumând 31 de eparhii³⁴. Deci diploma din 1019 nu face altceva decât să confirme o situație anterioară și anume în care Tibiscum figura ca centru bisericesc al populației daco-romane din această parte a Banatului.

Prezența autohtonilor menționată și la 1094 de persanul Gardizi ca „locuitori de la râul Dunăre până spre munți, sunt 17 Ramun — adică romanici — fiind mai numeroși decât maghiarii și sunt creștini”³⁵. De altfel, această

informație este confirmată și de arabilul Abu Hamid în secolul al XII-lea, precum și de cronicarii maghiari.

Invasia ungarilor în Banat a întâmpinat o puternică rezistență din partea voievodului Glad, care a fost însă învins pe râul Timiș și s-a retras la Cuvin. Rezistența opusă de Glad a împiedicat pe unguri de a cotorpi Banatul, o lungă perioadă de timp, până în vremea lui Ștefan I, când aici este menționat ducele Ahtum, a cărui stăpânire se întindea de la nordul Mureșului până la Criș, în est până la frontiera cu Transilvania, în sud până la Vidin și Severin. În anul 1002 acesta a acceptat suzeranitatea împăratului Vasile al II-lea al Bizantului. Ca semn al vasalității față de împăratul bizantin, acesta se va boteza și a construit la Morisena o mănăstire închinată Sfântului Ioan Botezătorul, aducând episcop pe Ierotei și călugări din Bizanț³⁶.

După moartea lui Vasile al II-lea și a fratelui său Constantin al XI-lea, la 1028, Ștefan I încerca să-și extindă stăpânirea și asupra Banatului. Regele maghiar a atras de partea sa o rudă a lui Ahtum, pe Cenad, și în urma a două bătălii, Ahtum este înfrânt la Morisena, iar țara lui Glad cade sub stăpânirea lui Ștefan I, așa cum menționează *Legenda Sf. Gerard*³⁷.

Deși izvoarele sunt rare, totuși pe baza unor documente păsrate, se pot cunoaște realitățile mai vechi. Așa de pildă, într-un document din anul 1204 se face mențiunea „despre starea de ruină“ a unor biserici ortodoxe dintre Crișuri și Dunăre și de tendința papei Inocențiu al III-lea de a le ocupa și a le transforma în biserici catolice³⁸. De altfel, la începutul secolului al XIII-lea toate măsurile luate de catolici împotriva credincioșilor ortodocși din zonă au rămas fără efect sau au avut un rezultat minim și de scurtă durată. Așa de pildă decretul sinodului IV lateran din 1215, prin care se interzicea existența episcopilor ortodocși alături de cei latini nu a avut nici un rezultat³⁹, cum nici un efect nu a avut nici scrișoarea papei Bonifaciu al VIII-lea de a-i pedepsi pe ortodocși⁴⁰.

Este apoi important de subliniat faptul că la mănăstirile de rit catolic sunt cunoscute datele construirii acestora, iar la cele ortodoxe nu se cunoaște anul întemeierii. de aici concluzia firească că cele mai multe dintre a-

cestea existau cu mult înainte de venirea unguirilor în aceste locuri și că multe dintre mănăstirile catolice de mai târziu au fost în secolele XI-XII mănăstiri ortodoxe, acestea fiind transformate în abații romano-catolice odată cu expansiunea catolicismului și a ordinelor călugărești⁴¹. De altfel, primele mănăstiri atestate documentar în Banat sunt de rit răsăritean. Bizantinologul maghiar G. Moravcsik preciza că înainte de invazia mongolă din 1241, numărul mănăstirilor de rit bizantin din sudul Ungariei feudale se ridica la 600, dintre care au fost localizate 400.

După ocuparea Constantinopolului de către cruciați în 1204 și instaurarea Imperiului latin de răsărit până în 1261, influența Bizanțului a slăbit, fenomen ce s-a resimțit și în Banat, unde se cunoaște o ofensivă a catolicismului. După încercarea de a crea un episcopat de rit răsăritean dependent de Roma, în 1215 s-a întrunit sinodul IV lateran care interzicea existența episcopilor ortocși alături de cei catolici. Tot pe linia măsurilor restrictive se înscrie și încercarea de desflințare a celor două episcopii ortodoxe din sudul Ungariei.

La 21 martie 1232, papa Grigore al IX-lea se adresa episcopului romano-catolic Bulchu al Cenadului (1229-1250): „ne doare nu puțin și ne tulbură faptul că episcopii ortocși de Alba și Brandussum, care țin nemijlocit de pontificile roman, îndepărtându-se mai mult de la unitatea bisericii romane și rătăcind în urma turmelor de credincioși se abat de sub îndrumarea ei. Noi, așadar poruncim cu stăruință și sfătuiește să înduplece pe sus zși episcopi ca revenind la unitatea bisericii romane într-un timp pe care va trebui să li hotărăști să i se supună și îndrepte spre ea cu ascultare. Dacă cei doi episcopi nu vor să asculte, episcopatele lor să fie supuse episcopatului de Sirmiu⁴². Cele două localități, Alba și Brandussum, au fost identificate ca fiind Belgradul și Branicevo — vechea Branita — reședința episcopiei Moraviei, de care aparținea și castrul episcopal Tibiscum⁴³. Se pare că în urma presiunii catolice a Cenadului, la ordinul papei, centrul ortodox de la Tibiscum s-a retras la Mehadia, unde era mai ferit de atacuri și mai aproape de țările ortodoxe de unde putea primi ajutor și adăpost în caz de primejdie.

Că ortodoxismul era puternic în regat în secolul XIII o demonstrează și lucrările sinodului de la Buda, din

1279. când s_a prevăzut luarea de măsuri împotriva „schismaticilor“, prin care li se interzicea să zidească „capele sau alte case simple“. Ca urmare a faptului că ortodocșii erau foarte numeroși în regat în 1280, se făcea mențiunea că „schismaticii aproape au ruinat regatul“⁴⁴, iar sub Ladislau al IV-lea Cumanul (1272-1290), „schismaticii au progresat și mai mult“⁴⁵. Fără efect a fost și scrisoarea papei Bonifaclu al VIII-lea din 1299, prin care autoriza să fie urmăriți și pedepsiți ortodocșii, „pentru ca credința catolică să se întărească“⁴⁶. Dar din examinarea documentelor emise de cancelaria maghiară nu se constată existența nici unui document care să pună în aplicare măsurile restrictive menționate mai sus. Aceasta ne face să credem că planurile catolicismului s_au izbit fie de indiferența, dar mai ales de rezistența regilor unguri din secolul XIII, care nu aveau nici un interes de a crea tulburări în rândul populației ortodoxe, foarte numeroase. Sub regii din casa arpadiană, românii n_au suferit din cauza confesiunii maltratări efective⁴⁷.

Măsurile restrictive cu referire specială la biserica ortodoxă din Banat s_au intensificat în secolul XIV, dar au fost mult exagerate de unii istorici. Trebuie precizat faptul că confesiunea romano-catolică a fost religia clasei stăpânitoare și oricine ajungea la diferite demnități în stat sau era înnobilit și dorea să-și păstreze privilegiile era obligat s_o îmbrățișeze, naționalitatea confundându-se cu confesiunea religioasă. Religia majorității populației din Banat, adică a românilor, a fost religia greco-ortodoxă îmbrățișată de țărani, cnezi și voievozi, dintre care foarte puțini la număr în secolele următoare, în schimbul unor avantaje, au îmbrățișat catolicismul. Biserica catolică s_a întărit pe măsura dezvoltării și consolidării relațiilor feudale, iar cancelaria regală condusă de clerici catolici a avut o influență deosebită asupra regilor unguri. Odată cu instalarea lui Carol Robert de Anjou la Timișoara, penetrația maghiară în Banat s_a intensificat mai ales în zona de câmpie. Nu trebuie trecut cu vederea faptul istoric de primă importanță că bisericile și mănăstirile ortodoxe au ținut neamul românesc în fața încercărilor de destrămare inițiate de stăpânirea catolică străină din Transilvania și Banat. Se amintește de existența a 180 mănăstiri în pământul românesc ardelean și părțile dinspre Ungaria, ele

fiind mai numeroase în zonele mai îndepărtate de centrul de stăpânire. Astfel, în Caraș-Severin sunt menționate 6 mănăstiri, în Timiș 8. În afară de acestea documentele mai menționează în Banat mănăstirile de la Găvojdia, Sacu, Bocșa Montană, Mănăștur, una lângă Remetea, alta lângă Lipova și o alta în Clisura Dunării⁴⁸. Ceea ce a ținut pe români în credința lor ortodoxă nu a fost numai o cărmuire bisericească unitară, ci autonomiile locale, districtuale bănățene care erau mai puternice decât cărmuirea feudală⁴⁹. Privilegiile acordate celor 8 districte românești de regii Ungariei n-au făcut decât să confirme o realitate cu mult mai veche, consființirea existenței unei adevărate țări românești în aceste părți ale Banatului.

Că românii formau majoritatea absolută a locuitorilor din Transilvania și Banat o demonstrează și registrul dijmelor papale din anii 1332-1337. Registrul dijmelor oferă date de mare însemnătate, fiind consemnate 950 parohii impuse la dijma bisericească ca obligație percepută numai de la catolici. Cum în Transilvania existau atunci aproximativ 3000 de așezări, rezultă că peste 2000 erau locuite numai de ortodocși, adică de români, sau aproape numai de români. Registrul dijmelor papale consemnează comitatul Timiș cu 30 de fortificații, 22 orașe și 990 așezări sătești, dar numai 94 parohii catolice foarte mici, în comitatul Caraș existau 13 fortificații, la orașe și 200 sate în care erau doar 22 parohii catolice și acestea foarte mici. Se poate constata disproporția zdrobitoare dintre densitatea populației și numărul parohiilor catolice din cele două comitate, deci mai mult de 90-95 % din populație era românească — ortodoxă. De altfel parohiile și așezămintele catolice erau destinate puținului personal misionar și administrativ. La începutul secolului al XIV-lea arhidiaconatul de Caransebeș al episcopiei Cenadului extins până spre Reșița, Oravița, Lugoj și Deta nu cuprindea decât 7 parohii catolice consemnate în listele dijmelor papale din 1332-1337. Chiar dacă aceste liste mai pot fi completate cu câteva așezări cu parohii catolice care nu au achitat dijma din diverse motive este evident că pe teritoriul districtului Caransebeș numărul așezărilor altele decât cele românești era practic neglijabil⁵⁰.

. În mai multe documente emise de cancelaria maghiară se arată cum regalitatea solicita ajutorul papilor

spre a lupta împotriva „schismaticilor“ și „necredincioșilor“, dar nu a ortodocșilor din interiorul regatului, ci împotriva celor din afară. Noțiunea de „schismatic“ se referea la creștinii de confesiune greco-orientală rămași cu biserica ortodoxă-bizantină după marea schismă din 1054, iar națiunea de „eretic“ marca variatele forme de dizidență a bisericii catolice⁵¹.

Călugării franciscani⁵² apar menționați în Caransebeș în anii 1372-1379 și au aparținut la început de provincia S. Salvatoris și de vicariatul Bosnia Argentina. În condițiile ofensivei catolice care făcea unele progrese în acei ani în Peninsula Balcanică, în Moldova, în ținuturile haliciene, cât și în Bizanț, înțelegem și sensul învoierilor date de papă la 16 iunie 1372 (repetate în 1379) franciscanilor din vicariatul Bosniei de a construi lăcașuri de cult în teritoriile dintre Carpați și Dunăre⁵³.

Franciscanii din Caransebeș au făcut parte din vicariatul Bosnia Argentina și de ei se poate vorbi doar după 1365, cind Ludovic I a ocupat o parte din Bulgaria, prilej cu care călugării minoriti au putut să se stabilească în Caransebeș, dar în nici un caz înainte de această dată și cu o existență foarte scurtă. Nu trebuie omisă nici știrea că la 1372, Vlaicu Vodă, domnul Țării Românești figura din nou ca ban al Severinului⁵⁴. El purta la acea dată titlul de „Vladislav, Voivoda Transalpinus, Banus de Zeurino“. Ca urmare a contraofensivei ortodoxiei ecumenice, patriarhia din Constantinopol a înființat în anul 1370 mitropolia Severinului pentru Oltenia, Banatul estic, ținutul Sălistei, Țara Oltului și Transilvania de răsărit formând o țară românească ortodoxă. Într-o scrisoare a patriarhului ecumenic, mitropolitul Ungrovlahiei ce își avea scaunul la Argeș era intitulat „exarh a toată Ungaria și al Plaiurilor“⁵⁵.

Tot în acea perioadă călugărul Nicodim, plecând de la Muntele Athos a ajuns în Țara Românească unde a convins pe Vlaicu Vodă să zidească mănăstirea Vodița, la vest de Severin, înzestrind-o cu odoare scumpe și mosii întinse. Cu siguranță că aceasta a avut o mare influență asupra românilor din Banat. De altfel Sigismund în 1418-1429 și Iancu de Hunedoara în 1441, confirmă drepturile călugărilor de la Vodița scutindu-i de orice vamă pe pământurile regale și ale nobililor unguri „și să nu fie supărați de nimeni pentru legea lor“. Fiind mănăstire de graniță, situată

În apropierea Mehadiei, Vodița a fost socotită deseori ca făcând parte din Banatul unghuresc, așa cum rezultă din privilegiile acordate mai sus⁵⁶.

Se pune întrebarea ce s-a întâmplat în 1383 când turcii au ocupat Bosnia și când organizatoric franciscanii din Caransebeș nu mai aparțineau de vicariatul Bosnia Argentina, căci documentele de epocă nominalizează ca făcând parte din acest vicariat doar 5 custodii, Caransebeșul nefiind menționat⁵⁷. În lucrările lor franciscanii însăși recunosc că „în prima lor misiune nu au avut succes nici în Ungaria, cum n-au avut nici în Germania“⁵⁸.

În Caransebeș, franciscanii au avut probabil în acea perioadă o mănăstire din lemn, fără ca documentele să precizeze locul în topografia orașului⁵⁹, o mențiune documentară o situează pe malul stâng al Timișului (Eruga, n.n.)⁶⁰. Cert este faptul că în 1428, regele ordona comandantului cetății Caransebeș, precum și cnezilor din zonă „ca pentru repararea mănăstirii să asigure bârne mari ori de câte ori este nevoie“⁶¹. În 1726, la revenirea franciscanilor în Caransebeș aceștia au preluat biserica și casa parohială, iar priorul P. Posgai și călugării Fr. Krobauer și Saturninus Fleischer au început construirea bisericii noi pe locul celei vechi de lemn de mici dimensiuni⁶² ce a fost terminată în 1730 și sfințită în 1733 de către episcopul Albert de Falkenstein. În cronică franciscană scrisă de Blasius Kleiner se menționa despre orașul Caransebeș că este un oraș românesc frumos și prosper. În zilele de sărbătoare este asaltat de săteni care vin din satele din jur pentru a-și vinde produsele⁶³.

Dar cu tot sprijinul papalității și mai ales al regiilor maghiari, misiunea franciscanilor de a atrage la catolicism populația românească a rămas fără succes, numărul celor trecuți la religia catolică a fost foarte mic, el recrutându-se doar din rândul unor cnezi și oficialități care au primit în schimb anumite privilegii, aceasta mai ales începând din secolul al XV-lea)

Împotriva ortodocșilor au fost luate măsuri încă de Ludovic I (1342-1382). În 1374, misionar cu propaganda catolică în Banat era călugărul franciscan Antonio Spoleto, cunoscător al limbii române, dar eforturile acestuia de a atrage românii ortodocși la catolicism a rămas fără ecou⁶⁴.

Cu siguranță că un rol important în menținerea trează a ortodoxiei a avut-o mitropolia de la Severin întemeiată între 1369-1401 de Vladislav și Mircea cel Bătrân⁶⁵.

Ludovic I a emis în 1366 un document în care poruncește nobililor cetăților și satelor libere din comitatele Caraș și Cuvin să aresteze pe toți preoții slavi împreună cu familiile acestora și să-i predea comitelui Hem sau fratelui acestuia⁶⁶. Se constată deci că este vorba de preoți slavi și nu de preoți români⁶⁷. Corectă pare ipoteza că documentul din 1366 se referă la preoții veniți din sudul Dunării în cele două comitate ce se învecinau cu Serbia și Bulgaria. .

În 1365/1366, Ludovic I a fost vizitat la Buda de împăratul Bizanțului, Ioan al V-lea Paleolog, care în schimbul trecerii la catolicism ar fi primit ajutor din partea regelui maghiar în lupta contra turcilor. Împăratul a venit cu o fregată pe Dunăre până la Vidin, unde a fost primit de voievodul Transilvaniei. Pe vechiul drum roman a ajuns la Caransebeș unde a fost primit cu mare fast de cnezii și mulțimea românilor din districtul cu același nume. La întoarcere împăratul a poposit din nou la Caransebeș, unde de asemenea a fost primit fastuos de români, aceștia făcând mari cheltuieli cu primirea și întreținerea oaspeților — 263 fl. — o sumă imensă pentru acele vremuri⁶⁸. Se demonstrează prin acest document că orașul Caransebeș era un oraș cu populație românească numeroasă, un puternic centru al ortodoxiei, doar așa se explică șederea împăratului bizantin aici și nu în altă parte, acesta fiind de aceeași religie cu locuitorii orașului.

De altfel trebuie subliniat faptul că doar peste câțiva ani în 1385-1386, presiunea catolicismului și a regalității încetează cu totul, în această parte a Banatului, pentru că a izbucnit atunci răscoala condusă de Horvaty contra regelui, la răscoală participând și mulți români⁶⁹. Cnezii români vor trece de partea răsculaților ca urmare a greutăților războaielor cu turcii, ei apărând cetățile de graniță până la sosirea oastei regale, care fie ajungea prea târziu, dar de cele mai multe ori aceasta le prăda casele și moșiile⁷⁰. Despre participarea românilor la răscoală stau mărturie mai multe diplome de danie ale lui Sigismund către principalii săi susținători, îndeosebi frații Ladislau și Ștefan de Loșonț ce dețineau în 1387 dregătoria de bani ai

Severinului. Banul Ladislau redobândind pentru regat cetățile: Orșova, Timișoara, Vărădia, Jdibara, Caransebeș, Mehadia⁷¹. Și înainte de izbucnirea răscoalei unii cnezi bănățeni s-au bucurat de privilegiu, iar alții, nepărăsind credința ortodoxă s-au refugiat în Țara Românească. O asemenea realitate o desprindem din documentul din 19 iulie 1376 emis de regele Ludovic I, prin care dona „românilor noștri Țurian, Bogdan, Dimitrie, Toma și Vlasiu, fiii lui Baic, moșia Valea Bolvașnița de pe râul Bolvașnița care se afla în districtul Mehadia, ținând seama de faptele de vitejie și de slujbele lor aduse în expedițiile militare împotriva Serbiei și Bulgariei, dar mai ales la redobândirea orașului și a țării Severinului, moșie ce fusese confiscată de la Ladislau fiul lui Lehoch care părăsind calea credinței a fugit în părțile Țării Românești”⁷².

Un document deosebit este cel emis din Pisa la 20 iulie 1409 de antipapa Alexandru al V-lea, prilejuit de numirea unui arhidiacon în Caransebeș, în care recunoaște că orașul se află în „teritoriul ortodox”⁷³.

Temeliile de zid ale unei biserici medievale datând din secolul XIII, au fost descoperite în anul 1988 în centrul istoric al orașului Caransebeș⁷⁴. Edificiul descoperit este monumentul cu ziduri groase de 1 — 1,10 m, fiind o biserică de tip sală, compus dintr-o navă mare de circa 125 m², un cor dezvoltat de 32 m², o absidă semicirculară a altarului lungă de 2,40 m și lată de 5 m, o sacristie situată pe latura de nord. Biserica are altarul orientat spre est, conform tradiției paleo-creștine, regulă precizată apoi în constituțiile apostolice. Intrarea principală se afla în mijlocul laturii vestice și o intrare secundară pe latura sudică. Fiind de asemenea dimensiuni biserica putea cuprinde la diverse procesiuni religioase între 800-1000 de credincioși. Patru perechi de contraforturi parțial asimetric dispuse sprijină partea de sud și de nord a navei și sunt completate pe partea vestică cu două contraforturi oblice de colț. Contraforturile de colț au la nivelul începerii elevației blocuri masive de piatră fasonată și bucăți de marmoră recuperate din vechi construcții romane din zonă. Cele 20 fragmente de nervuri cioplite în piatră și o cheie de boltă descoperită în zona corului atestă că absida și corul au fost boltite în timp ce nava avea tavanul drept. Probabil că pe partea de

nord a navei s-a ridicat pe o bază pătrată sau dreptunghiulară turnul clopotniță, soluție sugerată de prezența contraforturilor masive de pe această latură în comparație cu cele de pe latura sudică, contraforturi ce au fost mărite prin adăugiri ulterioare. În toată Europa bisericile din epoca romanică târzie și început de gotic în rândul cărora se înscrie și biserica din Caransebeș, au contraforturi masive inclusiv pe colțuri, acoperișul era în două ape, portaluri simple timpanul fără decorații, toate fiind construite din piatră, contraforturile urcă până sub șarpantă având 1-2 trepte prevăzute cu lăcrimarii, corul are alt acoperiș separat de navă⁷⁵.

De altfel bisericile gotice din Transilvania construite la început și cu concursul unor arhitecți străini, înstruiți în cadrul marilor șantiere din țările germanice, dar folosind mâna de lucru locală, și foarte curând și cu meșteri formați pe șantierele locale păstrează zidurile groase ale romanului cu un verticalism temperat și nu cunosc pereții ajurați, nici arcul butant⁷⁶. Se poate constata că la sfârșitul secolului XIII și în primele decenii ale secolului următor pătrunderea stilului gotic s-a făcut cu timiditate, caracteristică fiind permanenta cochetare cu amintirile încă puternice ale arhitecturii romanice.

În partea vestică a navei, sub pardoseala bisericii, au fost descoperite 11 cripte diferite ca formă, mărime și material de construcție. Un fragment dintr-un ancadrament de fereastră descoperit demonstrează că interiorul bisericii era destul de întunecos datorită zidurilor groase, amplasării și mărimii reduse a ferestrelor.

Biserica a fost construită în mijlocul unui cimitir, probabil pe locul unei biserici mai vechi de lemn, ce a suprapus la rândul ei o parte dintr-un monument roman, căruia i-au aparținut cele patru fragmente de piatră cioplite de o formă deosebită, descoperite în mijlocul corului. Situat într-o zonă cu numeroase vestigii romane era firesc ca monumentul medieval să cuprindă în zidurile sale și materiale romane. În afară de blocuri de piatră cioplită folosită la zidurile de fundație și în elevație, numeroase cărămizi și fragmente de cărămizi și țigle romane, unele purtând aplicate ștampilele MID MASY, AHF, CIV, au fost descoperite în criptele bisericii. A fost descoperită jumătatea unui fronton roman de marmoră albă ce are reprezentat în basorelief una din-

tre scenele mitologice ale lui Hercules. A mai fost descoperită o stelă funerară, fragmentul unei inscripții romane din secolul II, iar, lespeda de altar a fost confecționată dintr-un bloc de marmoră albă ce a aparținut inițial tot unei construcții romane. Fiind construită în interiorul unui cimitir, biserica a fost înconjurată de morminte, unele mai vechi situându-se sub fundațiile monumentului. Toate mormintele descoperite „în situ”, au avut orientarea est-vest, cu o abatere specifică amplasării întregului monument, cei înhumați au brațele îndoite din cot și aduse pe piept. Mormintele descoperite în partea estică a bisericii, databile din secolele XI-XII, demonstrează că aici a fost o veche necropolă a orașului Caransebeș.

Inventarul din morminte, constă din monede, inele, cercei, piese de costum, catarama, copci și aplici din argint sau argint aurit. Monedele au fost depuse de regulă câte una în mormânt, fiind găsite în mână, pe pieptul sau lângă craniul scheletului. Fragmentele de țesătură descoperite păstrează modelele existente și azi pe piesele costumului popular românesc din satele ce au aparținut în evul mediu districtelor bănățene și în special celor din satele de munte din apropierea Caransebeșului.

Dacă piesele de podoabă au o circulație mai largă și nu pot fi atribuite unei etnii prin excelență, fragmentele de îmbrăcăminte păstrate în mai multe morminte demonstrează categoric că purtătorii acestora au fost numai românii, numai ei au purtat, conservat și perpetuat de-a lungul veacurilor modelele pe care le întâlnim azi pe costumele țăranilor bănățeni. Cele mai multe fragmente de țesătură au fost găsite în mormintele de femei, lucru firesc, căci opregul și ceapsa au încorporate în țesătură fir metalic, mărgelile și „bănuți” ce s-au conservat pînă azi. Ceapsa și opregul, piese de costum de străveche tradiție sunt specifice portului popular românesc numai în Banat și în nici o altă regiune a țării noastre ⁷⁷.

În ceea ce privește formele podoabelor, unele dintre acestea le continuă pe cele tradiționale, dar în același timp se constată și apariția unor forme noi care vor deveni clasice în feudalismul românesc dezvoltate. Podoabele cu perle și pietre prețioase se circumscriu artei balcano-bizantine ce vădesc și demonstrează o creație locală a meșterilor artiști din țările române ⁷⁸. Filigranul, tehnică bizantină de origine balcano-orientală, este adoptat ca manieră favorită

atât de către bijutierii bulgari, cât și de către aurarii din Transilvania și Ungaria, care au realizat în secolele XV-XVI, adevărate opere de artă în această tehnică.

Podoabele și piesele de costum purtate de cnezii și nobilii români bănățeni în secolele XIV-XV, sunt asemănătoare celor obișnuite atunci și altor medii, cum ar fi de pildă a membrilor comunității orășenești. Aceleași atelice de argintar și aurar, produceau pentru aceste medii aceleași piese. Dar cnezii și nobilii ortodocși caransebeșeni înmormântați în criptele din interiorul bisericii, au păstrat cu sfințenie tradiția veche românească, înmormântându-se în general cu podoabe specifice lumii bizantine, cu monezi în mâini, iar femeile cu acoperământ pe cap lucrat în fir pe care erau cusute mărgelile, aplici și pandantive ale căror modele se păstrează până azi pe cepsele și opregele bănățene. Fragmentele de îmbrăcăminte cu fir și obiectele de podoabă descoperite în criptele bisericii, au aparținut cnezilor români bănățeni, a unor descendenți ai acestora care indiferent de vicisitudinile vremii nu și-au părăsit credința ortodoxă și sunt pomeniți atât de des în documentele de epocă, mai ales în cele referitoare la luptele cu turcii.

Din punct de vedere al istoriei artei și arhitecturii medievale, biserica din Caransebeș confirmă și ilustrează ideea transpunerii în piatră a unor monumente mai vechi din lemn, cu unele influențe din arhitectura apuseană, specifică monumentelor din Transilvania. Absida semicirculară a altarului, pilaștrii ce separă altarul de cor, elemente inedite până azi în arhitectura din țara noastră, sunt argumente esențiale ce pledează pentru factura răsăriteană a lăcașului de cult. Acești pilaștri simetrici ce separă altarul de cor, nu erau altceva decât fundațiile ce susțineau arcul triumfal unde au fost plasate la început grilajele din lemn (cancelli), și apoi iconostasul.

Biserica construită la sfârșitul secolului XIII a fost rodul unor emanații conștiente în care s-a îmbinat, alături de cunoștințe și tradiții acumulate în timp din monumentele antice și construcțiile tradiționale românești bogat reprezentate în zona Caransebeș, și aportul propriu al meșterilor români locali care au îmbogățit permanent experiența transmisă de-a lungul veacurilor cu însemnate contribuții înnoitoare. Nici un document cunoscut de noi până în prezent și nici o piesă arheologică descoperită nu pledează că

această biserică ar fi aparținut ordinului Franciscan. Se cunoaște faptul că franciscanii aveau predilecție pentru biserici cu coruri dreptunghiulare simple sau pentru cele cu absida poligonală⁷⁹.

Dacă aducem în discuție documentul care menționează stabilirea ordinului franciscan în Caransebeș după anul 1365, atunci trebuie acceptată ipoteza că biserica la acea dată era de mult construită — stilul arhitectonic pledează pentru aceasta. Oricum, și dacă ar fi produs al acesteia, biserica nu a putut fi folosită decât extrem de puțin, deoarece toate înhumările, fără excepție, atât în cripte cât și în exteriorul bisericii au fost făcute după ritualul răsăritean ortodox, mormintele aparținând românilor. Numai cei de credință ortodoxă sunt înmormântați cu monede în mână, bucăți de cărbune în jurul capului etc. Numărul mare de morminte descoperit demonstrează faptul că și după distrugerea ei, probabil, după mijlocul secolului XVI, spațiile din interiorul și exteriorul ei au fost folosite ca loc de înhumare. Trebuie apoi subliniat faptul că nici un mormânt dezvelit nu poartă amprenta ritualului de înhumare catolic sau al călugărilor franciscani, iar criptele au fost construite în partea vestică a navei și nu sub cor, centrul sau estul navei cum există la majoritatea bisericilor și mănăstirilor franciscane sau catolice în general. Fragmente masive de ziduri descoperite mai ales în partea nordică a monumentului, pledează pentru existența unui complex mănăstiresc, din care a făcut parte biserica, ale cărei temelii au fost scoase la lumină.

Lespedea de altar confecționată din marmură albă romană are dimensiunile după tiparele bizantine. Se cunoaște apoi faptul că bisericile catolice abundă în sculpturi, ori în ruinele acestei biserici, nu a fost descoperit nici măcar un fragment sculptural reprezentând vreun sfânt sau scenă biblică.

Această biserică nu reprezintă altceva prin dimensiunile ei decât dorința de afirmare a puternicei comunități ortodoxe a orașului în lupta sa economică, socială și politică împotriva feudalității străine. Biserica demonstrează apoi, dezvoltarea și puterea economică a acestui centru bisericesc românesc din secolul XIII, care a fost orașul Caransebeș, datorită rolului strategic în paza unui mare drum comercial de tranzit.

După practica vremii, meșterii au fost aduși probabil, dintr-un centru important din Transilvania, dar cu siguranță au fost folosiți și constructorii locali, care, atunci când au săpat și apoi zidit fundațiile edificiului, pe locul unei biserici anterioare din lemn, au găsit morminte vechi, și fără a le pune în gropi comune, le-au reînhumat cu grijă în spațiile dintre contraforturi. Aceasta mai demonstrează și faptul că meșterii și constructorii locali au cunoscut că în acest cimitir au fost înhumați înaintașii lor români ce au locuit dintotdeauna aceste pământuri, orașul Caransebeș având în toate timpurile o populație majoritar românească.

Biserica din Caransebeș reprezintă unul dintre cele mai vechi exemplare de biserică românească de zid ridicată în mediul urban, fiind cea mai veche construcție de acest tip descoperită până în prezent în Banat și Transilvania.

Ruinele unei biserici datând din a doua jumătate a secolului XIII au fost descoperite la Ildia. Biserica avea dimensiunile mult mai mici decât cea de la Caransebeș, lungimea navei — 12,50 m, lățimea 7 m, dimensiunile altarului 4,50 x 5,30 m și un cimitir înconjurător din care au fost scoase la lumină 93 de morminte, unele cu inventar: inele din bronz, cercei din bronz, o monedă de argint emisă de Carol Robert⁶⁰.

O altă biserică a existat și la Căvâran în secolul XIII⁶¹, ce a fost construită probabil în două etape și a existat până în secolul XV. Biserica este de tip sală, cu un cor pătrat, articulată cu 6 contraforturi, 4 bastioane și 2 stâlpi puternici la capătul vestic al navei, probabil plantați în vederea susținerii turnului clopotniță⁶². Având în vedere existența corului pătrat, biserică este o adaptare gotică a vechiului plan sală ce putea fi întâlnit în secolul XIII, fiind o grefare a elementului de arhitectură gotică pe elementele tradiționale autohtone⁶³. Proporțiile și structura masivă a bastioanelor lăa determinat pe I. Miloia să emită ipoteza transformării ulterioare a tipului longitudinal în tip central prin ridicarea unei bolți centrale pe cei 4 piloni masivi. Dacă se admite această ipoteză, atunci trebuie să admitem o perioadă când elementul ortodox prin „organismele bisericesti întărite și alimentate și de voievozii români, bulgari și mai târziu sârbi, această biserică

în origine catolică a fost transformată în una ortodoxă⁸⁴. Aceasta cu atât mai mult cu cât ordinele călugărești au dispărut foarte repede din Banat.

Un document care a suscitat vii discuții și polemici în istoriografia noastră este cel din 5 decembrie 1428, emis de Sigismund de Luxemburg⁸⁵. Acesta se găsea la Orșova și la întoarcere în Caransebeș, călugării franciscani intrigați de succesele ortodoxiei în Banat în detrimentul catolicismului, l-au determinat pe rege să emită această diplomă. Este o diplomă a regelui către călugării minoriți din Caransebeș, prin care încă din timpul lui Ludovic I s-ar fi decretat că numai catolicii au dreptul să posede moșii sau posesiuni. La 1428, minoriții din Caransebeș nu mai aveau documentul emis de Ludovic I și din acest motiv se bazează pe mărturia cnezilor și nobililor din district, ceea ce este puțin probabil, pentru că în evul mediu, dacă Ludovic I ar fi luat o asemenea măsură, Sigismund de Luxemburg nu avea decât să reînnoiască actul emis de predecesorul său și nu să dea o diplomă nouă bazată pe mărturia cnezilor și nobililor din districtul Caransebeș. În document se arată că în comitatul Severin și Hațeg sunt „nobili și cnezi schismatici care țin preoți schismatici și seduc poporul cel simplu”, și însărcinează pe franciscanii din Caransebeș, Cheriu, Hațeg și Orșova să vegheze „ca să nu-și țină nici un nobil sau cneaz preot schismatic, căci își vor pierde averile ce vor fi sechestrate de castelanul cetății Caransebeș”. Castelanul să nu admită în districtul său nici un preot român, iar copiii să fie botezați de preoți catolici. Apoi se preciza că cei ce-și va boteza copiii cu un preot schismatic să-și piardă averea. Această diplomă este discutabilă din mai multe puncte de vedere. În primul rând este problematic ca regele să ia o asemenea măsură doar pentru unele zone limitate și nu pentru întreg Banatul, doar împotriva celor din districtul Caransebeș, în părțile Mehadieș și Hațeg. La ce ar fi folosit stârpirea credinței răsăritene în trei districte, dacă ea putea să fie practică nestingherită în restul Banatului și Transilvaniei. De altfel, documentele nu vorbesc nicăieri despre deposedări ale cnezilor și nobililor români care în marea lor majoritate au rămas tot ortodocși și după 1428. Mai degrabă în acest document este vorba nu de români, ci sub denumirea de schismatici sunt numiți probabil adepții unor

secte primejdioase din punct de vedere politic și social și anume, în vremea lui Ludovic cel Mare, sectele monicailor și bogomililor, iar sub Sigismund erau husiții.

Documentul dovedește că în ținuturile și localitățile amintite românii ortodocși constituiau majoritatea populației, iar catolicii, cu toată autoritatea papală, zelul franciscanilor și puterea regală, încercau prin toate mijloacele să limiteze autoritatea și mai ales puterea economică a nobililor și cnezilor români bănățeni. Mai mult, documentul subliniază că „unii oameni stricați, născuți și botezați în credință catolică, netemându-se de Dumnezeu și negândindu-se la chinurile iadului au trecut la credința schismaticilor”⁸⁶. În aceste regiuni erau foarte mulți preoți români care converteau la ortodoxism pe puținii catolici existenți și se încheiau căsătorii între catolici și ortodocși. Se mai desprinde apoi faptul că papalitatea pretindea regelor catolici să dea dovadă de mai mult zel pentru convertirea celor de lege orientală la catolicism, iar pe de altă parte, aceștia nu puteau să pună în practică aceste ordine deoarece regalitatea se sprijinea în această zonă de graniță pe forțele acestor români, care fiind la frontiera țării suferă mult prin dăsele invazii ale turcilor, deci îi scutește pe aceștia de orice dare, așa cum de altfel se preciza într-o altă diplomă emisă de Ladislau al II-lea Postumul în 1457, ce a întărit privilegiile românilor din cele 8 districte bănățene românești, arătându-se rolul deosebit al acestora în apărarea vadurilor Dunării⁸⁷, sau decretul emis de Matei Corvin în 1481, în care se preciza că „românii au trăit după ritul lor și nu au plătit dijma”⁸⁸.

Documentul emis, precum și măsurile luate de Sigismund de Luxemburg în 1428 împotriva cnezilor din Caransebeș trebuie puse pe seama opoziției acestora ca regele să aducă în zonă cavalerii teutonă ce trebuiau să se instaleze în cetățile bănățene de la hotarul între Serbia, Țara Românească și Ungaria⁸⁹. Astfel, la 1430, doar în districtele Mehadia, Almăj și Ilidia erau menționați 643 cnezi români ce refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Redwitz, marele maestru al ordinului teuton ce avea și funcția de ban al Severinului⁹⁰. Vlad de Bizere, cneaz de Caransebeș s-a opus fățiș teutonilor, drept urmare Sigismund îi va confiscă 13 sate, iar fiul său Vlad de Bizere, refugiat în Țara, s-a întors și după lungi procese

și va recâștiga moșiile⁹¹. De altfel, în 1432, datorită faptului că teutonii nu sunt sprijiniți de cnezii și românii bănațeni, sunt bătuti și alungați de turci din Banat, provincia rămânând să fie păzită și în continuare de cnezii români.

După moartea lui Sigismund, funcția de ban de Severin a fost ocupată de Iancu de Hunedoara. Deși în luptele antiotomane s-a bazat în special pe cnezii și nobilii români din Banat și Hunedoara, Iancu de Hunedoara nu a sprijinit biserica ortodoxă din Banat, dimpotrivă, a continuat politica de catolicizare, avându-l ca sfetnic pe călugărul minorit Ioan de Capistrano, cel care a prigonit pe Ioan de Caffa, care în acea vreme îndeplinea funcția de episcop în Banat și părțile Hunedoarei⁹².

Ioan de Capistrano și inchiizitorul Iacob de Marchia au dezlănțuit prigoana împotriva bisericii ortodoxe române și convertirea românilor la catolicism. Dar principala lor misiune a fost a readuce în sânul bisericii catolice pe ereticii cunoscuți în epocă sub denumirea de „fratricelli“. După moartea papei Ioan al XXII-lea (1334) fratricelli s-au răspândit în aproape toată Europa, centrul lor fiind la Marche d'Ancone. Numeroși au fost mai ales în regiunea Neapole, de unde sub protecția regelui Robert și reginei Sancia, s-au răspândit în nordul Italiei și de acolo s-au răspândit în Franța, Spania, Germania, țările Balcanice. După marea schismă a Occidentului, „fratricelli“ au avut de înfruntat atât pe papii de la Avignon cât și pe cei de la Roma. Martin al V-lea și Eugen al IV-lea au purtat amândoi lupta împotriva lor. „Ioan de Capistrano și Iacob de Marchia în 1426 au primit misiunea de a aduce la biserică pe toți dizidenții“⁹³. Ioan de Capistrano a fost numit „inchiizitor fără limite teritoriale, cu puteri depline“, de a înăbuși rezistența lor. Acțiunea celor doi inchiizitori a durat peste un sfert de secol, ei colindând și prin regiunile noastre. O parte a fracțiunii „fratricelli“ vor fi readuși în sânul bisericii catolice în 1446, iar cei din nordul Italiei în 1471, ultimul loc de refugiu când mai apar menționați în istorie. Ioan de Capistrano și Iacob de Marchia ajungând în Banat, au reușit la Caransebeș și Lugoj să câștige câțiva prozeliți pentru catolicism, precizând că „creștinii nu aveau aici preot catolic de 60 de ani, ceea ce dovedește încă o dată indiferența românilor din aceste părți ale Banatului pentru catolicism“⁹⁴. Pentru ași putea

păstra privilegiile și moșiile, unii dintre cnezi și nobili români au trecut la catolicism. Capistrano a primit în 1455 în confraternitatea călugărilor franciscani pe Iacob de Măcicaș și soția sa Ana⁹⁵ ca recompensă pentru ajutoarele date ordinului, iar mai târziu, în 1490, călugărul Grigore de Sylisio a primit în ordinul minorit pe Ioan de Mâtnic și soția sa Dorotheia⁹⁶, tot ca recompensă pentru actele de caritate făcute ordinului.

Un alt călugăr misionar catolic, Mihail Szekeley, la 1456, după ce a colindat prin Banat și Hunedoara pentru a câștiga prozeliti, afirma că „românii mai bine sar în foc decât să și boteze copiii la biserica latină”⁹⁷.

Ca urmare a rolului important al bănătenilor ca apărători ai granițelor, ei s-au bucurat în permanență de atenția regilor maghiari. Astfel, la 1476, Matei Corvin intervenea în favoarea românilor bănăteni, care din cauza confesiunii lor erau persecutați de catolici. Se desprinde din documentele vremii că țărani, târgoveții, meșteșugarii, erau tolerați să practice cultul ortodox, în schimb, nobilii și cnezii români bănuți de ortodoxism erau amenințați cu confiscarea moșiilor⁹⁸. Mulți cnezi și nobili români au preferat să și piardă moșiile strămoșești decât să renunțe la credința ortodoxă. Astfel, fiului lui Mihai de Poreca, Bogdan de Poreca, la 1547, regina Isabela, văduva lui Ioan Zapolya îi confiscă moșiile Calova, Ostreț, numit și Ferdiu din districtul Mehadia, pentru că a trecut la confesiunea ortodoxă. În care, se arată în document, au murit și părinții lui⁹⁹.

Pe fundalul pericolului turcesc și al unor succese misionare neconvingătoare, regalitatea maghiară urmărea totuși o politică de tolerare a tuturor ortodocșilor care participau la lupta de apărare a graniței de sud-est a regatului¹⁰⁰. Nobilii și populația românească erau conștienți de rolul important de a opri expansiunea otomană spre centrul Europei, erau conștienți de contribuția lor de sânge spre a stăvili înaintarea turcească care însă peste un sfert de secol nu va mai putea fi oprită.

Știrile despre viața religioasă a locuitorilor orașului Caransebeș și a districtului cu același nume, a regiunilor învecinate, se înmulțesc mai ales din a doua jumătate a secolului XV. Într-un document din 1493 apare menționat preotul Oprișa și alți locuitori din satul Glim-

boca care împrumutase pe nobilul Nicolae Bizere cu o sumă de bani, din care i_a rămas dator cu 2 fl. preotului, sumă ce i_a fost restituită după moartea lui Bizere de vărul său Ștefan Găman¹⁰¹.

De o importanță deosebită pentru cunoașterea dezvoltării orașului Caransebeș l_a avut documentul din 30 aprilie 1498, când l_a intervenția voievodului Ștefan S'oica, orașului i se acorda aceleași privilegii de care se bucura orașul Buda, privilegii ce fuseseră recunoscute de Sigismund de Luxemburg și Matei Corvin. Toate aceste privilegii a determinat o dezvoltare rapidă a orașului, în special în secolul XVI, când deținea o poziție însemnată în comerțul cu orașele Transilvaniei și cele din sud-estul Europei¹⁰².

După transformarea Ungariei în pașalâc turcesc, Ioan Zapolya a acordat o atenție deosebită ținutului de graniță bănățean, reconfirmând la 16 iunie 1531 orașului Caransebeș privilegiile date încă din timpul lui Sigismund de Luxemburg¹⁰³. Același rege confirma la 5 februarie 1532 scutirea tuturor cetățenilor și oaspeților orașului de plata oricărui tribut și tricesime. Elemente de factură economică, istorică, geografică, demografică au modelat personalitatea de necontestat a orașului Caransebeș în evul mediu, ca un centru urban permanent și incontestabil românesc, cu o religie ortodoxă, având în vedere faptul că românii formau majoritatea locuitorilor săi (oraș care se aseamăna cu orașele din Țara Românească și Moldova)¹⁰⁴. Orașul și locuitorii săi este cunoscut și din mărturiile rămase de la călătorii străini care l-au vizitat. Astfel, Giovan Andrea Gromo, care a călătorit în Transilvania între 1564-1565 îl considera drept „capitală a Valahiei de dincoace de Carpați”, descriindu-l ca fiind „târgul românilor, capitala acestui ținut”¹⁰⁵. Caransebeșul, oraș și cetate prin excelență românești, a fost locuit și cărmuit de români așa cum o demonstrează numele juzilor și juraților orașului păstrate în documentele epocii¹⁰⁶. Analizând lista consilierilor și juratilor orașului între anii 1360-1680, se constată că peste 80% dintre ei au nume incontestabile românești¹⁰⁷.

Că orașul a fost întotdeauna românesc și locuitorii erau români și vorbeau românește ne-o confirmă și iezuitul Valentin Lado în 1586, când fiind în Caransebeș, a „fost silit să țină predica pe românește, limba lor... căci puțini știau ungurește”¹⁰⁸, iar la 1603, cronicarul Szamos-

kozy scrie că : „locuitorii sunt români, însă ca onestitate, cultură și practicarea meșteșugurilor sunt deosebiți și trăiesc mai cu gust decât alți locuitori, orașul fiind socotit ca «craș al valahilor»“¹⁰⁹.

Numărul și puterea românilor bănățeni este demonstrat și de faptul că în secolul VI, aceștia vor contribui la instalarea unor domni în Țara Românească. Astfel, la 1544, Laiotă Basarab va ocupa tronul cu ajutorul bănățenilor. În 1551, un pretendent la tronul Țării Românești ducea tratative cu românii din Caransebeș pentru înlăturarea lui Mircea Ciobanul, iar în 1552, Radu Vodă Ilie, a pornit din Caransebeș cu o armată bănățeană, ce l va înfrînge pe Mircea Ciobanul și se va instala domn. Doamna Chiajna a făcut o alianță dinastică, căsătorind pe fiul ei Petru, domn al Țării Românești, cu Elena Cherepovici — fiica banului de Caransebeș. Mihai Viteazul a răsplătit cu moșii pe credincioșii săi din Banat, cunoscîndu-se faptul că marele domn dorea eliberaera Timișoarei de sub dominația otomană.

Răscoala româno_sârbă din 1594 a fost în strînsă legătură cu Mihai Viteazul și banul de Caransebeș_Lugoș, George Palatici, care l_a ajutat cu armament și lupători, Mihai Viteazul a fost în tabăra de la Vârșeț la 13 iunie 1594¹¹⁰. Pașa de Timișoara va înăbuși răscoala, conducătorii vor scăpa și s_au înrolat în armata lui Mihai Viteazul¹¹¹. Episcopul Teodor refugindu-se în Transilvania, Răscoala a fost pregătită de cei doi episcopi : Teodor și episcopul Vârșețului, al cărui nume nu se cunoaște cu precizie și care va fi condamnat la moarte.

Se pare că cele două episcopii, de Timișoara și Vârșeț au rămas fără episcopi, la Vârșeț amintindu-se primul episcop în 1619, cu numele de Simion.

După eliberarea Transilvaniei, Mihai Viteazul a înlocuit pe comandantul cetății Caransebeș cu un comandant român, credincios lui. Banul de Caransebeș i_a rămas fidel până la urmă, pornind în ajutorul lui în ajunul bătăliei de la Mirăslău, dar a ajuns prea târziu, după ce Mihai fusese învins. Ajutor a cerut românilor din Caransebeș și Ștefan, fiul lui Petru Cercel. Amintim apoi faptul că Matei Basarab a ocupat tronul Țării Românești cu ajutorul castelanului cetății Caransebeș, Vaida Bona, iar în 1637 domnitorul român avea încă în serviciul său 500 de oameni din

ținutul Mehadiel, pe care îi considera ca cei mai credincioși slujitori ai săi¹¹². Relațiile numeroase și variate ale românilor din Caransebeș cu boierii pretendenți la domnie și domni ai Țării Românești de religie ortodoxă presupun nemijlocit existența covârșitoare a ortodocșilor în Caransebeș și a unei organizări bisericești vechi și temeinice.

În urma frământărilor din Transilvania, partida lui Zapolya încerca să atragă pe bănățeni de partea ei, iar regina Isabela a acordat o serie de privilegii lugojenilor, în vreme ce caransebeșenii erau împărțiți, unii dintre ei susținându-l pe Ferdinand. După renunțarea Isabelei în favoarea fiului ei minor Ioan Sigismund la coroana Ungariei, Petru Petrovici a predat cetățile Timișoara, Lipova, Lugoj, Caransebeș, Becicherecul Mare autorităților habsburgice, fapt ce va determina pe turci să pregătească o nouă expediție împotriva Ungariei, având ca scop ocuparea Timișoarei, ce va cădea în 1552. În partea muntoasă a Banatului cu cetățile Caransebeș și Lugoj, Făget, ofensiva otomană a fost oprită datorită intervenției diplomatice a lui Mircea Ciobanul. În schimbul unui tribut, Petrovici a fost numit ban al Banatului de Caransebeș — Lugoj, teritoriul fiind alipit Transilvaniei. Această situație va dura până în 1668, când dieta Transilvaniei a fost obligată să accepte condițiile impuse de turci, între care cedarea Banatului de Caransebeș — Lugoj, ce va fi încorporat Pașalâcului de Timișoara. Cu intermitența unor ocupații temporare ale trupelor habsburgice, Banatul a rămas sub dominație otomană până la pacea de la Passarowitz din 1718, când întreaga provincie a fost ocupată de austrieci. Pe acest fundal se va desfășura viața religioasă a românilor bănățeni, cu deosebire în teritoriul pașalâcului Timișoara față de Banatul de Caransebeș — Lugoj.

Ca urmare a introducerii Reformei în Transilvania, în 1548, dieta întrunită la Turda a hotărât scutirea preoților români de dijma din oi, prin aceasta prestigiul preoților ortodocși se întărește și odată cu aceasta și poziția bisericii ortodoxe. În Banatul de Caransebeș — Lugoj, Reforma s-a introdus mai târziu, în 1562, când Sigismund Zapolya l-a numit pe episcopul Sava peste bisericile ortodoxe din Transilvania¹¹³, instituindu-se astfel pentru prima dată jurisdicția episcopilor transilvăneni în Banat. Dintre episcopii ortodocși doar Sava Brancovici în acțiunea de

numire ca episcop al Transilvaniei, în 1656 i se recunoaște și jurisdicția asupra Severinului, adică a Banatului de Caransebeș — Lugoj, act ce va fi confirmat și în 1659¹¹⁴. Dar tocmai în această perioadă episcopul Ignatie al Râmnicului și a adăugat la titlul lui și acela de „al toată Meedia“, ceea ce denotă că și a adăugat acest titlu în semn de protest pentru că i s_a luat jurisdicția ierarhică ce o avea în Banatul de Caransebeș — Lugoj.

De altfel, câștigarea sufletelor românești pentru calvinism mergea foarte greu în acest ținut, chiar și atunci când propaganda era ajutată de toate mijloacele de stăpînitorii țării: „treceau la legea cea nouă numai cei puțin din cele două centre, care erau mai iubitori de cele pămînteste decît de cele cerești“¹¹⁵. Masa cea mare a poporului „nu voia să treacă la eretici și cu timpul au și biruit“¹¹⁶.

În 1564, reforma a pătruns în Caransebeș, neînțelegerile dintre catolici și adepții noii religii au ajuns să facă obiectul dietei de la Sighișoara, aceasta hotărînd ca singura biserică catolică din oraș „să se officieze într-o zi liturghia catolică, iar în cealaltă liturghia reformată“¹¹⁷, și nici una din cele două părți să nu îndrăznească să tulbure în vreun chip oarecare adunarea“. Se desprinde din acest document faptul că în Caransebeș, atît numărul catolicilor cît și cel al reformaților era foarte mic, din moment ce nu aveau posibilitatea să și construiască un lăcaș propriu de cult. În 1566, dieta Transilvaniei întrunită la Sibiu a hotărît să introducă cu forța calvinismul în Banat, cu aceleași măsuri cu care încercaseră în perioada anterioară romano-catolicii. Dar atît preoții cît și credincioșii au refuzat să dea ascultare superintendentului calvin George. Și hotărârile dietelor transilvane ulterioare ce cereau pedepsirea celor ce nu trec la calvinism au rămas fără rezultat¹¹⁸.

Între anii 1571_1610 în Transilvania au domnit cu mici intreruperi membrii familiei Bathozi, perioadă în care în Banatul de Caransebeș — Lugoj a început ofensiva contrareformei. Una din măsurile luate a fost aceea de a trimite preoți catolici la Caransebeș și Lugoj. Astfel în 1584, catolicii din Lugoj, Caransebeș și Timișoara au trimis delegați la șeful iezuiților din Alba Iulia, cerîndu-i preoți catolici pentru această regiune, documentul se referă însă clar la cerința unui singur preot pentru nobilii catolici din numeroase sate, neamintindu-se însă nimic

despre locuitorii satelor care erau toți ortodocși¹¹⁹. În Caransebeș va veni, în 1586, iezuitul Valentin Lado, care arăta în însemnările sale că a găsit o populație catolică care era silită să asculte predica unui preot eretic „din pricina a 8 persoane nobile care sunteretici”¹²⁰. Cifra de trei mii de catolici la care se referă documentul este exagerată și se contrazice chiar el când afirmă în continuare că a spovedit 28 de persoane și a botezat 18 copii. Este imposibil ca la trei mii de persoane să boteze doar 18 copii într-o localitate care apare menționată că nu a avut preot catolic de zeci de ani. Un preot catolic pentru românii din Caransebeș — Lugoj va veni în 1600, în persoana viitorului episcop Ștefan Szent Andras, cunosător al limbii române, deoarece funcționase înainte ca preot în Moldova și Țara Românească. Deci, la sfârșitul secolului XVI și începutul secolului XVII în Caransebeș funcționau cultele ortodox, calvin și catolic, toți românii cu excepția unor nobili erau ortodocși, așa cum precizează un raport franciscan din anul 1630¹²¹.

Un eveniment deosebit l-a constituit semnarea tratatului din 20 mai 1595 între Mihai Viteazul și Sigismund Bathori, prin care biserica ortodoxă din Transilvania și Banatul de Caransebeș — Lugoj era pusă sub jurisdicția mitropolitului Țării Românești, iar preoții ortodocși puteau să-și exercite cultul și să-și strângă veniturile nestingheriți. Prin acest tratat se realiza încă din 1595 unirea popoului român din Transilvania. Țara Românească și Banatul de Caransebeș — Lugoj sub o singură conducere bisericească.

În 1582 predicatorii calvini români erau: în Caransebeș, Ștefan Herce și Moise Peștișel în Lugoj. La Caransebeș funcționa și o școală de cântăreți unde profesor era Efrem Zăcan. În 1648, predicator în Lugoj era Ștefan Fogarasi, care a tipărit catehismul calvinesc la Alba Iulia în 1647 și a tradus psalmii¹²². Teolog umanist și filozof a fost George Buitul¹²³, născut la Caransebeș la sfârșitul secolului XVI. A fost ajutat de preotul catolic din Caransebeș care l va trimite la studii la Viena până în 1610, când va întrerupe studiile și se va stabili la Alba Iulia, aici va fi prins de calvini din mâinele cărora a scăpat cu mare greutate. Din 1652 s-a stabilit ca preot iezuit la Caransebeș. Ul-

limba mențione despre el este din 1636 când a tipărit la Alba Iulia în traducere românească catehismul lui Canisius. Alt cărturar, discipol al lui G. Buitul a fost Gabriel Ivul¹²⁴, născut la Caransebeș în 1619. Se știe despre el că „acorda titlul de doctor în filozofie studenților din Viena și Cașovia și că „a predat 3 ani matematică, 6 ani filozofia și 20 de ani teologia în școlile iezuiților din Viena și Cașovia“, după aceea a funcționat ca „studiorum praefectus“. Se stinge din viață la Caransebeș în 1678.

Reforma și contrareforma au contribuit la introducerea limbii române în biserică. Factorul hotărâtor a fost victoria limbii române în biserică în lupta cu slavonismul din Țara Românească și Moldova în secolul XVII, când limba română a fost introdusă în cancelariile domnești și s-au tipărit cărți de cult în limba română ce a devenit limba oficială a serviciului divin. Cărțile bisericești tipărite în Moldova și Țara Românească au pătruns în mare număr și în Banat.

După introducerea reformei în Banat au apărut predicatori români care au început traducerea psalmilor și a Vechiului Testament în limba română. Astfel în 1582, Mihai Tordaș, episcopul românilor din Ardeal, Ștefan Herce, predicator în Caransebeș, Efrem Zăcan, „dascăl“ în Caransebeș, Moise Peștișel propovăduitorul Evangheliei în Lugoj, protopopul Archirie al Hunedoarei au tipărit „Palia de la Orăștie“. Sigur, traducătorii efectivi au fost cei trei predicatori din Caransebeș și Lugoj, episcopul Tordaș și protopopul Archirie fiind patronii spirituali ai lucrării. Traducătorii „Paliei“ au folosit graiul din Banat și vestul Transilvaniei¹²⁵. Predicatorii reformați din Banat au tradus în limba română și Psalmii lui David, remarcându-se Ștefan Fogarași în 1647, acesta fiind predicator în Lugoj, apoi Ioan Vischi care a făcut o copie după traducerea lui Fogarași. Psalmii au fost traduși și de umanistul Mihai Halici (tatăl 1615-1671), din care s-au păstrat doar câteva fragmente¹²⁶. Mihail Halici (tatăl) s-a născut la Caransebeș, este autorul primei încercări lexicografice române — Dicționar român-latîn¹²⁷, iar de la fiul său s-a păstrat o odă românească în distihuri dedicată prietenului său Fr. Pariz Papi. Mihail Halici (fiul) s-a născut în 1643 și a murit în Anglia, probabil în 1712, a fost posesorul unei vaste biblioteci.

Școala de cântăreși bisericești amintită în 1582 în Caransebeș avea ca profesor pe Efreim Zăcan, școală ce era cunoscută în Transilvania și al cărui model este preluat și de școala românească din Făgăraș, ce pregătea preoți români. În regulamentul școlii se cerea ca profesorul să scrie și să vorbească foarte bine românește, elevii trebuiau să cunoască alfabetul român și să citească Noul Testament, Psaltirea și Catehismul. Regulamentul școlii mai prevedea ca elevii să învețe „cântarea românească, așa cum se cântă în bisericile din Caransebeș și Lugoj, însă cu adaosul că aceștia trebuie să li se scrie cu litere românești”¹²⁸.

După despresurarea Vienei în 1683, habsburgii vor începe ofensiva împotriva Imperiului otoman, ocupând în 1686 Buda, iar victoria de la Mohacs a permis austriecilor să ocupe Timișoara și Belgrad. După o scurtă perioadă, în urma victoriei de la Zenta în 1697 se va încheia pacea de la Carloviț (1699). Prin această pace, habsburgii au anexat Transilvania, Banatul de Caransebeș — Lugoj, cetățile Cenad, Lipova, Becicherec, Timișoara și o parte a câmpiei Banatului au rămas în continuare sub turci.

În urma războiului din 1716-1718, întreg Banatul a căzut sub dominație habsburgică, pacea încheiată la Passarowitz în 1718 stipula ocuparea Banatului, Olteniei și Serbiei. Banatul va fi administrat de curtea de la Viena. Eugen de Savoia a propus Vienei, ca pe baza dreptului armelor, Banatul să se separe de Ungaria și să se administreze ca provincie autonomă, după cum se administrau și se guvernau provinciile ereditare austriece¹²⁹.

După ocuparea provinciei, autoritățile habsburgice au început acțiunea de industrializare, de exploatare a bogățiilor solului și subsolului, de colonizare cu elemente străine a Banatului în detrimentul populației autohtone românești. Este perioada când numeroase sate românești au fost forțate să-și părăsească vechile vetre în favoarea noilor veniți și să se mute, fie în zone muntoase, dar mai ales în regiunile mlăștinoase din vestul provinciei. Din cauza cliimei și a infecțiilor au murit foarte mulți oameni, lucru ce va fi constatat și de Iosif al II-lea în prima sa călătorie în Banat efectuată în 1767, când a scris că „românii sunt constrânși să cedeze altora casa și pământ trebuind să se mute dintr-un loc în altul, ba chiar să și emigreze uneori”¹³⁰. La aceasta trebuie să adăugăm fiscalitatea excesivă,

dărilor și taxele, aprovizionarea în incartiruirea armatelor austriece, munca la fortificații, canalizări și desecări a râului Bega și a mlaștinilor, Banatul fiind și teatrul de război turco-austriac din anii 1716-1718, 1736-1739, 1788-1791. Ca urmare a situației grele în care se găseau românii, aceștia s-au răsculat împotriva austrieșilor, secolul XVIII, fiind cunoscut ca secolul numeroaselor memorii, plângeri, petiții și mișcări ale bănățenilor împotriva dominației habsburgice.

Militarizarea graniței bănățene a început cu manifestarea nemulțumirilor satelor ce urmau să fie militarizate. La început populația românească a refuzat să se încadreze în formația militară, țărani satelor ce urmau a fi militarizați s-au refugiat în păduri sau în Țara Românească și Transilvania. Autoritățile habsburgice prin măsuri drastice, mergând până la mutarea lor în regiunile mlaștinoase, unde mureau cu miile, au reușit să înființeze regimentul valahilor în 1774 ce însuma 99 de sate militarizate¹³⁴. Grănicierii au fost împroprietăriți cu sesii de pământ, au primit și alte privilegii, ajungând la o stare materială deosebită față de ceilalți locuitori ai Banatului nemilitarizați, din rândul cărora se vor ridica numeroși ofițeri care își vor păstrine religia și naționalitatea contribuind în mod activ și la propășirea bisericii ortodoxe române din Banat.

În fața ofensivei otomane, împăratul Leopold I (1657-1705) a căutat să câștige de partea sa popoarele din Banat cărora le-a adresat o proclamație la 6 aprilie 1690 în care le cerea să se alieze trupelor imperiale pentru ca împreună să înlăture pe turci. În schimbul ajutorului, Leopold le garanta libertatea confesională, scutirea de impozite și de sarcini și dreptul de a-și alege voievozi dintre ei. Leopold a mai emis alte două proclamații, în una dintre ele aducându-i elogii patriarhului de Ipek, Arsenie III Cernoievici¹³⁵ pentru serviciile făcute cauzei creștinilor în timpul războiului, motiv pentru care patriarhul nu mai putea rămâne în teritoriul otoman și se va refugia, cu un mare număr de credincioși la Belgrad, de unde va trimite împăratului Leopold un memoriu cuprinzând doleanțele lor. Privilegiile acordate sârbilor au fost stipulate în diploma din 21 august 1690 după lungi și migăloase tratative între episcopul Isaia Diacovici — delegatul adunării naționale a sârbilor, ținută la 18 iunie 1690 la Belgrad și Curtea de la Viena. Diploma recunoaște dreptul sârbilor „de a-și păstra liber

toate tradițiile sârbești după calendarul vechi conform legilor bisericii orientale de rit grecesc și să nu sufere nici o molestare, acum ca și în viitor în exercițiul acestora din partea nimănui, fie laic, fie cleric“, având dreptul să-și aleagă dintre ei arhiepiscop de limba și naționalitatea sârbească desemnat de reprezentanții ecleziastici și mîneni, iar arhiepiscopul să aibă dreptul de a dispune asupra tuturor bisericilor orientale de rit grecesc, de a consacra episcopi și de a numi preoți în mănăstiri, de a zidi biserici unde va fi nevoie pe cheltuială proprie în orașe și sate, a instrui preoți sârbi, să aibă ca și până atunci toată puterea de a conduce bisericile de rit grecesc, ca și comunitățile de această confesiune cu propria sa autoritate bisericească în virtutea privilegiilor acordate¹³³. Arhiepiscopul își întindea jurisdicția putând să numească episcopi și preoți în Serbia, Bulgaria, Dalmația, Bosnia, Iliria, Herțegovina, Muntenegru, Croația, Ungaria, Sirmium, Ineu. Preoții erau scutiți de orice impozit și de obligația de a încartirui soldați. Arestarea unui preot se putea face doar cu aprobarea împăratului. În caz de abateri, preoții erau judecați de mitropolit și episcopi după dreptul canonic. Laicii nu aveau dreptul să se amestece în afacerile bisericești. Împăratul se obliga să restituie bisericile ocupate de turci. Un articol important ce viza combaterea prozelitismului catolic stipula că „nu vom tolera ca cineva, fie preot, fie mirean să moles-teze pe arhiepiscopul sau episcopii voștri atunci când vor vizita bisericile din orașe sau sate, sau vor împărți învăță-turi parohilor și credincioșilor“¹³⁴.

Prin diploma din 21 august 1690, Leopold I a extins jurisdicția canonică a patriarhului sârb asupra tuturor credincioșilor de rit ortodox din Imperiul habsburgic, deci Arsenie III Cernoievici a început organizarea ierarhiei sârbe de pe teritoriile unde se aflau creștin ortodocși iar propunerea patriarhului de a înființa noi episcopii a fost confirmată de împărat prin diploma din 4 martie 1695. Prin această diplomă populația sârbă era scutită de dijmele datorate clerului catolic, aceste dijme trebuiau să fie folosite pentru întreținerea și consolidarea bisericii ortodoxe¹³⁵.

Între eparhiile sufragane era și cea de la Vârșeț, cu reședința la Caransebeș, avându-l ca episcop pe Spiridon Stibița¹³⁶.

Episcopia românească cu capitala în orașul Caransebeș a existat încă din vechime și după tradiție cuprindea dis-

trictele ; Lugoj, Caransebeș, Mehădia, Almăj, Carașova, Iliidia, Vârșeț, Palanca până la Dunăre, iar episcopul își avea reședința la Caransebeș și depindea de Mitropolia Transilvaniei, așa cum depindea de altfel întreg Banatul. Alegerea orașului Caransebeș ca reședință episcopală rezidă în acest aspect istoric și nu în faptul că orașul în acel timp nu era sub dominație otomană, de altfel Caransebeșul era expus mai mult invaziilor otomane, așa cum se poate constata din istoria acelei perioade⁴³⁷.

Orașul Caransebeș, vechi centru episcopal încă din secolul XI, al cărui șir de episcopi a fost întrerupt de-a lungul vremii datorită vicisitudinilor istoriei acestor locuri. De altfel nu trebuie înlăturată nici știrea menționată într-un raport din anul 1860 al episcopului Kengelaț al Vârșețului în care se menționa că după tradiție, episcopul Caransebeșului încă din veacul XIII ar fi fost sufragane mitropoliei de Alba Iulia.

Sigiliul nou createi episcopii de Vârșeț purta însemnele Sf. Gheorghe, care este hramul catedralei episcopale din Caransebeș.

Spiridon Stibița în 1695 și Moise Stanoevici în 8 aprilie 1722 au fost numiți episcopi ai Vârșețului, dar în acea perioadă funcționa încă episcopia Caransebeș. Despre episcopul Stibița se știe că a murit în anul 1722, iar un document din 1723 precizează că episcopul Stanoevici a avut reședință la Caransebeș de unde a condus ambele episcopii. Se pare deci că Stanoevici a condus episcopia Caransebeșului contrar dispoziției diplomei leopoldine din 1695. Spiridon Stibița nu a putut ocupa și dieceza Caransebeș și nu a stat acolo de la începutul instalării sale, pentru că această dieceză era situată în teritoriul districtelor românești ale Banatului care erau legate încă de Transilvania și nu era cuprinsă în privilegiile diplomei leopoldine.

Episcopul Maxim Nestorovici a fost numit episcop al Caransebeșului la 8 mai 1728, de asemenea încălcând prevederile diplomei leopoldine.

Sinodul de la Carloviț din 25 februarie a stabilit întinderea diecezei Caransebeș, căreia i s-au mai adăugat și districtele vecine Cluci, Craina, Crivina și cetatea Orșova. Tot la acest sinod, cu consimțământul episcopului Timișoarei, episcopul Nestorovici a mai primit în anul 1733 din dieceza Timișoarei (districtul Lugoj) încă 13 sate. În vreme ce Nestorovici era episcop la Caransebeș, Eutimiu

Damianovici era episcop la Vârșeț, iar după moartea lui Nestorovici în 1739, Damianovici a administrat timp de doi ani ambele dieceze, dar fără cele trei districte menționate mai sus. În 1741, ambele dieceze fiind vacante, la 24 ianuarie 1741, Isaia Antonovici a fost numit episcop al Caransebeșului și Vârșețului. La fel, a fost numit episcop pentru ambele dieceze în 1750 și Ioan Georgevici. Acesta a înaintat împărătesei Maria Tereza un memoriu prin care solicita să i se dea cele trei districte luate și care erau părți constitutive ale diecezei Caransebeș, subliniind că „nu poate să se susțină” doar cu cele patru districte rămase, cerând în același timp și 81 de sate din districtul Lugoș. O comisie formată din episcopul Timișoarei, Vichetie Ioanovici și „cei mai bătrâni și aleși” locuitori ai districtului Lugoș a arătat la 20 octombrie 1759 că încă din anii 1716-1720 din districtul Lugoș, sub jurisdicția diecezei sârbe Timișoara erau 81 comunități, iar sub jurisdicția episcopului de Vârșeț doar 17, iar cele trei districte deși românești aparțin mitropoliei sârbe și doar cât a trăit episcopul Nestorovici au fost încorporate diecezei Caransebeș, iar după moartea acestuia și după războiul din 1738 au fost date din nou mitropoliei sârbe. Ca urmare a constatării comisiei, episcopul Georgevici în 1760 a primit în administrare cele 17 comunități ce le avusese și până atunci iar cele 81 comunități solicitate au rămas în continuare sub jurisdicția episcopiei Timișoarei. Celelalte 117 comunități din districtul Lugoș au ținut de episcopia Caransebeș. De altfel dieceza sârbă a Timișoarei avea nu numai cele 81 comune cum a stabilit comisia ci 94 comune românești, adică și cele 13 comune date prin hotărârea sinodului episcopului Nestorovici și Georgevici. Nu cunoaștem exact data când a luat ființă episcopia de Vârșeț și nici întinderea ei teritorială. Dar se pare că nu putea cuprinde decât districtele administrative Vârșeț și Palanca și probabil câteva comune din districtul Timișoara și Becicherec.

Cele 104 comune din districtul Timișoara împreună cu alte 74 comune din teritoriul regimentului româno-bănățean au aparținut diecezei române a Caransebeșului până la încorporarea acesteia la Vârșeț. Începând cu sinodul din 1774 episcopia s-a numit episcopia de Caransebeș — Vârșeț¹³⁸.

Lista cronologică a episcopilor cuprinde pe Vichetie Popovici (1769-1785), care a mutat reședința episco-

pală la Vârșeț, Iosif Ioanovici Sekabent (1785-1805), Petru Ioanovici Vidak (1806-1813), apoi episcopia a fost administrată între anii 1818-1828 de arhimandritul Sinesiu Radivoevici — egumen la mănăstirea Mesici, după care vor urma episcopii Maxim Manuilovici (1829-1833), Iosif Raiacici (1834-1842), Ștefan Popovici (1843-1849). Între anii 1849-1853, eparhia a fost administrată de Samuil Mașirevici — fost arhimandrit la mănăstirea Bezdin, urmând apoi episcopii Emilian Kengelaț (1858-1865), Ioan Popasu (1865-1889).

Prin pacea de la Passarovitz, Austria a obținut de la Imperiul otoman Banatul, Oltenia, o parte din Serbia cu Belgrad, părți din Slavonia și Bosnia. Belgradul era reședința unui mitropolit sârb Moise Petrovici, care până la ocuparea austriacă depinde de Ipek, acesta a obținut recunoașterea din partea Curții de la Viena, la 10 septembrie 1718. Deci după pacea de la Passarovitz avem două categorii de ierarhi sârbi în Imperiul habsburgic; cei doi episcopi de Timișoara și Vârșeț, precum și mitropolitul din Belgrad numiți de patriarhul de Ipek și noua ierarhie din Carloviț recunoscută prin diploma leopoldină din 1695¹³⁹. Nedorind întărirea națiunii sârbe, Curtea de la Viena a recunoscut două mitropolii independente una de alta; la Carloviț cu episcopii de Arad, Buda, Pecs, Slavonia, Kostajnica și Carlstadt și la Belgrad cu episcopiile Timișoara, Caransebeș, Vârșeț, Râmnic și Valjevo¹⁴⁰.

Dar în urma congresului bisericesc convocat în urma morții mitropolitului Vichentie Popovici de la Carloviț, a fost ales Moise Popovici ca mitropolit, făcându-se astfel unificarea bisericii sârbe. Manevrele curții de la Viena de a menține două mitropolii sârbe au eșuat în 1730, când după moartea lui Moise Petrovici a fost ales Vichentie Ioanovici (1727-1731) ca unic mitropolit al națiunii sârbe cu sediul la Carloviț, acestuia i-a urmat Arsenie IV Ioanovici Sakabent, ce a funcționat înainte la Ipek și datorită faptului că a fost în fruntea partidei antiotomane în timpul războiului din 1737-1739 a fost nevoit să se refugieze însoțit de un nou val de emigranți sârbi și albanezi, ce se vor stabili în jurul Panciovei, Bisericii Albe și Becicherecul Mare.

Românii din Banat împreună cu preoții și cnezii lor au sperat că noua stăpânire habsburgică le va aduce și emanciparea de sub ierarhia străină prin numirea unui episcop român. În acest scop vor înainta la 1717 comandan-

tului trupelor imperiale din Sibiu un memoriu în care cereau ca episcopul Moise Stanoevici să fie înlocuit cu episcopul român Petronie: „noi, cei ce suntem cnezi ai ținutului Caransebeș și ai Orșovei, ai Lugojului, dăm această scrisoare a noastră și ne-am pus pe ea degetele spre mai multă credință și ne rugăm la strălucita și la înalta domnie a voastră, comite general Steinville, cerând ca să facă înălțimea sa pomană, pentru mare numele lui Dumnezeu, sănătatea sa și fericirea prea înaltului împărat, ca să ne dea nouă de vlădică pe cel care-l vrem noi să păstorească, anume Petronie, să ne fie nouă episcop, iar cel care a rămas din vremea turcilor, anume Moise, nouă nu ne trebuie, ca să știe strălucirea voastră, că el se ține tot de rânduală turcească”¹⁴¹. În continuare se arată abuzurile episcopului Moise cu scopul de a sprijini numirea lui Petronie. Memoriul din 10 februarie 1717 a fost semnat de 12 protopopi, cu toți preoții lor și 40 de cnezi din mai multe sate și ținuturi¹⁴². Acest memoriu constituie începutul unei acțiuni a clerului și românilor ortodocși din Banat, prin care urmăreau înființarea unei ierarhii românești, doleanțe ce vor continua până la înființarea mitropoliei și a episcopiiilor românești bănățene.

După ocuparea Olteniei de trupele austriece, episcopul de Râmnic, Damaschin, a constatat că este subordonat mitropolitului din Belgrad sau altui mitropolit ortodox din țările dominate de austrieci¹⁴³.

În concepția Vienei, românii erau considerați ca făcând parte din „națiunea iliră”, ce cuprindea pe sârbi și alte popoare din Balcani, deci considerau ca întemeiată măsura ca din punct de vedere ierarhic episcopia Râmnicului să fie supusă jurisdicției unui mitropolit ilir. Episcopul Damaschin dorea înființarea unei ierarhii românești în cadrul Imperiului habsburgic, independentă de cea sârbă. Astfel el a trimis Curții de la Viena în 1720 un memoriu în 11 puncte, în care cerea printre altele: reînființarea vechii mitropolii a Severinului prin ridicarea episcopiei Râmnicului la rangul de mitropolie, căreia să-i fie subordonată și episcopia Mehadieii. Clerul ortodox din Oltenia protesta împotriva pretenției lui Moise Petrovici de a subordona episcopia Râmnicului mitropoliei din Belgrad¹⁴⁴. În legătură cu acest plan de a înființa o ierarhie ortodoxă română în imperiul austriac trebuie pus și me-

moriul trimis de preoții bănățeni generalului Steinvillie împotriva mitropolitului Moise Petrovici. Jurisdicția mitropoliei Belgradului asupra Râmnicului a fost limitată din punct de vedere canonic. Din această cauză urmașii lui Damaschin nu au fost instalați de mitropolit ci de episcopul de Caransebeș — Vârșeț, așa cum a fost episcopul Ștefan de Govora, instalat la 16 ianuarie 1727 de episcopul Caransebeșului, Nicolae Dimitrievici, însoțit de arhimandritul Isaia Antonovici și de secretarul mitropolitan Gavril Iurait¹⁴⁵. Cu toate că planul lui Damaschin nu s-a realizat, urmașii lui vor continua să se intituleze „exarhul Severinului și a toată Mehadia“, așa cum ne apare titulatura episcopului Inochentie, în 1734.

La venirea austriecilor, biserica ortodoxă din Banat era bine consolidată și a putut să se opună ofensivei catolice. Configurația etnică a Banatului a fost românească indiferent de vicisitudinile vremii. Astfel, în 1743, în districtul Caransebeș erau 75 sate românești, în districtul Palanca 42 sate românești și 8 sate sârbești, în districtul Lugoj 96 sate românești, în districtul Orșova 37 sate românești, în districtul Vârșeț 40 sate românești, 16 sate sârbești, 7 sate cu populație mixtă, 2 sate germane. Satele cu populație majoritară românească erau și în districtele Timișoara, Ciacova, Cenad, Lipova. De altfel, edificatoare este și statistica din 1820, ce cuprinde credincioșii ortodocși din diecezele Arad, Timișoara, Vârșeț. Astfel, în dieceza Vârșeț erau 220 746 credincioși români și doar 28 959 credincioși sârbi. Austriecii vor fi nevoiți să stabilească raportul dintre cele două confesiuni, ce va fi concretizat la sinodul ținut la Timișoara, la 25 aprilie 1721¹⁴⁶, la care au participat mitropolitul Moise Petrovici, episcopii de Caransebeș — Vârșeț și Timișoara și guvernatorul Banatului, generalul Wallis. Sinodul a stabilit 17 puncte care prevedeau: libertatea ortodocșilor de a frecventa bisericile catolice, mitropolitul și episcopii ortodocși nu puteau judeca preoții romano-catolici, nepedepsirea preoților sau creștinilor ortodocși care veniau să treacă la greco-catolici, interzicerea preoților greco-ortodocși de a boteza și cununa credincioșii romano-catolici, rudele apropiate nu se pot căsători între ele, asistența religioasă și împărțășania să fie dată și celor săraci, asistență religioasă infirmilor și celor condamnați la moarte, tinerii ortodocși puteau urma cursurile unor școli

înalte germane și latine, măsură ce va fi prevăzută în Regulamentul iliric din 1770. Punctul 15 prevedea ca „să fie oprți cu strășnicie toți schismaticii a ocără, batjocuri, lua în răs ori înjura credința catolică”¹⁴⁷. Acest punct demonstrează dârzenia cu care ortodocșii din Banat întâmpinau prozelitismul catolic.

Toate aceste hotăriri au fost luate în plină ofensivă a catolicismului, când ierarhia ortodoxă română din Transilvania era desființată, iar cei care luptau pentru menținerea religiei străbune erau prigoniți și înemnițați. În aceste condiții, vor milita în Banat pentru apărarea ortodoxiei călugărul Visarion, Oprea Miclăuș și preotul Măcinic¹⁴⁸.

Datorită privilegiilor de care se bucura biserica ortodoxă bănățeană, aici și-au găsit loc mulți preoți veniți din Principatele române, biserica bănățeană devenind astfel un factor important pentru menținerea unității popoului român, acești preoți aveau cărți de ritual, toate tipărite în Țara Românească, Transilvania și Moldova, prin care aceștia mențineau și unitatea culturală a românilor din provinciile românești. Astfel, în dieceza Caransebeș — Vârșet, din analiza conscripției întocmită în 1767 se constată că din totalul de 389 preoți, numai din Țara Românească au venit să slujească aici 80 de preoți.

Cu toate că a fost supusă unei ierarhii superioare străine, biserica ortodoxă română din Banat a devenit în secolul XVIII, apărătoarea ortodoxiei și un factor important în menținerea unității popoului român. Românii bănățeni vor începe în a doua jumătate a secolului XVIII o intensă mișcare petiționară pentru instaurarea unei ierarhii superioare românești.

II.

LUPTA PETIȚIONARĂ A ROMÂNILOR BĂNĂȚENI PENTRU DREPTURI NAȚIONALE ȘI CONFESIONALE, PENTRU REÎNFIINȚAREA MITROPOLIEI ORTODOXE ROMÂNE ȘI A EPISCOPIILOR ORTODOXE BĂNĂȚENE

În secolul al XVIII-lea în Banat problema confesională a stat sub semnul privilegiilor ilire, fenomen ce a marcat caracterul particular — individual al provinciei în comparație cu alte zone românești din Imperiul habsburgic. Într-o perioadă în care religia ortodoxă n_a fost recunoscută în Transilvania și Ungaria, când națiunea română era tolerată, românii bănățeni alături de sârbi, au beneficiat de o situație mai bună, bucurându-se de unele privilegii care le-au permis să-și conserve limba și individualitatea, factori ce au favorizat mai târziu întărirea specificului național¹⁴⁰.

Sârbii (ilirii) prin patriarhul lor din Ungaria, Arsenie III Cernoevici¹⁵¹, în baza înțelegerii cu împăratul Leopold I a primit drepturi și privilegii speciale. Cernoevici a întemeiat mitropolia de Carloviț, ce avea 7 eparhii sufragane din care trei existau anterior, iar acum au mai fost înființate patru. Cele trei eparhii vechi erau Timișoara — Ienopole, Vârșeț și Buda, iar cele nou înființate : Oradea, Szeghedin, Mohacs — Sighet, Carloviț — Zrinopolje. Referitor la autonomia bisericească a sârbilor au fost date mai multe diplome imperiale, între care se evidențiază cele din

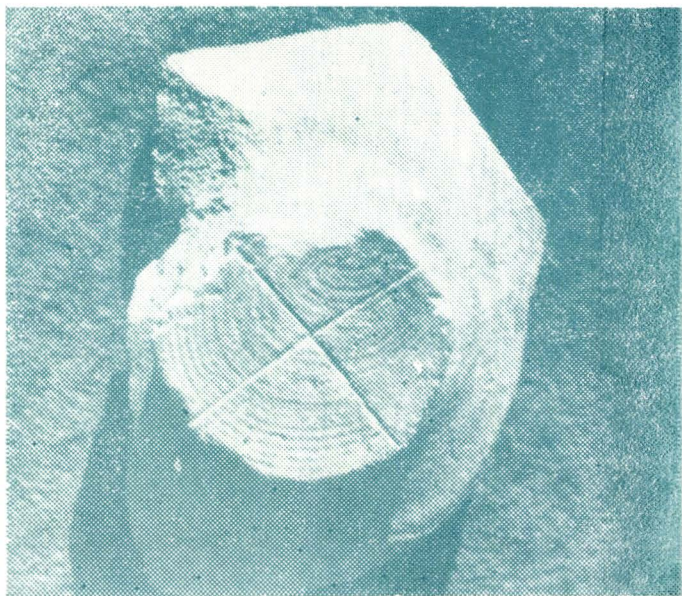
20 august 1691 și 5 mai 1695, prin care erau asigurate și garantate neatârnamarea bisericii ortodoxe sârbe. Românii din părțile ungurene și bănățene, prudenți, când au văzut că mitropolitul Atanasie Anghel a trecut la unirea cu biserica Romei ¹⁵¹, s-au pus sub scutul privilegiilor date sârbilor și au format cu aceștia o singură biserică ¹⁵². Câștigând drepturi asupra românilor din aceste părți, episcopii sârbi și în special mitropolitul de Carloviț, avea și datorita să aperi, pe români în fața autorităților, la fel ca pe conaționali săi. Nemulțumiri au început să apară între români în momentul când autoritățile au încercat să introducă unele schimbări nu numai în biserică, dar și în obiceiurile și tradițiile populare. Mitropolitul de Carloviț a înaintat atunci o plîngere împăratului, în care cerea îndreptarea situației și revenirea la vechile stări stipulate și în Regulaamentul iliric din 27 septembrie 1770¹⁵³.

Consiliul de război din Viena a adresat la 14 aprilie 1773 comanda militară și administrativă grănicerească un ordin în care se făceau o serie de precizări, dar mai ales acuza că: au fost înstituiți mai mulți învățători, fără aprobare și cerea ca imediat să fie trimis un tabel cu numele și ocupația învățătorilor germani și iliri, salariul primit, numărul copiilor pe care îi instruiă. Se arăta că numărul de 24 de școli ilire, față de 3 germane ar fi prea mare și acestea ar fi împotriva scopului urmărit de autorități, că aceasta ar duce în viitor subofiterii cunoscătorii de limbă germană ar fi prea puțini. În 1774, Consiliul de război din Viena comunica comandantului general din Timișoara că în granița valahă se puteau construi două școli germane, una la Mehadia și alta la Bozovici¹⁵⁴.

Înzestrarea clerului ilir și a locuitorilor ortodocși cu privilegiile s-a efectuat de către monarhia habsburgică în scopul de a avea o forță opusă nobilimii maghiare în primul rând și apoi de a folosi cât mai eficient potențialul militar al populației din graniță în războaiele antiotomane. În Banat, extinderea privilegiilor ilire a fost posibilă datorită statutului juridic deosebit al provinciei până la 1778-1779, aceasta era dependentă direct de împărat, iar din punct de vedere social aici nu existau stări privilegiate. În 1720 episcopiile de Timișoara și Vârșeț au fost puse sub jurisdicția mitropolitului de Belgrad¹⁵⁵, ce era înzestrat cu statut identic în probleme administrative și fiscale asemă-

1. Tibiscum. Capac de vas cu semnul crucei

2. Tibsecum. Capac de vas cu semnul crucii incizate

nător episcopului catolic de Cenad. Alte drepturi i-au fost acordate în anul 1724 și în 1726, mitropoliei de Carloviț — Belgrad, ce își întindea jurisdicția și asupra Serbiei, Banatului și Olteniei¹⁵⁴.

Pe'nru a stăvili ofensiva catolicismului, ierarhia sîrbă a extins privilegiile și asupra altor popoare ortodoxe din zonă, în primul rând asupra românilor care formau populația majoritară în provincie și în granița bănățeană. Sub dominația turcească, Banatul și_a păstrat caracterul românesc. În 1717 erau 21 500 case și 688 comune, ca în 1725 numărul comunelor să scadă la 560, iar localitățile părăsite erau în număr de 343¹⁵⁷. În districtul Timișoara erau 19 comune locuite de români, 17 de sârbi și 4 mixte, în timp ce numărul comunelor românești era preponderent în districtul Palanca Nouă, cu 42 comune românești și doar 8 sârbești, în districtul Caransebeș existau 75 localități numai românești, în Ciacova 49 și Orșova 37, toate localități românești. Totalul comunelor sârbești se ridica doar la 54, în vreme ce toate celelalte erau românești¹⁵⁸. De asemenea, se constată că satele din districtele sârbești erau slab populate, în timp ce localitățile românești aveau o populație mult mai densă. Astfel, districtul Vârșeț avea 3505 case, Ciacova 3492 case, Palanca 2577 case, iar districtul Caransebeș era cel mai populat, având 3915 case¹⁵⁹. Se poate constata că populația Banatului la retragerea turcilor era în proporție de peste 80% românească¹⁶⁰. În 1770, populația Banatului fără districtele Panciova, Palanca Nouă, Mehadia și 23 de sate ce aparțineau de Caransebeș era de 183 450 români, 78 780 sârbi, 8 683 bulgari, 5 272 țigani și 43 201 germani, italieni, francezi etc.¹⁶¹. În 1797, numărul românilor ce locuiau în Banat a crescut la 394 228, sârbii erau 147 050 și șvabii 126 634, deci și la sfîrșitul secolului XVIII, populația românească era majoritară, depășind indicele de 58%¹⁶². Românii erau preponderenți în teritoriul Regimentului de graniță româno-ilir, unde reprezentau 90% din totalul populației. La 1774, regimentul de graniță românesc cuprindea 35 de sate, ce fuseseră încorporate încă din 1770. 31 de sate din Clisura inferioară, Craina, Almăj, 5 sate din districtul Caransebeș, ajungându-se la 7 600 case. În 1774 prin unirea batalionului românesc cu regimentul ilir s_a format regimentul româno-ilir, căruiă în 1783 i s_a acordat și orașul Caransebeș, cu 12 sate¹⁶³.

Odată cu scăderea în intensitate a pericolului otoman, Curtea de la Viena a încercat să limiteze privilegiile acordate inițial ortodocșilor, întărind tot mai mult rolul statului în raport cu biserica, de a subordona ierarhia și biserica ortodoxă. Autonomia confesională și a asociat o serie de elemente politice care, conferea organizației bisericești rolul de instituție unică, legal recunoscută și organizată, reprezentând interesele populației aflate sub incidența privilegiatilor¹⁶⁴.

Biserica ortodoxă în absența unor instituții statale proprii și a arogat atribuții de ordin administrativ și politic ca unică reprezentantă a intereselor națiunii respective. Beneficiind de autonomismul confesional, elita ecleziastică a fost purtătoarea de cuvânt a populației românești, promovând treptat conștiința individualității naționale. În 1749 în eparhia Vârșeț erau 266 localități, 215 parohii și 21 938 case, din care 232 localități erau locuite de români și în care funcționau 185 de preoți. Doar 49 de localități din 232 nu aveau preoți. Creșterea simțitoare a numărului preoților se constată într-o perioadă relativ scurtă, în 1769 în episcopia Vârșeț fiind 389 preoți (51 veniți din Transilvania și 45 din Țara Românească). În districtul Caransebeș, la 85 de familii era un preot. Că românii erau majoritatea în episcopia Vârșeț este demonstrat și de faptul că, de pildă la 1822, aici funcționau 457 preoți români și doar 59 sârbi¹⁶⁵.

Regimul de toleranță al privilegiilor a favorizat românii din Banat accesul la o serie de drepturi de care populația românească din celelalte provincii ale Imperiului nu a beneficiat: intrarea în orașe, accesul la meserii, accesul la funcții administrative locale.

În 1770, Maria Tereza a dat pentru națiunea iliră din ținutul Timișoarei „precum și celor ce locuiesc în Banatul Timișului, precum și celor din părțile Ungariei, Croației, Slovaciei și regimentelor de graniță — Regulamentul iliric — care consfințează vechile privilegii și reglementa viața populației ortodoxe din imperiu. Regulamentul iliric prevedea înființarea de școli pentru pregătirea preoților și câte un seminar pentru diecii săraci pe lângă fiecare episcopie. În pct. 24 al Regulamentului se prevedea că ortodocșii puteau să și înscrie copiii la școlile catolice, deschizându-se astfel porțile școlilor înalte și pentru popu-

lația românească din Banat. Tot prin regulament se înștiința că la Viena a luat ființă o tipografie iliră dotată cu privilegii „pentru ca neamul acesta între toate acelea ce ating învățătura să se mai ajutoreze, ca cărțile ce îi sunt de folos cu mai puțină osteneală și cu mai mic preț să le poată căpăta“¹⁶⁶.

Regulamentul ilir recunoștea autonomia confesională, eliberarea clericilor de sarcini publice, prin existența unei ierarhii și a unui teritoriu precis delimitat. Prin regulament se interzicea manifestarea mitropolitului ortodox în afaceri politice, se stabileau cu rigurozitate veniturile clerului, evidența averilor ecleziastice, dările către cler au fost diminuate, înființarea unui învățământ clerical, dreptul fiecărui preot de a avea o sesie întreagă de pământ¹⁶⁷, propunerea de a înființa școli primare.

Soborul de la Carloviț din 1774 cu participarea a 74 delegați, dintr-o care 6 episcopi și arhimandriți trebuia să aleagă doar noul mitropolit, restul problemelor urmau să fi discutate de sinod, formarea consistoriilor eparhiale și a celui mitropolitan, organizarea mănăstirilor, formarea unei bănci clericale, problema calendarului, completarea eparhiilor vacante. La 8/9 mai a fost ales mitropolit Viçhenție Ioanovici Vidak (1774-1780). Deputații însă au prezentat comisarului imperial un memoriu alcătuit din 31 puncte îndreptate împotriva Regulamentului din 1770, împotriva nedreptăților și persecuțiilor din diferite eparhii și provincii. Se cerea între altele permisiunea de a se zidi biserici sârbe și românești în Ungaria și în celelalte locuri. În Banatul Timișoarei să se permită construirea de biserici în locurile unde trăiesc numai credincioși ortodocși neuniți și unde nu există biserică ortodoxă. Se solicita de asemenea despărțirea eparhiei Buda de cea a Transilvaniei, căci în 1656, 1659, ardelenii au avut episcopul lor propriu, iar împăratul Leopold în 1691 și 1695 a dat o serie de privilegii pentru păstrarea credinței ortodoxe, privilegii ce au fost reînnoite în 1698, 1699, 1701.

Deputații eparhiilor Timișoara și Caransebeș — Vârșeț au alcătuit și ei un memoriu în 22 puncte intitulat „Greutățile clerului și poporului eparhiilor Vârșeț — Caransebeș și Timișoara prezentate curții imperiale prin soborul popular“. Memoriul cuprindea printre altele: în aceste eparhii când un om de credința greco-orientală era

condamnat la moarte, întotdeauna în prima zi vine la el preotul romano-catolic sau uniat, iar preotul ortodox pu-tea vizita condamnatul doar a doua zi, în ziua condamnă-rii preotul catolic îl conducea de la arest până la poarta oraşului, de aici era preluat de preotul ortodox. Ofiţerii puneau pe preoţii de „lege grecească neuniată“ în „arest şi fiare“, iar uneori erau şi maltrataţi, procedee care încăl-cau nu numai privilegiile acordate în 20 august 1691, dar erau „chiar pentru batjocura întregului cler şi popor“

În 1778 la Carloviţ au avut loc lucrările unui sinod pe agenda căruia au figurat probleme de disciplină, şcolare, editoriale şi administrative, canonice primate prin prisma modificării Regulamentului din 1770. Sinodul a făcut o se-rie de propuneri privitor la tipărirea protocoalelor pentru parohii, îmbunătăţirea învăţămîntului din şcolile confesio-nale prin numirea de directori şcolari în toate eparhiile. A fost redus numărul protopopiatelor în funcţie de mărimea diecezei, astfel episcopia de Caransebeş — Vârşeţ avea 6 protopopiate.

Regulamentul din 1777, cu toate că a fost redactat pe structura celui vechi a creat nemulţumiri şi frământări în rândul preoţilor, dar mai ales în rândul credincioşilor ortodocşi din cauza ingerinţelor catolice în textul său, a încercării de a anula autonomismul organizaţiei ecleziastice ortodoxe şi a încercării introducerii controlului statului în viaţa spirituală ortodoxă, a limitării numărului preoţilor ortodocşi!⁶⁸.

Episcopia de Caransebeş, apoi cu reşedinţa la Vârşeţ va avea merite deosebite în lupta pentru apărarea ortodoxiei şi a privilegiilor câştigate în anul 1770. Episco-pul cât şi teritoriul aflat sub jurisdicţia sa făceau parte din „naţiunea iliră“ dotată cu privilegii de împăraţiei Austriei, ce vor apăra poziţiile bisericii ortodoxe în aceste părţi ale graniţei, ameninţate de catolicism. Dieceza a fost împăr-ţită în 1751 în 5 protopopiate: Caransebeş, cu 62 comune, Vârşeţ cu 56 comune, Palanca cu 43 comune, Mehadia cu 41 comune şi Lugoj cu 32 comune, în total 235 comune. În 1757 numărul comunelor aparţinătoare protopopiatelor se prezenta astfel: Caransebeş cu 78 comune, Vârşeţ cu 64 comune, Palanca cu 66, Mehadia cu 36 şi Lugoj cu 17 co-mune, un total de 261 comune!⁶⁹. În 1776, dieceza Caran-sebeş — Vârşeţ a fost împărţită în 6 protopopiate, adău-

gându-se și protopopiatul Vărădia cu 34 parohii și 2 filii¹⁷⁰.

O ridicare a nivelului cultural al preoțimii bănățene se constată după înființarea școlilor de preoți sau a seminariilor pentru fiecare dieceză. Acțiunea pentru înființarea unui seminar ortodox diecezan la Timișoara datează din 1747, când a început să se adune banii, s-au definitivat planurile și a început construirea cetății sârbe în Timișoara — Cetate. Vichentie Ioanovici Vidak în 1759 a susținut înființarea unui seminar unic pentru toată „națiunea iliră” din imperiu. Acesta a obținut aprobarea pentru construirea unui seminar româno-sârb în care alături de viitorii preoți urmau să fie pregătiți și viitorii funcționari ai administrației bănățene. Deși planul a fost pus în aplicare, în 1769, împărăteasa Maria Tereza a sistat colectarea banilor, iar cei adunați până atunci au primit o altă destinație.

Promulgarea noului regulament ilir în 1777 a stârnit mari nemulțumiri în rândul credincioșilor ortodocși și în special al românilor din teritoriul regimentului de graniță româno-bănățean, în episcopia de Caransebeș — Vârșeț¹⁷¹. Regulamentul a fost afișat în Vârșeț în ziua de Sf. Dimitrie (26 octombrie 1777). Fiind zi de târg, și ziua în care se achitau taxele erariului, se adunaseră mulți oameni. S-a lansat zvonul că episcopii ortodocși doreau uniunea cu biserica romano-catolică. Episcopul Vichentie Popovici¹⁷² a fost acuzat că le-a „vândut credința și religia străpânirii”. Acesta în ziua respectivă slujea sfânta liturghie în capela reședinței sale. Spre finalul liturghiei, populația a năvălit în capelă și a refuzat să primească anafura. Mulțimea a ocupat curtea și apoi cu amenințări l-au urmărit pe episcop la reședința sa, acuzându-l de trădare, făcându-l vinovat de ștergerea sărbătorilor din calnedarul recent tipărit, de interzicerea de ași îngropa morții în curtea bisericii. Toate încercările episcopului de a-i tempera au rămas fără rezultat, mulțimea devenind și mai amenințătoare. Episcopul a fost prins de mulțime, molestat, târât în curte și amenințat cu moartea. A fost salvat de niște tineri și izolat într-o chilie, unde a căzut în nesimțire. Prima intervenție a autorității militare a eșuat, soldații fiind puși pe fugă, încât a fost nevoie să intervină husarii. În ciocnirea care a avut loc au murit 6 oameni și 36 au fost

răniți¹⁷³. Huzarii au luat pe episcop sub protecția lor, dar, cându-l în cazarmă, după care și mulțimea a început să se retragă. De teama represaliilor, fruntașii mișcării au fugit în Țara Românească. Revolta de la Vârșet a produs iritare la Curtea de la Viena, vinovat de revolta populației fiind făcut episcopul.

Ca urmare a acestor frământări și a altor nemulțumiri mai vechi, mitropolitul Vichentie Ioanovici Vidak a înaintat la 27 ianuarie 1778, Curții de la Viena un memoriu în numele „clerului și poporului ilir¹⁷⁴. În plângerea trimisă, mitropolitul arăta că: din calendarul bisericii ortodoxe au fost scoase numeroase sărbători — de unde suspiciunea că nu peste mult timp va fi introdus calendarul catolic și în biserica ortodoxă — de aici fiind doar un pas până la unirea cu biserica Romei¹⁷⁵.

„În „Ceaslov“, manualul pentru școlile triviale ortodoxe, a fost omisă figura de la început „a unei mâini îndreptate spre facerea crucii după ritualul nostru“¹⁷⁶. Această omisiune ar duce, precizează memoriul, ca la următoarea ediție a cărții să fie schimbată religia în general.

„Catehismul“ tipărit în slavonă și limba română vorbește despre „legea drept credincioasă a bisericii greco-neunite“, iar cel tipărit în limba germană vorbește despre „adevărată credință“, de aici, suspiciunile ortodocșilor, cu atât mai mult cu cât, Catehismul fusese prezentat sinodului în 1774 în prezența comisarului regal ca un catehism destinat tinerimii școlare ortodoxe, iar când a apărut de sub tipar nu a mai avut titulatura inițială: „compus în 1774 de către sinodul episcopesc neunit întrunit la Carloviț“, creind astfel confuzii în rândul ortodocșilor¹⁷⁷.

„Psaltirea“ tipărită pentru uzul tinerimii ortodoxe cuprindea un simbol al sfinților Atanasie, Atanasie Antiocheanul, Ciril Alexandrinianul și Maxim, dar însemnul a fost înlăturat din unele exemplare, iar în ediția din 1773 a fost eliminat în întregime, nemaivorbindu-se de proveniența duhului sfânt.

Cărțile tipărite cu acordul sinodului ortodox erau supuse cenzurii, modificării și restrîngerii lor în comparație cu tipăriturile altor religii¹⁷⁸.

Monopolul tipăririi cărților bisericești ortodoxe de către tipografia Kurzböck, erau părtinitoare, aduce prejudicii în „exercitarea liberă a credinței națiunii neunite“¹⁷⁹.

În memoriu, împărăteasa eră rugată să și extindă autoritatea și asupra tipografiei ilire, ca tipografia să fie înzestrată cu litere mai mari, cu hârtie mai bună sau să fie transferată în mijlocul națiunii, aproape de mitropolie sau vreo episcopie unde se poate găsi mai ușor un corector și cenzor, precum și personal tipografic.

Mitropolitul preciza apoi faptul că nu s-a transmis în extenso regulamentul națiunii și clerului iliric din 27 septembrie 1770, ci doar un extras în care erau cuprinse 28 de puncte. Dar la 2 ianuarie 1771 a fost tipărit un nou regulament național din care mitropolitul și episcopii au primit fiecare 50 exemplare în limba germană, iar exemplarele în limba slavonă au ajuns în mâinile credincioșilor mireni¹⁸⁰. Din această cauză a apărut bănuiala că ar fi vorba despre concluziile la care s-a ajuns în urma dezbaterilor la Congresul din 1769 sau a rezultatelor sinodului întrunit în 1774 și 1776 la Carloviț, aceasta cu atât mai mult, cu cât privilegiile acordate de Curtea de la Viena nu se rezumau doar la mitropolit și episcopi ci la întregul cler și întreaga națiune. Pentru ca articolele din regulament să poată fi deosebite de acelea pe care națiunea le-a primit cu nemulțumire, memoriul făcea referiri corespunzătoare astfel; clerul și națiunea mulțimea Vienei pentru privilegiile acordate credincioșilor ortodocși, privilegiile clerului și națiunii nu vor fi știrbite prin actul emis de Cancelaria Aulică ungară la 11 ianuarie 1778, solicita ca mitropolitul să aleagă administratorii în dieceze așa cum era „obiceiul din vechime; Curtea doar aprobând¹⁸¹. Sistarea dependenței în problemele lumesti de mitropolit ar face ca națiunea să devină nemângâiată¹⁸². Echivalentul de salar să fie achitat mitropolitului în „galbeni chinezești“, obișnuiți în Banatul timișan. Se mai cerea înlăturarea piedicilor puse cu ocazia inventarierilor și socotelilor averilor bisericesti, având în vedere că biserica este săracă. Aceasta cu atât mai mult cu cât cei investiți cu inventarierea și verificarea socotelilor bisericii (epitropul, preotul și frunționarul comitatens) nu se întrunesc niciodată, aruncând vina unul asupra altuia. Ceream ca inventarierea și problema verificării bisericii să se facă ca și până acum. „Ornalele“ mitropolitului predate bisericii mitropolitane din Carloviț, precum și „prețioasele și argintăriile“ necesare mitropolitului la pontificare să fie restituite mitropoliei și întocmai ca și

celelalte obiecte prețioase; mobile, bibliotecă să fie lăsate în folosință viitorului mitropolit¹⁸³.

În memoriu se cerea ca cei trei asistenți (episcop, ofițer și o personalitate politică) ce aveau dreptul să administreze bunurile bisericii să fie "toți de legea și națiunea noastră"¹⁸⁴. Se cerea ca la alegerile de episcopi cât și la alte dezbateri ecleziastice sinodul întrunit pe baza statutului ecleziastic „să fie dispensat de prezența comisarului imperial“, la alegerea de episcopi să fie menținută metoda uzitată de „optzeci și atâția ani“¹⁸⁵, așa cum se stipula în drepturile acordate inițial. Se preciza apoi cerința ca nici un scaun de mitropolit sau episcop să nu poată rămâne vacant mai mult de jumătate de an, cum prescriu canoanele bisericii ortodoxe, ci alegerea să se facă imediat. Memoriul se pronunță apoi pentru stabilirea episcopilor, mutarea lor dintr-o dieceză în alta nefiind conformă cu legile bisericii ortodoxe.

În regulamentul din 1770 era specificat salariul agentului național, iar în cel din 1777 nu se mai face nici o referire la salarizare și deci „națiunea e plină de îngrijire că pe viitor va fi oprită să-și mai țină agent rațional¹⁸⁶, cei doi agenți naționali având și funcția de secretari necesari întregului cler și întregii națiuni. Se cerea apoi ca să se înlăture piedicile impuse episcopului și mitropolitului de a vizita diecezele în mod liber așa cum era prevăzută aceasta în regulamentul din 1769.

Fondul școlar să fie folosit numai în scopul respectiv. Noul regulament din 1777 nu ținea seama de necesitatea creșterii unui cler greco-neunit mai bun și mai destoinic¹⁸⁷, neținându-se seama nici de memoriul înaintat în 1774, iar cerința de a se ridica un gimnaziu în Neoplanta nu a fost luată în considerare până în prezent, cerându-se acum cu insistență construirea acestui gimnaziu cu internat¹⁸⁸. Într-un articol separat se vorbea de numărul necesar de preoți pentru parohiile și funcțiile existente, iar preoții ce depășeau ca număr să se bucure și ei de imunitatea privilegiată așa cum au prevăzut hotărârile din anii 1756, 1758, 1763, 1770 și 1777; deoarece scăderea numărului preoților se va face treptat după moartea celor ce bucură de imunitate, căci „stabilirea numărului de preoți se face pentru viitor și nu pentru prezent“¹⁸⁹. Preoții ce depășeau numărul prevăzut erau obligați să se achite de

toate sarcinile la fel ca supușii mirenii. Se cerea ca și acești preoți să se bucure de privilegii. Acest punct se referea în special la preoții din districtele militarizate, ca un articol nou dar contrar privilegiilor și puterii date mitropolitului și episcopilor. Se fac referiri apoi la diferența de salariu între preoții ce serveau în localitățile provinciale și cei ce slujeau în graniță, aceștia avându-l mai mic, cu toate că serviciile prestate erau identice.

Modificările introduse în ritul de înmormântare au provocat cele mai mari nemulțumiri în rândul românilor ortodoși, se cerea prin memoriu ca obiceiurile vechi să fie păstrate și anume; cel decedat să fie dus la biserică în sicriul deschis, unde să i se facă sfințirea și iertăciunile, să poată fi înmormântat în curtea bisericii sau în cimitirul comun¹⁹⁰.

Un alt articol din regulament ce a nemulțumit clerul și populația românească din granița bănățeană a fost cel referitor la precizarea numărului mănăstirilor și călugărilor. În memoriu se arată că atât în districtele provinciale cât și în cele militare nu s-a ridicat în ultimii 80 de ani nici o mănăstire ortodoxă iar cele existente aveau aprobare de funcționare¹⁹¹.

După înaintarea acestui memoriu (datat, Viena 27 ianuarie 1778), mitropolitul a mai trimis încă unul în care se referea din nou la intenția stăpânirii de a reduce numărul mănăstirilor și al călugărilor, cerând respectarea stărilor vechi. Mitropolitul cerea egalitate deplină a clerului ortodox cu cel catolic. Se ridica împotriva pedepsei corporale a preoților. Se amintea apoi pe larg paragraful 65 din regulament și se cerea cu insistență ridicarea unui gimnaziu național, iar școlile triviale de religie neunită „să aibă limba națională în prima linie“¹⁹², și nu limba germană așa cum se prevedea în regulamentul publicat, se ridica împotriva trimeriei cu forța a copiilor neuniți la școlile germane și că școlile naționale au fost mereu reduse ca număr, încât mai funcționau doar câteva în districtele Carlstadt, Varasdin și granița militară. Se arăta că în comunitățile militare nici repararea școlilor, și nici salariul învățătorilor nu se mai făcea din casa comunală, în vreme ce, pentru catolici „chiar și dacă formează numai a șasea parte față de numărul naționaliștilor“¹⁹³, primeau cheltuielile de întreținere din casa comunală. Se cerea cu hotărâre ca

școlile triviale ortodoxe să fie „ridicate și susținute pe baza religiei respective, ca învățătorii și directorii să fie recrutați din aceeași religie neunită, să fie dotați din același fond ca și catolicii”¹⁹⁴.

Ca urmare a trimerii acestor memorii, Curtea de la Viena pentru a potoli nemulțumirile ortodocșilor a redactat o a treia versiune a regulamentului intitulată „Rescript Declaratoriu”, ce a apărut în limba română în 1779. Documentul conținea normele de conducere a bisericii ortodoxe din Imperiul habsburgic. Au fost reconfirmate privilegiile ilire din 1690, instituindu-se dubla subordonare, față de ierarhia clericală și față de magistraturile și jurisdicțiile teritoriale, respectiv față de autoritatea militară din granița bănățeană. Mitropolitul era socotit cap al națiunii ilire în problemele bisericești, dar „nicidecum nu este cap al poporului sârb în probleme civile”. Națiunea alegea mitropolitul ce era apoi confirmat de împărat. Se reglementa numărul preoților în funcție de numărul locuitorilor, fixa taxele clerului, etc. Se garanta toleranța religioasă de care ortodoxia beneficiase anterior.

Rescriptul Declaratoriu a fost primit cu ostilitate de români și sârbi, izbuonind chiar revolte locale, mai ales în dieceza Timișoara. La 26 mai 1781, delegații eparhiei Caransebeș — Vârșeț solicitau printre altele dreptul la funcții în stat pentru ortodocșii absolvenți ai școlilor înalte, parohii uniți să nu mai cunune pe credincioșii ortodocși și să se aprobe importul cărților ortodoxe de cult din Țările Române și Rusia.

La 19 octombrie 1791, locuitorii orașului Caransebeș se adresau mitropolitului Moise Putnik (1781-1790) arătând printre altele „Noi am rugat deputația noastră în legătură cu cărțile bisericești ca să fie aduse așa din Rusia ca și din Caravlahia. Și înainte am înțeles că fosta împărăteasă Maria Tereza ne-a promis să ne permită aducerea cărților, ci să le vadă și la aceasta am fost bucuroși. Noi i-am spus de atâtea ori episcopului nostru; cărțile vieneze să nu le introducă în bisericile noastre, căci nu le vom primi. Pentru aceasta a fost cea mai mare răscoală în Vârșeț”. La rândul său, Vichentie Popovici scria mitropolitului la 10 octombrie 1781 arătând că: „eu nu am în eparhia mea mai mult de 30 biserici care citesc în limba sârbă. Acum, le sunt necesare cărți, dar nu le trebuie cărțile tipografului vienez”.

Între 9-15 aprilie 1790 a avut loc la Carloviț o conferință extraordinară la care au participat mitropolitul Moise Putnik, episcopii Petru Petrovici de Timișoara, Pavel Avacumovici de Arad, Iosif Ioanovici Șakabent de Caransebeș-Vârșeț, Iovan Ioanovici de Bacăca și Ștefan Stratișirovici de Buda și delegați mireni, în legătură cu noua situație creată în imperiu și repercusiunile asupra populației ortodoxă. Au fost trecute în revistă petițiile adresate de mitropolit împăraților Iosif al II-lea și Leopold al II-lea, dorința participării la dieta maghiară și legalizarea privilegiilor. Conferința a stabilit ca mitropolitul Moise Putnik să se deplaseze la Buda pentru a prezenta doleanțele clerului și poporului ortodox. Plângerile sosite ulterior din partea unor comunități religioase a grăbit plecarea mitropolitului la Viena, iar episcopii Petru Petrovici, Iosif Ioanovici Șakabent și Pavel Avacumovici urmau să redacteze „postulatele” pentru a fi înaintate casei imperiale și dietei maghiare. Dieta maghiară a refuzat să recunoască existența națională a sârbilor din imperiu, considerați doar ca o adunare religioasă condusă de mitropolit, căreia nu era dispusă să i garanteze libertatea religioasă, autoritatea autonomă și drepturi egale cu poporul maghiar.

Lucrările soborului de la Timișoara s-au deschis în 21 august/1 septembrie 1790 în prezența a 100 delegați. Numărul lor a fost stabilit în urma cererii formulate la 16 iulie 1790 de episcopul Petru Petrovici — administrator mitropolitan (mitropolitul Moise Putnik a decedat în 28 iunie/9 iulie 1790), Iosif Ioanovici Șakabent, Iovan Ioanovici care au solicitat permisiunea ca numărul delegaților să fie mai mare. Împăratul Leopold al II-lea a aprobat noua componentă a soborului, totalizând în afara episcopilor, 100 delegați, 25 clerici, 25 militari, 25 reprezentanți ai orașenilor și 25 de nobili din 5 comitate ale Ungariei. În cadrul soborului au fost luate în discuție diverse plângeri și membrii sosite la congres din partea unui mare număr de comunități locale împotriva samavolniciei autorităților din comitate, a intoleranței religioase și forțării la uniune. Au mai fost dezbătute o serie de probleme în legătură cu veniturile mănăstirilor și eparhiilor, deschiderea unui seminar teologic superior și înființarea unei tipografii ortodoxe sârbo-române dezvoltarea rețelei școlare, egalitatea clerului ortodox cu cel catolic, problema căsătoriilor mixte.

Cea mai importantă problemă dezbătută la congres, cu implicații pe plan politic a fost solicitarea unui teritoriu autonom, semiindependent pentru ortodocșii din sudul Ungariei și Banat, supus direct autorității imperiale și nu Cancelariei maghiare. Sub influența Consiliului maghiar de locotenentă și a Cancelariei Aulice maghiare la propunerea contelui Fr. Balassa, împăratul a lăsat Banatul și ținutul Srem în situația administrativă stabilită de Maria Tereza. În 28 octombrie/8 noiembrie 1790 a fost ales ca mitropolit Ștefan Stratimirovici (1790-1837).

Soborul de la Timișoara a avut o importanță deosebită, fiind primul congres ce a îmbinat problemele religioase cu cele politice din monarhie, angajând într-un efort comun pe sârbii din întreg imperiul și românii din Banat pentru afirmarea națiunilor și specificului lor național și religios intuind pericolul politicii de hegemonie și de desnaționalizare practicat de maghiari.

Speranțele vagi risipite prin moartea lui Iosif al II-lea au declanșat spontan o stare de neliniște și îngrijorare publică în sânul poporului român, care deși forma majoritatea covârșitoare a populației nu era recunoscut ca națiune, expus fiind exploatării sociale, naționale și religioase.

Pentru românii din Banat contactul cu problematica epocii luminilor a făcut posibil și a pregătit în același timp efortul original din etapa următoare. Spiritul de toleranță a conservat în primul rând limba națională în biserici, școală și tipar, deși n-au lipsit tendințele permanente de a se generaliza slavona sârbă.

Progresele înregistrate de mișcarea intelectuală în limba română în Banat, (românii constituiau majoritatea absolută) au contribuit la diferențierea națiunii ilire și a cristalizat individualități naționale. În devenirea comunității române spre național, națiunea confesională polietică a constituit o etapă de tranziție spre națiunea etnică. Separarea românilor de sârbi, a culturii române în general față de cea sârbă în cadrul culturii ilire s-a materializat într-o primă etapă în procesul de instituționalizare a bisericii și școlii pe baze naționale, singurele instituții recunoscute românilor¹⁹⁵.

Conștiința de sine a românilor, ce a fost formulată succesiv pe plan confesional, cultural și apoi politic a fost rezultatul unui lung proces istoric care pe fundalul re-

formismului luminat din a doua jumătate a secolului XVIII a dus la destrămarea solidarității confesionale în favoarea celei naționale care a început să ia un avânt deosebit, mai ales în prima jumătate a secolului XIX. Astfel la 25 iunie 1833, Moise Manuilovici, arhimandritul mănăstirii Hodoș comunica mitropolitului de Carloviț textul manifestului îndreptat împotriva ierarhiei sârbe¹⁹⁶. Manifestul sublinia că: „va răsări însă și pentru noi soarele, va străluci și pentru noi unirea iar viitorul ne apără de cele rele“, și se încheia cu „Ajută-ne Sfinte Păstorule Preaînalte și dă-ne cutezanță, ca să ne despărțim de sârbi și să ne unim între noi românii¹⁹⁷. Românii eu cerut și drepturi cetățenești, astfel într-un document din 4/16 septembrie 1835, preoții din comitatul Caraș cereau episcopului de Vârșeț să intervină pentru ca românii să se bucure „de aceleași drepturi cetățenești religioase și obștești de care se bucură și ungurii după legile lor, să avem toate drepturile religioase și civile pe care le au ungurii după lege, prin urmare și toate drepturile și beneficiile clerului romano-catolic, dreptul preoților români de a vota la alegerea publică a magistratului¹⁹⁸. Într-o petiție a clerului bănățean adresată împăratului în care din nou se arăta nemulțumirea față de ierarhia sârbă, argumentând pe baze istorice și demografice că românii au fost întotdeauna populația majoritară a Banatului și cei mai vechi locuitori ai acestui pământ, cerem ca la viitorul sinod, deputații români să fie aleși în proporție de jumătate, iar în dieceza Vârșeț, unde doar a 9 a parte sunt sârbi, restul fiind români, a fost numit totuși episcop sârb (Iosif Raiacici), care nu știe limba română și cer ca în diecezele Banatului cu populație românească majoritară să fie numit episcop român, de asemenea, dintre români să fie numiți și prepoziții mănăstirilor bănățene. Se cerea apoi ridicarea stării materiale a parohiilor, introducerea limbii române în școală și biserică¹⁹⁹.

Într-o altă petiție înaintată mitropolitului de Carloviț de către cnezii și jurații din Firdea în februarie 1848, aceștia cer ca în diecezele Vârșeț și Timis să fie numiți episcopi români, serviciul religios să fie în limba română, iar congresele bisericesti ce ar urma să fie convocate să fie bazate pe principiul proporționalității de reprezentare²⁰⁰.

După revoluția de la 1848-1849, românii au constatat cu amărăciune că în ținuturile lor, în care ei formează majoritatea covârșitoare a populației, administrația milita-

ră a instalat în funcțiile publice doar maghiari și germani.

Delegații națiunii române la Viena s-au plâns ministrului de interne Al. Bach²⁰¹ de persecuțiile la care continuă să fie supuși românii bănățeni. Una din măsurile luate de Bach a fost aceea de a numi, la recomandarea lui A. Șaguna, în funcția de comisar suprem districtual în Timiș și Caraș pe Andrei Mocioni²⁰². Numirea lui Mocioni a trezit speranțe în rândul românilor și mai mulți membri ai delegației au început să părăsească Viena, dar imediat și-au dat seama de inconsistența promisiunilor și au hotărât să și intensifice activitatea în capitala Imperiului habsburgic până la rezolvarea completă a doleanțelor lor. Delegații români în frunte cu S. Bărmuțiu și A.T. Laurian s-au întrunit la Viena în 3 decembrie 1849. Aici le-a parvenit știrea că la 16 noiembrie, prin patența imperială s-a creat „Voivodina sârbească și Banatul timișan”. Patenta imperială avea următorul text „Comitatele de până acum, Bacibodrog, Torontal, Timiș, Caraș, circumscriptiile Ruma și Ilok din județul Sirmiu, adică teritoriile acestora unde vor forma deocamdată, până când se va hotărâ asupra pozițiunii viitoare a acestei regiuni a imperiului sau a alipirii lui la alt stat al Coroanei — un ținut unitar administrativ, care se va governa de către ministerul nostru, independent de Ungaria. Teritoriul acesta se va numi „Voivodina sârbească și Banatul timișan”. Ne rezervăm nouă înșine reprezentarea suveranității în acest teritoriu, iar populația va participa în reprezentarea imperială întocmai ca și celelalte țări ale Coroanei. Administrarea acestei provincii se încredințează unui șef provincial cu sediul la Timișoara, cărui în interesul organizării administrației civile i se așează un comisar ministerial. Având în vedere diferitele naționalități existente, ordonăm ca această provincie să se împartă celor trei națiuni principale în trei circumscriptii, iar acestea în plase. Circumscriptiile Ruma și Ilok din Sirmiu, precum și regiunile locuite de sârbii din Bacica, Torontal, vor forma Voivodina sârbească. În semn de venerație față de națiunea sârbească din imperiu și amintirile sale istorice, suntem dispuși să purtăm pe lângă titlul nostru imperial și pe cel de mare voievod al Voivodinei sârbești²⁰³. Sefului Voivodinei îi dăruim titlul de vicevoievod. Primul guvernator (vicevoievod) a fost numit generalul Mayerdor-

fer²⁰⁴, după care a urmat contele Coronini_Kronberg, ce va organiza și numi în funcții administrative numai funcționari germani²⁰⁵.

Voivodina sârbească și Banatul timișan, așa cum a fost delimitat de guvernul vienez cuprindea alte teritorii decât cele solicitate de sârbi la congresul din 1790 și o altă structură etnică²⁰⁶. Numărul total al locuitorilor era de 1 426 221, din care 397 459 români, 384 046 sârbi, 335 080 germani, 221 845 maghiari, 25 607 slovaci, 22 780 bulgari, 6 777 ruteni, 2 860 croați, 2 820 greci, 15 507 evrei²⁰⁷.

În discuțiile avute de delegația românilor cu Mayerdorfer, acesta i-a asigurat că în organizarea noii provincii îi va avea în atenție pe români și că în posturile publice va numi oameni din naționalitatea predominantă²⁰⁸, va înființa o universitate română în care vor fi pregătiți tineri români pentru a putea ocupa apoi poate posturile vieții publice. Referitor la despărțirea ierarhică de sârbi, guvernul intenționa să convoace pe toți episcopii bisericii orientale la o consfătuire pentru a le asculta părerile și a decide dacă în viitor „românii vor putea să rămână în comunitate cu sârbii”²⁰⁹.

Românii bănățeni, nemulțumiți de împărțirea teritoriului lor istoric, au redactat o petiție²¹⁰, cu doleanțele lor și întărită de semnăturile a 600 dintre ei, petiție ce urma să fie înaintată Curții de la Viena de o delegație. Delegația compusă din Nicolae Capra — proprietar din Jupa (Caransebe), Constanțin Udrea — primarul orașului Lugoj, Alexandru Atanasevici — procuror, și negustorul Iova Popovici a plecat din Lugoj spre Viena la 26 noiembrie 1849.

În petiția înaintată împăratului se arăta că: „românii au primit cu consternare știrea despre preagrățiosul conclud al Majestății Voastre, că românii din Banat pentru a fi uniți cu Voivodina sârbească au fost despărțiți prin preainaltul patent din 18 noiembrie a.c. de către frații lor de peste Mureș, sunt atât de nefericiți, că în locul sentimentelor așteptate și dorite cu bucurie și grațitudine trebuie să comunice Majestății Voastre numai sentimente de durere”²¹¹. Se subliniază apoi că românii au dat numeroase jertfe pentru cauza împăratului și cer „unirea lor într-un singur întreg național”²¹² și își manifestă dezacordul față de patenta imperială care fărâmița chiar și acea parte a

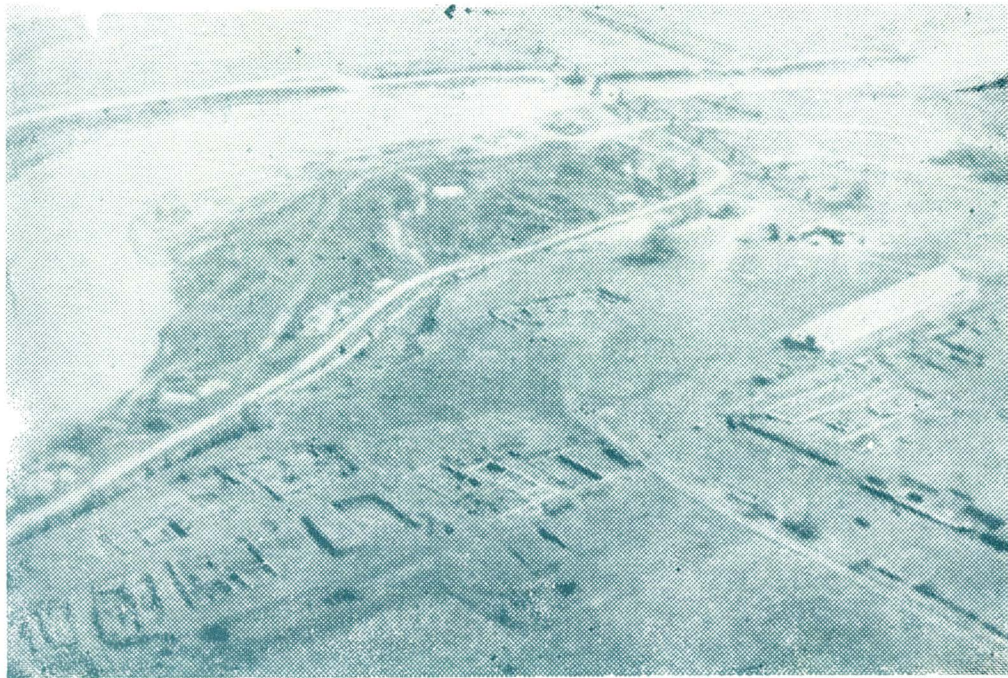
Banatului care până atunci era un tot unitar. Nemulțumirea cea mai mare însă era determinată de intenția ca o parte a teritoriului românilor să fie unit cu Voivodina, în vreme ce românii din comitatele Arad, Bihor, Satu Mare, Maramureș „sunt dați pradă altui element, iar cei din Țara Sașilor nou creată erau al treilea element”²¹³. Românii bănațeni subliniau în memoriu „că o dezvoltare neâmpiedicată a naționalității nu poate fi esoperată așa ușor acolo unde naționalitatea e expusă influențării unei națiuni străine, obișnuită să exerce suprașoria”²¹⁴.

În finalul memoriului, românii au cerut separarea teritoriului locuit de românii din Timiș și Caraș de care aparținea și o parte din Torontal, de voivodina sârbească și unirea acestora cu celălalt teritoriu locuit de români. Se argumenta această cerință subliniindu-se că „un popor numeros, supus cu credință casei imperiale, cum e cel român, după cum s-a dovedit fără deosebire prin toate părțile monarhiei locuite de el, puternic ajutor este de așteptat și cu atât mai puternic cu cât mai numeroasă, mai puternică și mai plină de grațitudine e națiunea”²¹⁵.

Memoriul a rămas fără rezultat, organismul nou înființat cu denumirea de „Voivodina sârbească și Banatul Timișan”²¹⁶, a existat până la 1860²¹⁷. În noua provincie au fost create căpitănate în locul cercurilor pretoriale. Problemele administrative și cele judecătorești erau subordonate nemijlocit celor două ministere de resort. Teritoriul civil a fost împărțit în cinci districte (Becicherec, Lugoj, Neoplânta, Timișoara, Zambor), iar acestea în cercuri.

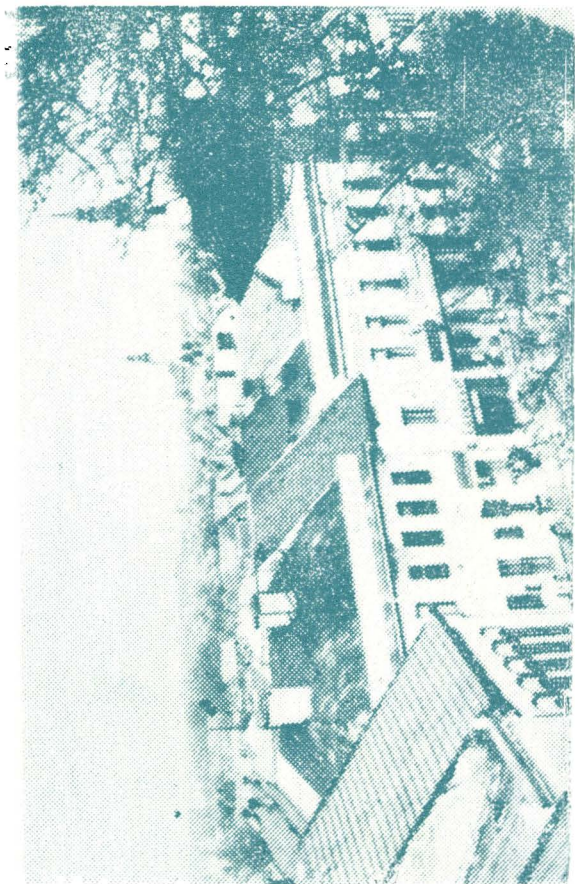
În 1860, românii au adresat împăratului o nouă petiție, creând ca provincia să fie subordonată Cancelariei Aulice transilvane și administrată separat. Pentru garantarea intereselor celor 600 000 români (inclusiv românii grăniceri) se cerea instituirea unei diete provinciale cu sediul la Timișoara. Urma ca Banatul să fie împărțit în trei unități administrative, având în frunte un șef național, iar regiunea administrativă să fie condusă de un căpitan român, iar pentru garantarea vieții naționale urma să fie realizate „instituțiuni întemeiate pe viața poporului”²¹⁸.

Fără rezultat a fost și intenția lui A. Mocioni de a înainta împăratului un memoriu cu peste 12 000 semnături, în care se cerea unirea Banatului cu Transilvania. A. Mocioni vedea unirea tuturor românilor din Austria

3. Tibiscum. Ruinele romane
(vedere aeriană)

4. Caransebeș. Orașul cu cele
două biserici ortodoxe în
sec. XIX

„într-un trup moral în țară a coroanei cu tip și caracter românesc”²¹⁹. Această cerință intra în contradicție totală cu concepția guvernanților austrieci și maghiari care vedeau într-o astfel de provincie puternică un pericol la situația de fapt, ceea ce ar duce la unirea cu România — realitate care s-a confirmat la 1 Decembrie 1918.

A. Mocioni în cuvântarea sa din 24 septembrie 1860, ținu-ă în senatul imperial a arătat că nu există garanții pentru independența Banatului și Voivodinei sârbești, cerând respectarea principiului egalității în drepturi a naționalităților, inclusiv în senatul imperial, naționalitățile să fie reprezentate în raport cu numărul lor, învățământul să se facă în limba națională respectivă, egalitatea tuturor religiilor legal recunoscute și o egală ajutorare a lor din partea statului²²⁰. În finalul cuvântării, A. Mocioni promitea să adreseze un protest scris împotriva creării Voivodinei și Banatului Timișan.

În 1860 Iosif Raiacici a făcut demersuri la Viena pentru convocarea congresului național sârb, care de altfel s-a și întrunit. Cei trei membri ai senatului imperial lărgit: A. Mocioni, A. Șaguna și Petrino, aflând despre proiectatul congres al bisericii sârbe, au înaintat împăratului la 21 august 1860 o nouă petiție, în care cereau „a concede restaurarea mitropoliei pentru românii bisericii orientale ai diecezelor Aradului, Timișoarei, Vârșetului și a Ardealului, cu excluderea părții sârbești” și aprobarea de a se permite „ținerea unei adunări a episcopilor și bărbatilor de încredere din memoratele episcopii sub președinția celui mai bătrîn episcop”²²¹. În răspunsul pe care ministrul cultelor l-a dat lui Șaguna, îl înștiința că împăratul nu este împotriva înființării unei mitropolii ortodoxe române, ceea ce constituia un fapt pozitiv, dar nu o realizare. În răspunsul adresat patriarhului Raiacici se dădeau indicații despre reglementarea raporturilor ierarhice prin care să se respecte interesele românilor și se puna în vedere patriarhului să asigure o reprezentare echitabilă a populației române din eparhiile bănățene²²².

Congresul național sârb s-a întrunit la Carloviț, dar din Transilvania nu a participat nimeni²²³. Sinodul de la Sibiu din 1860 a hotărât să trimită o adresă congresului de la Carloviț prin care i cerea ajutorul în vederea restaurării mitropoliei, având în vedere legalitatea istorică și politică a reînființării mitropoliei ortodoxe române. În același timp,

sinodul s_a adresat împăratului cerându_i să nu condițio_ neze îndeplinirea cererilor românilor „de la opiniunea unui sinod iregular și anticanonic față de biserica ortodoxă ro_ ,mână“, cum considerau sibienii sinodul de la Carloviț ²²⁴.

Diploma din 20 octombrie 1860, în care se accentua cu tărie respectarea principiului de egală îndreptățire pen_ tru toate naționalitățile din monarhie nu a fost favorabilă românilor, mai mult, la 15/27 decembrie 1860 Banatul a fost alipit Ungariei²²⁵, la fel ca și cele patru comitate: Craina, Șoinocul de mijloc, Chioar și Zărand, care erau regiuni cu mase compacte de români și care au ținut de Transilvania. În conferința de la Timișoara, din 18_19 no_ iembrie, românii au declarat că nu vor unirea cu Ungaria și au trimis o petiție împăratului, cerând independența provinciei sau unirea cu Transilvania. Totuși, cei 600 000 de români nu au fost luați în considerare și contrar volnței lor, Banatul a fost unit cu Ungaria²²⁶. Doar în comitatele Caraș, Făgăraș, Năsăud, de la început românii au putut a_ junge la conducere, în funcția de comite suprem au ajuns doar patru români, E. Gojdu la Logoj, Ioan Bran de Le_ meny la Făgăraș, Ioan Pipoș la Baia de Criș și Sigismund Papp în districtul Chioar²²⁷.

A. Mocioni a publicat în 1861 un articol în „Ga_ zeta Transilvaniei“ în care arăta printre altele că națiunea română este în pericol, neexistând nici o garanție pentru drepturile românilor, singurul drept era acela de a „sân_ gera pentru patrie și pentru interesul comun al altora, iar pe noi, românii, pentru sacrificarea noastră ne remun_ rară cu un jug politic — jug apăsător și adoptat de bar_ barism²²⁸, și că diploma din 20 octombrie 1860, „a uitat de numele nostru, de o națiune de peste 3 milioane de români“²²⁹. !

Organizarea comitatelor a scos la lumină din nou faptul că românii erau împiedicați de a ocupa diferite funcții, cu toate că erau majoritatea. Astfel, în comitatul Arad, unde erau peste 200 000 români, iar celelalte minori_ tăți doar 40 000, în comiteul comitatens format din 660 membri, doar 270 erau români. În comitatul Timiș, unde erat 170 001 români 80 000 germani, 30 000 sârbi, 8 000 maghiari românii erau reprezentați în comitetul comitatens doar de 138 reprezentanți, iar celelalte etnii de 453 reprezentanți. În comi_ tatul Torontal, unde erau 70 00 români, aceștia n_ au avut nici un reprezentant²³⁰.

În finalul articolului, A. Mocioni cerea permisiunea organizării unei adunări naționale a tuturor românilor din imperiul austriac — acesta fiind singurul mijloc pentru apărarea naționalității și vieții noastre politice²³¹.

După organizarea comitatelor, românii și-au intensificat lupta politică. Aici lupta s-a dat în primul rând pentru introducerea limbii române în administrație, pentru că limba era considerată expresia naționalității. Cu toate că se ordonase organizarea comitatelor pe baza diplomei din 20 octombrie 1860, deci cu respectarea drepturilor românilor, maghiarii n-au ținut seama de aceste hotărâri și au aplicat peste tot legile din 1848, considerînd că acestea singure pot forma baza noii organizări a țării²³².

În comitatul Caraș, comite suprem a fost numit F. Gojdu. Andrei Liviu Pop în discursul ținut la 4 septembrie 1861, în fața congregației din Lugoj, a militat pentru introducerea limbii române în comitat ca singura limbă oficială. În ședința din 6 septembrie propunerea a fost votată, astfel că limba română a devenit limba oficială în comitatul Caraș²³³. Prin această hotărâre, toate ordonanțele din comitat urmau a fi redactate în limba română, vice-comiții, juzii cercuali, ceilalți oficiali comitatensi vor purta corespondența în limba română, în justiție juzii cercuali vor folosi limba română, dar lăsându-se deocamdată și limba maghiară, funcționarii care nu cunoșteau limba română erau obligați ca în timp de doi ani să o învețe pentru a putea corespunde cu centrul comitatului²³⁴.

Congresul sârb, ținut la 28 martie 1861, la Carlovți, a creat o stare de neliniște în rândul românilor bănățeni, pentru că un mare teritoriu cerut de sârbi era locuit de o masă importantă de români. Astfel că românii bănățeni au înaintat împăratului un protest în care se ridicau împotriva tendinței de desnaționalizare. Protestul este datat 15 mai 1861 și emis în Timișoara, în care se scria că „în teritoriul sârbesc erau 167 000 români locuitori în comitatele Tmiș, Torontal, în teritoriul regimentului de graniță româno_bănățean și iliro_bănățean, sârbii avînd de scop a supune 167 000 români teritoriului sârbesc și așa arătându-i ca pe o națiune despoiată de toată libertatea și de toate drepturile, mai ales când după înțelesul mai sus menționatei adrese în teritoriul sârbesc se cere exclusivul drept al limbii sârbești ca limbă oficială²³⁵. Voievodul putea fi ales numai dintre sârbi, principiile egalei îndreptățiri

a tuturor popoarelor imperiului, a egalității tuturor cetățenilor în fața legii nu sunt respectate. Românii bănățeni cer împăratului să nu fie încorporați sârbilor, arătând că: „aflându-ne de mai bine de o sută de ani și cu durere încă și până în ziua de astăzi sub jugul bisericesc al sârbilor, contribuind numai spre ridicarea gloriei nației sârbe”²³⁶.

La 13 decembrie 1861, murind patriarhul Rafacici, se deschidea succesiunea în vederea alegerii noului patriarh²³⁷. În ceea ce privește pe ortodocșii români, se puna problema poziției lor față de viitoarele alegeri. Dacă delegații români vor participa la alegerea noului patriarh însemna că îi recunosc autoritatea și asupra bisericii lor. În aceste împrejurări a lansat A. Mocioni articolul manifest în care se fixa poziția românilor în vederea alegerilor²³⁸. A. Mocioni și-a dat seama că emanciparea politică a românilor nu este încă posibilă și de aceea și-a îndreptat atenția spre obținerea emancipării religioase.

Dieta din 1861 n-a renunțat la anexarea Transilvaniei și a întâmpinat opoziția atât a deputaților români cât și a fruntașilor sași ai provinciei. Dar prin aprobarea separării ierarhice s-ar fi dat satisfacție cercurilor clericale, care în acea vreme aveau pondere în viața politică a românilor și deci problema anexării Transilvaniei nu ar mai trezi resentimente așa de puternice. Cu alte cuvinte aristocrația maghiară era dispusă să cedeze în problema minoră a separării ierarhice, rezolvând în schimb problema majoră, aceea a recunoașterii anexării Transilvaniei²³⁹. De aceea Mocioni a cerut neparticiparea românilor ortodocși la alegerile pentru numirea patriarhului. În 21 ianuarie, Mocioni a convocat la Timișoara o adunare la care au participat cei mai de seamă reprezentanți ai românilor din eparhiile Arad, Timișoara, Vârșeț, hotărându-se ca nici o comună română să nu participe la alegerile deputaților pentru congresul de la Carloviț, să se ceară împăratului ținerea unui congres bisericesc român, iar o delegație a ortodocșilor români să reînnoiască cererea pentru reînființarea mitropoliei, să se formeze o comisie care împreună cu o comisie sârbă să pregătească lucrările de separare bisericească. A. Mocioni arăta că „noi români drept credincioși din Austria, în număr de 2 milioane de suflete putem

zice că mai bine de un secol și jumătate suntem fără mitropolit²⁴⁰.

O adunare asemănătoare a avut loc și la Lugoj, unde s_a hotărât să se întocmească o petiție către împărat în vederea separării ierarhice, mitropolia ce urma să fie înființată, urma să cuprindă „pe românii din toată monarhia austriacă”, care până atunci erau afiliați mitropoliei sârbe, cereau un congres bisericesc numai pentru români, declarând că românii nefiind reprezentați în raport cu numărul lor nu participă cu delegați la congresul bisericesc sârb de la Carloviț²⁴¹.

Comisia ce urma să redacteze petiția către împărat s_a întrunit la 2 februarie 1862. Comisia, încă de la început a precizat că nu urmărește a jigni sentimentele sârbilor, ci dimpotrivă „voiește cu această națiune în cea mai bună armonie și înțelegere să trăiască”²⁴².

La 24 februarie 1862, delegația a sosit la Viena pentru a înmâna monarhului petiția, dar cum acesta era plecat într-o călătorie la Veneția, actul a fost predat arhiducelui Rainer la 3/15 martie, cu rugămintea ca acesta să l predea împăratului la înapoiere. Delegația avea în frunte pe episcopul Șaguna, din ea făcând parte cei mai de seamă bărbați ai națiunii române din Transilvania, Ungaria, Banat și Bucovina²⁴³. S_a hotărît ca A. Șaguna, P. Ivacicovici, A. Mocioni și E. Hurmuzachi să rămână în capitală spre a aștepta întoarcerea împăratului. Abia la 5 aprilie²⁴⁴ a avut loc audiența delegației restrânse și împăratul le_a dat asigurarea că va dispune să se examineze problema separării bisericești. Dar cu toată promisiunea, cu toate audiențele particulare ale lui Șaguna, problema mitropoliei nu va fi luată în dezbateri. În petiția înaintată împăratului se cerea recâștigarea poziției bisericii române ortodoxe, românii să se bucure de aceleași drepturi ca sârbii, să se bucure de „libertatea comună în stat”, dreptul de a organiza, administra și conduce cu autonomie afacerile bisericești și școlare în spiritul canoanelor bisericești²⁴⁵, anularea decretelor din 9 și 30 octombrie 1783 și 8 decembrie 1786, să se instauneze legea din 1791 prin care se stipula că „religia orientală de rit grecesc neunit este liberă în exercițiu”²⁴⁶. Se enunță apoi canoanele prin care se asigura ierarhia bisericii române ortodoxe. Cu argumente istorice se arăta că încă înaintea venirii sârbilor în Ardeal, românii

au avut mitropolii săi, pe Varlaam, Teofil, Atanasie, până la 1700.

Românii bănăţeni sunt nemulţumiţi că starea lor bisericească a fost creată pe cale politică şi ei n-au încetat a lupta pentru „recăştigarea stărlî canonice de mai înainte”²⁴⁷, luptă petiţionară începută cu 13 ani în urmă. Împăratul era rugat să ridice piedicile ce stau în faţa bisericii româneşti ortodoxe şi să permită ţinerea unui congres bisericesc format din 40 de preoţi şi 60 mireni din diecezele Ardealului, Bucovinei şi Aradului şi din cele două dieceze din Banat pentru „constituirea noastră bisericească”²⁴⁸, iar împuternicit cu conducerea congresului să fie A. Şaguna. În memoriu se arăta apoi că problemele congresului ar consta din formularea poziţiei bisericii ortodoxe române faţă de stat, problema arondării episcopatelor, protopopiatelor, parohiilor şi mănăstirilor, dotarea clerului ortodox, şcolile româneşti, organizarea internă a bisericii ortodoxe, problema împărţirii cu sârbii a bunurilor bisericeşti²⁴⁹.

Nemulţumiri în rândul românilor bănăţeni a produs introducerea la 15 ianuarie 1862 de către locotenenţa regească ungară a ordonanţei prin care şcolile româneşti ortodoxe au fost puse sub jurisdicţia clerului, care era atunci aproape în întregime sârb sau sârbizat. Ca urmare a acestei dispoziţii, a urmărilor acesteia, la 25 septembrie 1862, comitele Caraşului, Teodor Şerb a adresat locotenenţei o petiţie în problema şcolară în care se arăta că măsura luată de autorităţi ca şcolile să fie puse sub egida clerului sârb a creat mari nemulţumiri între români, jurisdicţia clerului străin „împiedică nu numai cultivarea limbii române ci şi a poporului român”²⁵⁰, românii erau nemulţumiţi şi de faptul că biserica sârbă s-a ridicat cu vehemenţă încă din 1850 împotriva folosirii literelor latine²⁵¹, au fost interzise cărţile „Orariu” şi „Psaltirea”, tipărite la Buda cu aprobarea guvernului pe motiv că în locul cuvintelor slavone erau 15 cuvinte româneşti²⁵², învăţătorii care foloseau literele latine erau persecutaţi. În finalul memoriului se arăta că românii nu sunt împotriva conducerii şcolilor de către cler, dar acesta să fie român şi şcoala să fie pusă sub jurisdicţia civilă românească, directorii de şcoli să fie numiţi dintre români²⁵³.

După congresul naţional al românilor din Transilvania din 1863²⁵⁴, românii bănăţeni au trecut la noi ac-

țiuni politice, manifestate în primul rând prin petiții și memorii trimise împăratului prin care cereau îmbunătățirea situației lor, dreptul de folosire a limbii române în școală, biserică și administrație, reînnoiau nemulțumirea lor referitoare la încorporarea Banatului la Ungaria.

Memoriile erau semnate nu numai de micii și marii proprietari, dar și de preoți și învățători, orașeni și alte categorii sociale din cele trei comitate bănățene Timiș, Torontal și Caraș.

Una dintre petiții a fost înaintată împăratului la 25 iulie 1863. În memoriu se arăta printre altele că: diploma din 20 octombrie 1860 nu este respectată și că maghiarii aplică dispozițiile cuprinse în diplomă doar „pentru ridicarea și întărirea elementului lor, cu totală neângrijire a tuturor celorlalte”²⁵⁵ și că românii bănățeni au „protestat cu tot zelul și toată conștiința în contra pretinsei anexiuni și contopiri a Banatului cu Ungaria”²⁵⁶. În paragraful 20 al diplomei se stipula împuternicirea comunităților de a „și alege limba afacerilor comunale și cu toate că marea majoritate a comunelor bănățene sunt locuite numai de români, rapoartele, petițiile etc. sunt admise de către oficialități numai în limba maghiară, iar cei ce nu folosesc această limbă sînt pedepsiți sau persecutați”²⁵⁷. Cu toate că prin rezoluția din 26 iulie 1862 au fost întărite din nou hotărârile ce priveau folosirea limbii române în localitățile cu majoritate populație românească.

În memoriu se arăta că în comitatul Torontal sunt 40 comunități, unele și cu populație amestecată, locuind 70 000 români fără ca în acestea să se fi introdus limba română, iar din rândul lor a fost numit doar un jurat de cerc. În comitatul Timiș, cu o populație totală de 300 000, românii erau în număr de 175 000 suflete, față de 95 000 germani, 30 000 sârbi, și 8 000 maghiari, românii au doar doi juzi cercuali, un jurat, un asesor la tribunal, pe când sârbii dispun de un administrator, vicecomite, primar, protonotar, senatori juzi primari, juzi cercuali și jurați, restul posturilor fiind ocupate de maghiari²⁵⁹.

În comitatul Caraș, locuit aproape în totalitate numai de români, limba română nu este introdusă în administrație, iar sentințele tribunalului nu se prezintă în limba română, cu toate că în acest comitat până în 1861 a fost întrebuințată limba română. La tribunalul central al co-

mitatului²⁶⁰, dintre cei 10 asesori doar 3 erau români, la o populație de 232 000 locuitori.

Memoriul se ridică ferm împotriva abuzurilor și nedreptăților guvernanților, învinuindu-l chiar pe împărat, cerându-i explicații. Astfel se scria „Dar astăzi, Majestate, când și guvernul unguresc și toate organele publice sunt numai creațiuni de ale Majestății Tale, pe temeiul diplomației, iar nu al legilor de la 1848 și când toate dispozițiile și intențiile M. Tale se împlinesc fără rezistență, numai cele ce ne privesc pe noi și drepturile noastre naționale și de limbă, nu ce să știm cugeta, cum să ne știm explica lucrul și cum să ne mai știm mângăia”²⁶¹. Memoriul solicita apoi ca în comitatul Caraș să fie numit comite un român care să cunoască „pe deplin limba română, literatura și datinile raționale române”²⁶². Ștefan Ambruș, numit recent în funcția de comite „nu se ține de nici una din religiile românilor, face să nu fie privit ca român din partea popoului și nici nu poate fi privit ca român, mai ales că nu cunoaște limba română”. Orașul Timișoara, cu peste 5 000 locuitori români, are un singur reprezentant român, pe căpitanul de poliție Petru Cermena, iar cei 800 sârbi din oraș sunt reprezentați înzecit, având dintre ei pe primar, mai mulți senatori și alți dregători orășenești²⁶³.

Memoriul se ridică și împotriva măsurilor prin care școlile erau puse sub jurisdicția clerului sârb, măsură ce a dus la decăderea învățământului în limba română. Acest cler, subliniază memoriul „a început pe față o luptă nimicitoare în contra perfecționării limbii și literaturii noastre, a scos literele noastre cele române și a introdus cele slavice. A maltratată și vexat pe învățători, a suspendat și mutat pe mulți în locuri mai rele, numai pe motivul că au avut curajul de a folosi cuvinte și litere române în locul celor slave”²⁶⁴.

Românii fiind majoritatea populației din Banat, contribuie în cea mai mare măsură la întărirea armatei prin numărul lor și prin contribuția lor la veniturile imperiului. Cu toate acestea „poporul român, în patria sa străbună, pentru care fiii săi de mijloc de ani și-au vărsat sângele, e în toată privința cel mai asuprit și negrijit”, și că „prin minorități anume conspirate în contra dezvoltării și prosperării lui, e apăsător și persecutat în școala și biserica sa. E nedreptățit și ignorat în oficii, ca nici unul din re-

celelalte popoare din marea Austrie. Limba și naționalitatea lui se despoaie prin organele M. Tale pe față de toată viața și valoarea publică, chiar în contra tuturor intențiilor și dispozițiilor M. Tale, pronunțate clar, răspicat, serios și în mod sărbătoresc²⁶⁵. Românii bănățeni cereau: 1. respectarea folosirii limbii române, 2. dreptul românilor la funcții în stat, inclusiv în cancelaria aulică ungară, înaltul consiliu din Buda, tabla regească, tribunalele districtuale și comunale proporțional cu numărul lor, 3 în localitățile românești să fie puși în funcții numai români. În final se cerea cât mai grabnic restaurarea mitropoliei ortodoxă române, scoaterea școlilor de sub jurisdicția clerului sârb și trecerea lor în administrație cu direcțiune română națională civilă²⁶⁶.

Pe acest fond al petițiilor și plângerilor bănățenilor înaintate monarhului își va începe lucrările dieta de la Sibiu din 1863/64 numită și dieta românească ce a însemnat și pentru bănățeni momentul finalizării luptei de aproape un secol pentru recunoașterea legislativă a națiunii române, a limbii și confesiunii sale. În 1863, dieta Transilvaniei reunită la Sibiu a votat legea despre egala îndreptățire a națiunii române și legea despre oficializarea limbii române. A fost prima dietă transilvană în care națiunea română a fost reprezentată, dacă nu într-un tot pe măsura numărului și importanței sale, într-un mod mai corespunzător acestora, deținea majoritatea relativă²⁶⁷. Aceasta a fost importanța dietei din punct de vedere național românesc, dar a avut și o altă importanță, aceea că la Sibiu s-au discutat și alte probleme ca: organizarea modernă a administrației, reorganizarea justiției, revizuirea patentei urbariale din 1854, construirea de căi ferate, înființarea unui tribunal suprem, înființarea unei bănci. Dar viața dietei de la Sibiu a fost scurtă. Orientarea Vienei spre o înțelegere cu maghiarii, încheierea pactului dualist, au făcut imposibile existența legilor din 1863-1864. Pentru români însă hotărârile dietei de la Sibiu au rămas un îndemn și o dorință de realizare până la sfârșitul secolului XIX.

La 1 august 1864 a fost convocat congresul de la Carloviț pentru alegerea noului patriarh sârb în locul lui Ioșif Raiacici care murise în 1861²⁶⁸. În circulara de convocare a congresului electiv se preciză că după alegerea patriarhului se va întruni sinodul episcopal ce va alege episcopii în eparhiile vacante și se va stabili „corelațiunea românilor către ierarhia noastră”²⁶⁹. Deci se recunoștea oficial

pentru prima oară necesitatea separării ierarhice. Intelectualii români din eparhiile Arad, Vârșeț și Timișoara au făcut chemarea de a participa „cu toate puterile și toată energia” dar să aleagă doar persoane a căror sentimente de separare erau cunoscute. Delegații români la congres trebuiau să precizeze acolo în fața sârbilor și în fața comisarului imperial că nu mai pot rămâne în comunitate ierarhică cu sârbii și să-i determine pe aceștia ca pe baza unei înțelegeri pașnice să se producă separarea.

Deschiderea congresului s-a făcut la 1 august 1864²⁷⁰, cu participarea a celor 13 deputați români aleși din eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț. În 5 august ei s-au prezentat comisarului imperial înmânându-i o declarație de abținere, în care motivau că „populațiunea română din cele trei eparhii ortodoxe orientale Arad, Timișoara și Vârșeț, care numără un milion de suflete și care singură face cu mult mai mult de jumătate decât întreaga populație ortodoxă a celor 8 eparhii ce se țin de congresul iliric; nu reține nicidecum de Biserica națională sârbească și nu tinde după interese de cultură și de dezvoltare naționale sârbești, ci din contră posedă Biserica sa proprie română națională, după ființa-i externă cu totul deosebită de cea sârbească²⁷¹. Arătau în continuare că „foarte fericiți am fi noi și întreaga națiune română de a lua parte la un congres național românesc pentru alegerea unui arhiepiscop și mitropolit român și pentru regularea relațiilor noastre cu și către ierarhia sârbească, precum și pentru regularea afacerilor noastre bisericești, și școlare²⁷².

Cercul electoral Mehadia din teritoriul regimentului român de graniță a trimis consistoriului din Vârșeț o declarație în care cerea să se permită de a avea „mitropolitul nostru român în mărturisirea noastră răsăritetan ortodoxă pe baza fostei mitropolii române din Alba Iulie²⁷³, ierarhie românească separată de cea sârbească. Ei nu participă la alegerea mitropolitului sârb ci lasă alegerea aceea bunăvoinței fraților sârbi, așteptând dispoziția după care se va ține un congres național pentru nația noastră română²⁷⁴, la care se va putea alege mitropolit român”, prilej cu care se va discuta și dezbate și probleme legate de biserică, preoțime, școli naționale. În declarație se sublinia apoi faptul că congresul de la Carloviț are un „caracter curat național sârbesc” și că două milioane de „supuși credincioși și plecați M. Sale din naționalitate română de religiu-

nea greco-orientală se află orfani și lipsiți de scutintă, lipsiți de păstoritul sufletesc suprem și conducătorul școlilor și educațiunii, mai cu seamă în părțile Banatului, unde nu au episcopi proprii și așa sunt aproape de a cădea într-un indeferentism religios periculos și într-o disperare politică fatală²⁷⁵. De aceea delegații români se abțin de la alegerea patriarhului sârb ce ar avea mai departe sub jurisdicția sa pe români, ci am fi „foarte fericiți, noi și națiunea română de a lua parte la un congres național românesc pentru alegerea unui arhiepiscop și mitropolit român“²⁷⁶.

După predarea memoriului, deputații români s-au retras din ședință și au părăsit Carlovițul.

După alegerea episcopului Samuil Mașirevici ca patriarh, s-a întrunit sinodul în 26 august, ce s-a pronunțat în principiu pentru separarea celor două biserici²⁷⁷. Hotărârea sinodului a fost bine primită de opinia publică românească, dar guvernul de la Viena, care urmărea prin orice mijloace neunificarea românilor, a lansat o nouă formulă și anume: să se facă două mitropolii române, una la Arad pentru bănățeni și teritoriile anexate Ungariei și alta la Sibiu pentru românii transilvăneni. Dacă episcopul de Cernăuți, Eugen Hacman a făcut jocul austrieilor, în ceea ce privește pe episcopul de Arad, Procopiu Ivacicovici, acesta nu s-a pretat jocului de culise și a militat în continuare pentru formarea unei singure mitropolii.

La sfârșitul anului 1864 a parvenit și știrea mult așteptată, aceea a decretării despărțirii ierarhice a românilor de către sârbi. Prin autograful emis de împărat la 24 decembrie 1864, se aproba înființarea mitropoliei române, dar numai pentru Transilvania și Ungaria, eparhia Bucovinei nefiindu-i subordonată. În aceeași zi împăratul a dat un autograf adresat patriarhului sârb, prin care acesta trebuia să convoace congresul național sârb la Carloviț în scopul „încheierii unei învoielii“ cu delegația română în ceea ce privește fondul național și celelalte bunuri comune ale celor două biserici²⁷⁸.

Poporul român a primit cu bucurie vestea înființării mitropoliei. Noul mitropolit A. Șaguna a înștiințat pe români despre acest eveniment printr-o pastorală în care se arăta printre altele că: „din comunele bisericesti române din protopopiatele Caransebeșului, Mehadieii, Lugojului, Făgetului, Vărădiei, Jebelului, Vârșetului, Palancăii, Paciovei și Criciovei este de a se forma o eparhie cu locul rededinței în

Caransebeș²⁷⁹. Pastorală a fost citită în toate bisericile ortodoxe române din Transilvania, Ungaria și Banat. A. Mocioni nu a fost mulțumit de atitudinea lui Șaguna față de românii bănățeni, manifestându-și dezamăgirea față de situația creată „împărțirea sau mai bine zis despărțirea noastră făcută prin excelența ta, despre noi, fără noi, spre adevărata daună și peirea Bisericii noastre din Banat a cășunat o senzație atât de rea, încât preoțimea laolaltă cu poporul, văzând că în Timișoara n-am căpătat episcopat, vorbește public că mi bine va fi să se unească cu toții”, Șaguna fiind făcut vinovat de dezorganizarea bisericii din Banat²⁸⁰.

După înființarea mitropoliei ortodoxe române s-a trecut la împărțirea fondurilor comune care erau administrate de patriarhia din Carloviț, apoi la repartizarea mănăstirilor, a fundațiilor culturale, a bunurilor celor două episcopii (Timișoara, Vârșeț) și a bunurilor parohiale în comunele mixte.

În baza autografului imperial din 24 decembrie 1864, Samuil Mașirevici a convocat congresul național sârb. Delegația română a fost condusă de A. Șaguna, din ea mai făcând parte episcopul P. Ivacicovici, A. Mocioni și Vincențiu Babeș²⁸¹.

În februarie 1865, delegația română a prezentat congresului pretențiile sale. Pentru românii din Banat s-au propus două eparhii pentru sârbi se propunea mutarea episcopiei sârbe din Timișoara la Chichinda Mare și Vârșețul să rămână în continuare episcopie dar sârbă. Episcopia Aradului urma să rămână în întregime mitropoliei române, deoarece din 456 parohii, doar 6 erau mixte, restul fiind române. În eparhia Timișoarei, 129 comune rămâneau la mitropolia română, 92 comune sârbe rămâneau ierarhiei sârbe iar în 26 comune mixte urma să se facă separarea bisericească²⁸². Românii au pretins din fondul național comun 870.000 fl., 4 mănăstiri, fundațiile din episcopia Aradului și câte jumătate din fundațiile eparhiilor Timișoara și Vârșeț. Neajungându-se la înțelegere, tratativele au fost întrerupte. În 8 iulie 1865 au fost publicate două diplome împărătești prin care se comuncă înființarea eparhiei greco-ortodoxă a Caransebeșului și a Aradului. În diplomă se arăta că „iar opidul Caransebeș în care și în timpurile vechi a fost episcopie de rital greco-ortodox, hotărâm, de a-l avea de acum încolo cu scaun și onoare de episcop, a cărui e-

parhie va cuprinde toate parohiile românești care se află sau în viitor se vor afla în cercul protopresbiteratelor Caransebeș, Mehadia, Lugoj, Făget, Vărădia sau Oravița, Jabel, Vârșeț, Palanca, Panciova și Ciacova²⁸³.

Prin diploma de înființare a episcopiei s-a numit și noul episcop, protopopul Brașovului, Ioan Popasu.

Reînființarea practică a episcopiei din Caransebeș în 1865 a întâmpinat o serie de greutăți în problema preluării zestrei cuvenite de la eparhiile de care s-au ținut enoriașii români respectivi. De asemenea separarea fondurilor eparhiale și mai ales a comunelor mixte a fost un proces lung și anevoios. În 1866 episcopia se plângea că i se pun piedici până și în încorporarea parohiilor ce i revenise de drept. Alte plângeri se refereau la faptul că nici bugetul aferent nu i se predase încă.

Dar episcopul Ioan Popasu se va dovedi un foarte bun și energic organizator al noii episcopii, patriot luminat care și-a iubit cu ardoare biserica și neamul, și prin măsurile luate s-a făcut repede respectat de credincioșii ortodocși din Banat.

N O T E

¹ Inelul are formă ovală cu un Nicolo în care este schițat un păun al cărui spate și pânțece formează un profil mascat așezat pe delfin, M. Păcurariu, *Iscria bisericii ortodoxe române*, ed. II, București, 1991, p. 99.

² C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia*, în „AISC”, III, 1936-1940, Sibiu, 1941, p. 477-479.

³ N. Gudea, I. Giurco, *Din istoria creștinismului la români*, în „Mărturii arheologice, Oradea, 1988, p. 17.

⁴ C. Daicoviciu, *Transilvania*, 1941, nr. 72, p. 575-578.

⁵ M. Moga, *Vestigiile paleocreștine în Banat*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 263. D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 122.

⁶ A. Ardeț, *Lucrare în manuscris*.

⁷ D. Țicu, O. Bozu, *Crucea engolpion descoperită la*

Moldova Veche, în „AMN“, XIX, Cluj-Napoca, 1982, p. 393.

⁸ O. Bozu, *Considerații cu privire la un opaiș paleocreștin descoperit la Gornea*, în „Banatica“, 7, Reșița, 1983, p. 225-230.

⁹ D. Țicu, *Căldarea de cult paleocreștină de la Periam*, în „Thraco-Dacica“, XI, 1-2, 1990, p. 153-156.

¹⁰ D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 197.

fice, în „Tibiscum“, 5, Caransebeș, 1979, p. 141-148. N. Gos-tar, *Populația palmyreniană din Tibiscum în lumina docu-mentelor epigrafice*, în „Arheologia Moldovei“, nr. 2_3, 1964⁻p. 229-310. I.I. Rusu, *Nume palmyrene la Tibiscum*, în „SCIV“, 18, 1967, p. 167. D. Benea, *op. cit.* p. 16-26.

¹¹ D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 107.

¹² *Ibidem*, p. 110.

¹³ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure moneta-re din Banat de secolul IV*, Lugoj, 1974.

¹⁴ C. Feneșan, *Câteva considerații privind circulația monetară în Banat în timpul feudalismului timpuriu (sec. XI-XIII)*, în „Criia“, Oradea, 1974, p. 107-109.

¹⁵ D. Benea, P. Bona, *op. cit.*, p. 121.

¹⁶ Au fost descoperite peste 37 de tezaure pe teritoriul Banatului, între care amintim pe cele de la Dalboșeț, Gor-neă Răcăjdia, Orșova alături de care trebuie menționate mulțimea de monede descoperite întâmplător.

¹⁷ D. Benea, P. Bona, *op. cit.* p. 122.

¹⁸ O. Bozu, *Obiecte creștine de uz casnic. Furcile de tors pentru deget datate în secolele IV-VI*, în „AB“, 11, Timișoa-ra, 1993, p. 212.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ P. Bona, *Biserică medievală din Caransebeș*, Caran-sebeș, 1993, p. 44.

²¹ I.D. Suci, *Monografia mitropoliei Banatului*, Timi-șoara, 1977, p. 30.

²² N.M. Popescu, *Preoți de mir adormiți în Domnul*, București, 1942, p. 6-10. I.D. Suci, *op. cit.*, p. 31.

²³ I. Rămureanu, *Sinodul de la Sardica din anul 343. Importanța lui pentru isoria pătrunderii creștinismului la geto-daco-roman*, în „ST“, nr. 3-4, p. 177.

²⁴ Săpăturile arheologice efectuate au scos la lumină urmele Iustinianei Prima în localitatea de azi Caricin Grad, situată la 40 km sud-est de Niș. deci în apropierea Du-nării.

²⁵ I.D. Suciū, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1980, *Document 1*, p. 19_20. De altfel, și Procopius din Cezareea în lucrarea *De Aedificiis* afirma că Justinian a ridicat „o mulțime de cetăți în s'ânga Dunării“. Vezi și M. Păcurariu. *op. cit.* p. 174_175.

²⁶ V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco_roman*, București, 1911, p. 187. Granița dintre Moesia Inferior (Oltenia și Transilvania) și Dacia Secunda (Banatul) ar fi fost între orașele Acmonia — Tibiscum și râul Flutausis (Cerna).

²⁷ I.D. Suciū, *op. cit.* p. 36, G. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj. 1904, p. 83.

²⁸ M. Rusu, *Transilvania și Banatul în secolele VI_IX*, în „Banatica“, Reșița, 1977, p. 177.

²⁹ B. Norocel, *Pagini din istoria veche a creștinismului la români*. Buzău, 1987, p. 254_255.

³⁰ „Ortodoxia“, an 37, nr. 2, 1985, p. 372_373.

³¹ H. Gelzer, *Ungedruckte und wenig bekannte Bistumervenzeichnisse der Orientalischen Kirche*, *Bizantinische Zeitschrift*, 1893, 11. 52, p. 42. I.D. Suciū, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 2, p. 21. Nu este exclusă posibilitatea existenței unei episcopii la Tibiscum chiar înainte de anul 870, vezi E. Stănescu, *Byzance et les Pays Roumains aux IX_XV siècles*, Raports, XIV_e Congres internațional des études Byzantines, Bucarest 6_12 sept. 1971, p. 15.

³² M. Gyöny, *A kele'i egyház jelentkösze a Temes vidéken Szent Istvan Karaban*, „Magyar Nyely“, 1946, p. 43_49. Al. Elian, *Les rapports bizantino_roumains*, „Byzantinoslavica“, 1958, XIX, nr. 2, p. 215. R. Teodorescu, *Balkan, Occident la începuturile culturii medievale românești*, București, 1974, p. 77.

³³ R. Teodorescu, *op. cit.* p. 77. Localitatea apare sub denumirea de Tibiscum până în secolul XV, cunoscută apoi sub denumirea de Jupa, denumire păstrată și azi, ceea ce demonstrează că anticul Tibiscum a fost locuit fără întrerupere, a devenit mai târziu în timpul conviețuirii cu slavii sediul unui jupanat. Mai târziu acest centru s_a mutat la Caransebeș.

³⁴ N. Sesan, *Din trecutul nostru*, în M.A., 1972, nr. 11_12, p. 887. Hegemonia bizantină durează până în secolul

lul XI, când centrul de greutate se deplasează în Occident, cu urmare a puternicilor afirmări a noilor popoare crescute în școala bisericii catolice, vezi, pe larg la D. Zamfirescu, *Ortodoxie și romano-catolicism în specificul existenței lor istorice*, București, 1992, p. 26. Orientul creștin bizantino-ortodox a concentrat la sfârșitul antichității și începuturile evului mediu vitalitatea istorico-spirituală a lumii creștine. Până în secolul XI, forța politică, militară, economică și spirituală a lumii creștine este reprezentată de această mare realitate istorică ce se cheamă lumea bizantină, al cărei simbol este orașul Constantinopol.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Faptele ungarilor*, Ed. Popa — Lisseanu, București, 1934, p. 31, Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 352-354, I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 13.

³⁷ I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 4, p. 22-62.

³⁸ Șt. Lupaș, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria până la 1556*, Cernăuți, 1929, p. 91-94.

³⁹ *Ibidem*, p. 95.

⁴⁰ I.D. Suci, *op. cit.* p. 50.

⁴¹ K. Fuhsz, *Die Stifft der Temesvarer Diozese im Mittelalter*, 1927, p. 166. În actele papale emise după anul 1204 se precizează că în Ungaria au fost multe mănăstiri grecești (n.n. ortodoxe) și doar una singură latină. O descriere a vechilor mănăstiri din zonă.

⁴² *Documente privind istoria României, C, Transilvania, Vol. 1 (1075-1250)*, București, 1951, p. 256, I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, Document, 13, p. 67.

⁴³ Șt. Pop, *La trecutul diecezei Caransebeșului*, Caransebeș 1932, p. 2. Episcopul Caransebeșului și Vârșetului, F. Kengelaș, în'r_o adresă din 1860 preciza că după tradiție și după documentele sârbești, Caransebeșul ar fi avut încă din secolul XIII scaun episcopal.

⁴⁴ „Foaia Diecezană“, 1937, nr. 22, p. 5.

⁴⁵ Șt. Lupaș, *op. cit.* p. 59-60.

⁴⁶ *Documente privind istoria României, C, Transilvania Vol. 1, (1075-1250)*, București, 1951, p. 271-272.

⁴⁷ Șt. Lupaș, *op. cit.*, p. 61.

5. Caransebeș. Biserica catedrală Sf. Gheorghe

6. Caransebeș. Biserica Sf. Ioan

49 Șt. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 13.

50 P.P. Panaïtescu, *op. cit.*, p. 332.

51 Șt. Pascu, *Ce este Transilvania*, Cluj, 1948, p. 53-54.
I.B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 19.

52 I.D. Sucișu, *op. cit.*, p. 52-53.

53 Ordinul franciscanilor a fost întemeiat de Francisc de Assisi (1182-1226). Caracterul distinctiv al acestui ordin din călugăresc era sărăcia și umilința, la început au trăit din mila credincioșilor.

54 R. Teodorescu, *op. cit.*, p. 187. În Bosnia a luat ființă la 1339 o nouă provincie în frunte cu Peregrinus de Saxonia, cu misiunea expresă de a converti la catolicism pe bogomili. Într-un document emis de papa Grigore al XI-lea în 1373, se menționa că franciscanii din vicariatul Bosniei puteau face misionarism în „părțile Bosniei, Vlaahiei și la hotarele Ungariei și să vă extindeți lângă Caransebeș”. Mănăstirea franciscană din Caransebeș este atestată documentar în 1428.

55 După cucerirea Vidinului de către Ludovic cel Mare în 1365, din vicariatul Bosniei au fost aduși aici 8 călugări franciscani cu scopul de a converti la catolicism pe bogomilii din zonă. Dar în 1369, Vlaicu Vodă, domnul Țării Românești a recucerit Vidinul. Cu acest prilej, ortodocșii au ucis 5 călugări franciscani și alți 5 au reușit să fugă ortodocșii fiind nemulțumiți de comportamentul și metodele folosite de franciscani în scurta perioadă cât au stat în Vidin.

56 Gh. Moiescu, *Istoria Bisericii Române*, 1, București, 1957, p. 261-262. Ortodoxia sud-dunăreană inclusiv cea bizantină era amenințată în acele timpuri de catolicism și islamism, în Țările Române se crează un nucleu datorită autonomiei lor, care le va permite să aibă o neîntreruptă viață statală, dar se va structura și „nouă ordine ortodoxă” în sud-est. Aici se va ridica la viață o energie nouă care va constitui câteva sute de ani centrul moral și material al întregii ortodoxii din sud-estul Europei și Orientul Apropiat: vezi D. Zamfirescu, *op. cit.*, p. 106.

57 Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 272.

58 P. Bazilio Pandzic, *Historia missionum ordinis fratrum minorum*, Vol. IV, *Regiones proximi orientis et Peninsulae Balcanicae*, Roma, 1974, p. 137-138, 141. E. Permendzin, *Acta Bosnae*, 307, nr. 1195 *Anales Minorum*, 1366, an. 16 (X

'230), an. 1368, nr. 11 (X 254), N. Tăutu, *Acta Gregori Papae XI*, Roma, 1966. I. Kalmar, *D^us Tacanad — Temesvarer Bistum im Spattellter (1307-1552)*, Munchen, Wien, 1964, p. 51.

⁵⁸ *Expansione del Francescanesimo tra Oriente nel secolo XIII. Atti del VI congresso internazionale Assisi 12-14 ottobre 1978*, „Assisi“, 1979, p. 132. Călugării franciscani după ce au înregistrat succese ne semnificative în atragerea românilor la catolicism au părăsit Caransebeșul în 1559 în locul lor venind iezuiții, apoi din nou franciscanii din provincia Bosnia Argentina, urmându-le iarăși iezuiții, iar din 1725 apar menționați franciscanii din provincia „Bulgariae“ ce au rămas în oraș până în 1812. În 1517, mănăstirea franciscană din Caransebeș era subordonată custodiei de Ineu. În 1600, minoritul Sănandrei a fost nevoit să fugă din Caransebeș.

⁵⁹ Gh. Sebeștyen, *O pagină din istoria arhitecturii românești. Ren^ușterea*, București, 1987, p. 96.

⁶⁰ I. Kalman, *A Timișoareti püspökşeg törtenete (1608-1699)*, Mako, 1936, p. 140.

⁶¹ E. Fermezdin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagreb, 1892, p. 128

⁶² *Matricola Defunctorum* din 1726, p. 2. A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1909, p. 96. În topografia orașului, terenurile situate la nr. topo. 412, 571, 625, au aparținut franciscanilor; fiind situate pe malul stâng al Ierugiă.

⁶³ T. Trâpcea, *Informații despre unele localități din Banat în secolul XVIII*, în „Banatica“, 5, Reșița, 1979, p. 293. Afirmațiile cronicarului că orașul era românesc sunt întărite de însăși arhitectura bisericii catolice din Caransebeș. Biserica nu are decorații interioare și pe fațadele laterale cu excepția celei de vest marcate pe pilaștri la colțuri, precum și decorul auster al turnului clopotniță ne vorbesc de o populație catolică puțin numeroasă.

⁶⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁵ G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 60-61.

⁶⁶ I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, Document 24, p. 73-74.

⁶⁷ I.D. Suci, *op. cit.*, p. 54, subliniază că mulți istorici între care Ioan Lupăș, Șt. Meteș, S. Dragomir au interpretat greșit documentul.

⁶⁸ Fr. Pall, *Encore une fois sur le voyage diplomatique de Jean V. Paleologue en 1365/1366*, în „Revue des etudes

sud-est Européenes", București, 1971, p. 535-615, K. Zach, *Die Bosnische Franziskanermission des 17 Jahrhunderts*, im Sudostlichen Niederunghen, *Studia Hungarica*, 13, München. 1979, p. 25.

⁶⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 112.

⁷⁰ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 57

⁷¹ M. Holban, *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 259.

⁷² C. Feneșan, *Districtul românesc Meh^adia la sfârșitul secolului XIV*, în „Banatica”, 5, Reșița, 1979, p. 266.

⁷³ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, Document 34, p. 81.

⁷⁴ P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș, 1993, p. 57-107. Terenurile din centrul orașului în care au fost descoperite ruinele bisericii (nr. topo.433, 440, 441, 442, 443, 444, 453, 452, 451, 450, 449, 448, 445) nu au aparținut niciodată franciscanilor sau bisericii catolice, nici în sec. XIV-XV, nici în sec. XVIII Regretatul istoric R. Popa în studiul *Caransebeș și districtul său românesc în secolele X-XIV*, în *SCIVA*, 40, 1989, p. 357-359 a ajuns la unele concluzii fără a cunoaște bogatul material descoperit în ruinele bisericii și mai ales în cele 11 cripte dezvelite. Asemănarea bisericii descoperită în Caransebeș cu biserica Sf. Clara de pe insula Margareta de la Budapesta, cum susține R. Popa nu rezistă în fața dovezilor arheologice.

⁷⁵ Frederic von Meer, *Atlas de l'ordre cistercien*, Paris-Bruxelles 1965, p. 29.

⁷⁶ Gr. Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 181. Bisericile Sf. Nicolae din Rădăuți și Negru Vodă din Câmpulung, Muscel fiind din secolele XIV, cu toate că au planuri atipice, construite și cu meșteri străini, sunt biserici ortodoxe, vezi, V. Vătășianu, *Probleme privind arhitectura din Moldova și Țara Românească din secolul XIV*, în „MIA”, nr. 2. 1972, p. 60-62.

⁷⁷ E. Secoșan, *Despre tipologia portului popular din județul Caraș-Severin*, în „Tibiscum”, II, Caransebeș, 1977, p. 99.

⁷⁸ Șt. Burada, *Tezaure din aur din România*, București 1975. R. Popa în studiul: *Lumini asupra civilizației medievale românești*, publicat în *Contemporanul*, nr. 21 din 19 mai 1989, sublinia că „săpăturile au avut drept rezultat recoltarea unui mare număr de podoabe și bijuterii medievale de factură bizantină din aur și argint”.

⁷⁹ *Die Franziskaner Orden im der Schwyz*, Laussane, 1932, F. Sessevall, *Histoire Generale d'Ordre de Saint Francois*, Paris, 1935.

⁸⁸ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Așezarea feudală Ilidia în lumina izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice*, în „Banatica”, I, Reșița, 1971, p. 157-162, Șt. Matei, I. Uzum, *Date noi asupra bisericii și fortificației de la Ilidia*, în „AMN”, IX, Cluj, 1972, p. 557-559.

⁸¹ I. Miloia, *Biserica medievală de la Căvăran*, Timișoara 1930.

⁸² *Artă creștină în România*, 3, Secolul XIV, București, 1983, p. 168.

⁸³ V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, I, București, 1968, p. 553.

⁸⁴ I. Miloia, *op. cit.*, p. 25.

⁸⁵ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 40, p. 85-91.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 90.

⁸⁷ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 57.

⁸⁸ Șt. Lupșa, *Vechea Mitropolie a Ardealului*, Sibiu, 1948, p. 18.

⁸⁹ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 39, p. 84.

⁹⁰ *Studii*, 1969, nr. 5.

⁹¹ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 60.

⁹² I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 45, p. 93-94. Ioan s-a stabilit în Hunedoara înainte de anul 1456, se pare că era descendent al unei familii românești din Caffa, azi Feodosia, din Crimeea — unde apar documentar mulți români în serviciile genovezilor. A fost numit episcop al românilor transilvăneni cu ajutorul lui Iancu de Hunedoara. Inchizitorul Ioan de Capistrano a pornit prigoana și împotriva lui Ioan de Caffa care a fost arestat și trimis la Timișoara și apoi la Pesta, vezi M. Păcurariu, *op. cit.* p. 293-295.

⁹³ A. Vacant, E. Mangenot, E. Amann, *Dictionaire de Theologie Catholique*, Paris, 1924, VI, p. 778.

⁹⁴ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 61.

⁹⁵ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 44, p. 93.

⁹⁶ *Ibidem*. Document 52, p. 100.

- ⁹⁷ A.D. Xenopol, *Revista pentru arheologie, filologie și istorie*, VII, București, p. 33.
- ⁹⁸ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 62.
- ⁹⁹ E. Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, 11, București, 1894, p. 339.
- ¹⁰⁰ K. Zach, *op. cit.*, p. 18.
- ¹⁰¹ I.D. Suciu R. Constantinescu, *op. cit.* Document 53, p. 100.
- ¹⁰² S. Goldemberg, *Caransebeșul în comerțul sud-est european din secolul al XVI-lea*, în „Banatica”, 1, Reșița, 1971, p. 170-175.
- ¹⁰³ Pesty Fr., *A. Szoreny...* 111, Budapesta, 1877-1878, p. 129-151.
- ¹⁰⁴ E. Greceanu, *lucrare în manuscris*.
- ¹⁰⁵ *Călători străini despre Țările Române* (în continuare *Călători...* vol. 11, București, 1977, p. 317.
- ¹⁰⁶ Pesty Fr. *op. cit.*, vol. 11, p. 257-261.
- ¹⁰⁷ P. Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, 11, Caransebeș, 1900, p. 145-177.
- ¹⁰⁸ *Călători...* Vol. 111, p. 121.
- ¹⁰⁹ *Monumenta Hungarica Historica. Scriptores*, Vol. XXIX, București, 1877, p. 9-10.
- ¹¹⁰ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, Vol. IV, București, 1933, p. 78-79.
- ¹¹¹ I. Calafeteanu, O. Nicolae, *Mihai Viteazul și popoarele sud-dunărene*, în „Revista română de studii internaționale”, 1970, nr. 3-4, p. 166.
- ¹¹² I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 78.
- ¹¹³ E. Hurmuzachi, *op. cit.*, XV/1, p. 578. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 56, p. 101.
- ¹¹⁴ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 81.
- ¹¹⁵ Șt. Mateș, *Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Ardeal și Ungari*, Vol. 1, Arad, 1918, p. 208.
- ¹¹⁶ *Ibidem*.
- ¹¹⁷ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 57, p. 102.
- ¹¹⁸ *vezi hotărârile dietelor din 1568, 1569, 1571.*
- ¹¹⁹ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 83.
- ¹²⁰ A. Veress, *Fontes rerum Transilvanicarum (1571-1618)*, 11, p. 30.
- ¹²¹ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, p. 272. Într-un raport al misionarului iezuit Marko Bandulajevici din august 1628,

se arăta starea jalnică a misionarilor din Carașova și Caransebeș, vezi I.D. Suciū, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 65., p. 105-106. Într-un raport din 1650 se precizează faptul că nu există preoți catolici la Caransebeș, Slătina, Teregova, Lugoj, vezi Documentul 70, p. 107.

¹²² I.D. Suciū, *Literatura bănățeană de la început până la unire (1582-1918)*, Timișoara 1940, p. 15-16.

¹²³ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 95.

¹²⁴ P. Bona, *op. cit.*, p. 81-83.

¹²⁵ *Palia de la Orăștie*, Ed. îngrijită de V. Pamfil, p. X.

¹²⁶ N. Drăganu, *Mihail Halici. Contribuții la istoria culturii românească din secolul XVII*, în „Dacoromania”, an IV, 1924-1925, p. 1, Cluj, 1927, p. 76-163.

¹²⁷ Al. Horvath, **Dictionarum valachico — latinum (Anonymus Caransebesiensis). (Contribuții la cunoașterea autorului**, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, Reșița 1971, p. 69-77.

¹²⁸ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 72.

¹²⁹ P. Drăgălina, *op. cit.*, p. III, 1902, p. 71.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 78-82, 103-113.

¹³¹ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*, Caransebeș, 1941, p. 80-82.

¹³² Arsenie Cernoevici a murit la 24 octombrie 1706.

¹³³ P. Nemoianu, *Sârbii și Banatul*, Craiova, 1930, p. 29-30

¹³⁴ I.D. Suciū, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 74, p. 152.

¹³⁵ *Ibidem*, Document 76, p. 153.

¹³⁶ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 105.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 103-107. În anul 1594 este amintit ca episcop al Caransebeșului, Simeon, venit de la Vârșeț unde s-a înapoiat în anul 1612. În 1785, episcopia ortodoxă a Caransebeșului poseda fără sesiile parohiale, 10 iug. 150 stp. teren arabil, 2 iug. 280 stp. pădure în Zăbrani, o grădină cu pomi fructiferi de 1400 stp. și 4 imobile înregistrate sub numerele 169, 170, 171, 172, rămase din vechime, vezi I.B. Mureșianu, *Caransebeșul în 1785*, în „Dacia”, 14, Timișoara, 1939.

¹³⁸ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.* p. 103. Milleker B, *A verseczi görög keleti Szerb püspökseg multyia* Timișoara, 1890, p. 5, I, B, Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976, p. 62, N. Tincu Velea, *Istoria bisericească politico-națională a românilor de preste tot*, Sibiu, 1865, p. 144, 148, 154, 157, 164. Preotul Pavel Lazarovici din Caransebeș a

vândut episcopului Sakabent, casa și intravilanul nr. 173, pentru extinderea vechii reședințe episcopale.

¹³⁹ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 111.

¹⁴⁰ *Ibidem.*

¹⁴¹ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 77, p. 153-154.

¹⁴² *Ibidem*, p. 155.

¹⁴³ N. Dobrescu, *Istoria bisericii române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece*, p. 53.

¹⁴⁴ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 115.

¹⁴⁵ N. Dobrescu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁶ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 80,

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 159.

¹⁴⁸ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 123.

¹⁴⁹ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 132.

¹⁵⁰ Arsenie Cernoevici, patriarh sârb de Ipek, în 1690 împreună cu 37.000 sârbi au emigrat de teama turcilor în Ungaria, unde Leopold în schimbul ajutorului contra turcilor le-a acordat independență bisericească și mai multe privilegii.

¹⁵¹ În sinodul din 7 octombrie 1698, mitropolitul, proto-popii și preoții adunați la Alba Iulia au dat un manifest prin care anunțau unirea lor cu biserica Romei, vezi, G.M. Ionescu, *op. cit.*, p. 227, G. Popovici *Unirea românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, p. 81-102.

¹⁵² Românii vor rămâne sub jurisdicția bisericii sârbe până la 1865.

¹⁵³ P. Drăgălina, *op. cit.*, p. 93-103.

¹⁵⁴ T.V. Păcățlan, *Cartea de Aur*, I, Sibiu, 1904, p. 90.

¹⁵⁵ Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului până în pragul secolului XIX*, Caransebeș, 1941, p. 85.

¹⁵⁶ S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe în secolele XVII și al XVIII-lea*, București, 1980, p. 57.

¹⁵⁷ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 19.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 60.

¹⁵⁹ S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc și colonizările străine în Banat*, în *AIIN*, 111, 1924-1925, Cluj, 1926, p. 286.

¹⁶⁰ Elementul românesc a rămas dominant în așezările din districtele Caransebeș, Orșova și Lugoj în anii 1743, 1744, românii fiind 99 % din totalul populației.

¹⁶¹ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁶² S. Dragomir, *op. cit.*, p. 291.

¹⁶³ Gr. Popiți, *Date și documente bănățene (1728-1887)*, Timișoara, 1939, p. 64.

¹⁶⁴ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 135.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 87. În conscripția trimisă în anul 1749 la Carloviț de episcopul Ioan Georgevici al Caransebeșului, sunt precizate numărul satelor, caselor și parohiilor din cele 5 protopopiate din eparhia sa ; Vârșeț cu 68 sate, 8153 case, 75 parohii, Palanca cu 64 sate, 3290 case și 43 parohii, Mehadia cu 41 sate, 2527 case și 20 parohii, Caransebeș cu 60 sate, 4166 case și 35 parohii, Lugoj cu 33 sate, 3802 case și 42 parohii. Vezi I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 198, Document 103.

¹⁶⁶ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 120.

¹⁶⁷ O sesie avea 34 iug., la care se mai adăugau terenurile aferente. Repartizarea sesiilor preoților a început pe teritoriul Regimentului româno-ilir în 1780.

¹⁶⁸ Regulamentul stabilea numărul preoților în funcție de numărul caselor, prevăzând un preot la 100 case, 2 preoți la 250 de case, iar peste acest număr se cerea aprobarea împăratului. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 138, p. 327-328.

¹⁶⁹ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.* p. 112-113.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 116. În acest an protopopiatul Caransebeș avea 56 de parohii și 10 filii, Vârșeț 44 parohii și 6 filii, Palanca 44 parohii și 2 filii, Lugoj 28 parohii și 2 filii, Mehadia 23 parohii și 3 filii. Episcopul Ioan Georgevici și-a construit la Vârșeț o nouă reședință, construcție ce a fost terminată în 1759. Episcopii care au avut anterior reședința la Caransebeș aveau la Vârșeț locțiitori intitulați „exarhi episcopopești” care conduceau ședințele consistoriale, vezi. G. Popovici, *op. cit.*, p. 342. Episcopul Vichentie Popovici a mutat în 1785 reședința la Vârșeț,

¹⁷¹ Vichentie Popovici, după tradiție se pare că a fost român.

¹⁷² G. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 339-340.

¹⁷³ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 116. După alți autori se pare că au fost 11 morți și 31 răniți, „*Foaia Diecezană*”, 47, 1887.

¹⁷⁴ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 92.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 91. În 1769 au fost desființate 56 sărbători,

iar prin calendarul din 1776 se aproba respectarea a numai 39 sărbători în afara duminicilor.

¹⁷⁶ *Ibidem*.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 92. Tipografia și-a început activitatea în 1771 prin tipărirea versiunii românești a Regulamentului iliric și a „Bucvariului” necesar elevilor din școlile românești. În 1774 a fost tipărită versiunea românească a Catehismului Raicev. Apariția acestuia a stârnit mânia ortodocșilor care susțineau că are „eresuri catolice” și cereau distrugerea lui. S-a tipărit apoi o nouă ediție revăzută de o comisie de clerici ortodocși. Tipografia a funcționat la Viena până în 1795, când a fost cumpărată și mutată la Budapesta. I. Vuia, *Școli românești bănățene în secolul al XVIII-lea*, Studiu istoric, Orăștie, 1896, p. 98.

¹⁷⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 91

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 95.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 96-97.

¹⁸² *Ibidem*. Acest punct avea un pronunțat caracter politic, dar transpus cu prudență.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 98.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 100.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 102. Prezența unui comisar imperial la sinodul din 1768 a determinat nemulțumirea clerului ce s-a manifestat în 1769.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 103.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 105.

¹⁸⁸ *Ibidem*,

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 107.

¹⁹¹ În episcopia de Caransebeș — Vârșeț erau 6 mănăstiri

¹⁹² T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 109.

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ *Ibidem*

¹⁹⁵ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 142.

¹⁹⁶ I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.* Document 319, p. 635.

La 20 septembrie 1831, a fost adresată împăratului Ferdinand al V-lea o petiție a ortodocșilor din Banat în care aceștia cereau printre altele; înființarea unui arhiepiscopat român pentru eparhiile Arad, Timiș, Vârșeț dar și pentru Adeal și Bucovina, Ioan Moga să fie numit episcop de Arad

sau Timișoara, neamestecul clerului în problemele școlare, etc.

¹⁹⁷ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 639.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 645-648, Document 330.

¹⁹⁹ *Ibidem*, Document 335, p. 655-659.

²⁰⁰ *Ibidem*, Document, 362, p. 677-679.

²⁰¹ Al. Bach, om politic, dorea să transforme imperiul într-o monarhie germană unitară. A fost ministru de Justiție și apoi de interne. S-a sprijinit în politica sa pe birocrație, jandarmerie și biserica catolică.

²⁰² Andrei Mocioni (1812-1880). În calitate de comisar suprem a funcționat până în 1852, când după eșecul reprezentanților poporului român la Viena sub conducerea fratelui său Petru Mocioni și-a dat demisia. În 1853 a fost numit președintele unei comisii cu sediul în Timișoara ce avea misiunea de a introduce cadastrul în Banat.

²⁰³ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 44-45.

²⁰⁴ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 635.

²⁰⁵ Următorii guvernatori ai Voivodinei au fost : baronul Sokcevici, contele Bigneau de Saint-Quentin, contele Mensdorf. Se poate constata că provincia sârbească în afară de titlu nu avea nimic național vezi, P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 45.

²⁰⁶ Voivodina cerută de sârbi avea o populație de 1.001.354, suflete din care 584.777 erau sârbo-croați (statistica din 1861).

²⁰⁷ P. Nemoianu, *op. cit.*, p. 46. La o analiză sumară a datelor se constată că cele 7 etnii amintite în statistică (germani, maghiari, slovaci, bulgari, ruteni, greci, evrei) erau în număr de 650.416 suflete, iar românii și sârbii împreună (781.505 suflete) erau majoritari.

²⁰⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 635.

²⁰⁹ *Ibidem*.

²¹⁰ Alte petiții au fost redactate de frunțașii români la sfârșitul anului 1850 și începutul celui următor, în care se arătau efectele negative ale dominației ierarhice bisericii sârbe, cerând despărțirea de biserica sârbă și înființarea unei mitropolii românești de sine stătătoare. În a doua petiție mult mai amplă se evoca starea de asuprire națională în care se găseau românii, cauza fiind dominația de către ierarhia sârbă, cereau mitropolit și episcopi români independenți, respectarea limbii române, instituirea de funcționari publici români în administrație, recunoașterea lui Petru

Mocioni ca Imputernicit al românilor din Banat în toate problemele naționale ce se discutau la Viena, eliberarea preoților arestați în urma intrigilor episcopului Timișoarei. Vezi, C. Feneșan, Două petiții ale românilor bănățeni după înăbușirea revoluției de la 1848-1849, în *Apulum*, XI, Alba Iulia, 1973, p. 808-817.

²¹¹ T.Va Păcățian, *op. cit.*, p. 636.

²¹² *Ibidem*.

²¹³ *Ibidem*.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 637.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ G. Popovici, *op. cit.*, p. 372-373, G. Popovici, *Memorii cu privire la integritatea Banatului*, Caransebeș, 1929, p. 46-47, S. Bocu *La question du Banat*, Paris, 1919, p. 44.

²¹⁷ Prin decretul imperial din 27 decembrie 1860, Banatul și Voivodina sârbească au fost încorporate Ungariei, situație ce a durat până la 1 Decembrie 1918. Un pasaj din decretul imperial prevedea ca în părțile în care românii formau majoritatea populației, în oficii să fie puși funcționari de naționalitate română.

²¹⁸ *Gazeta Transilvaniei*, 41, 1860, p. 166-167, vezi pe larg, G. Neamțu, *Tendințe și valori în activitatea politică a lui Al. Mocioni (1848-1877)*, în *Banatica*, I, 1971, p. 304-305. Conferința politică națională a avut loc în Timișoara în 18-19 nov. 1860 și a concretizat cerințele în 6 puncte; 1. autonomia Voivodinei și Banatului timișan, 2. Banatul să poarte denumirea de căpitanat român, 3. instituții naționale românești, 4. șeful politic al Banatului să poarte numele de căpitan român, 5. limba română să devină limbă oficială 6. garantarea alegerilor libere atât a căpitanului ce urma a fi confirmat de împărat cât și pentru ceilalți funcționari publici.

²¹⁹ G. Neamțu, *op. cit.*, p. 305.

²²⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.* 11, ed. 11, Sibiu, 1904, p. 79.

²²¹ *Ibidem*, p. 102.

²²² Leo Thun, ministru al învățămîntului și cultelor între 1848-1860 a organizat învățămîntul pe baze centraliste.

²²³ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 102-104.

²²⁴ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 179.

²²⁵ *Istoria României*, IV, București, 1964, p. 437.

²²⁶ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 264.

²²⁷ *Ibidem*, p. 262.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ *Ibidem*, p. 263.

²³⁰ *Ibidem*, p. 266.

²³¹ *Ibidem*, p. 267.

²³² *Ibidem*, p. 507.

²³³ *Ibidem*, p. 531.

²³⁴ *Ibidem*, p. 532, I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 804 Adoptarea limbii române se baza pe rescriptul imperial de anexare a Banatului la Ungaria din 27 dec. 1860.

²³⁵ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 609.

²³⁶ *Ibidem*, p. 610.

²³⁷ Pentru alegerea mitropolitului de Carloviț trebuiau să participe delegați din 7 dieceze (Arad, Baci, Buda, Carlsstadt, Pacraț, Timișoara, Vârșeț și Carloviț). Acestea trimiteau 75 deputați alegători ce formau congresul iliric. Diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț cu o populație de un milion de suflete trimiteau doar 26 de delegați. Dieceza Arad cu cel mai mare număr de români trimitea doar 6 deputați.

²³⁸ I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 179.

²³⁹ *Ibidem*, p. 180.

²⁴⁰ I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 807-812.

²⁴¹ Propunerea trimerii petiției împăratului a venit din partea lui Filip Pascu, vezi, I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 181.

²⁴² I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 182.

²⁴³ Delegația era formată din P. Ivacicovici, episcopul Aradului, V. Babeș, G. Popovici, A. Mocioni, Anton Mocioni, E. Gojdu, Filip Pascu, C. Udrea, E. Hurmuzaki, N. Buchental, N. Vasilca, I. Popasu, D. Moldovan, N. Popea, S. Popovici, vezi, T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 609.

²⁴⁴ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 706.

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 701.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 702.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 704, 708-711. De altfel, A. Mocioni a publicat la 20 martie 1862 în ziarul Concordia ce apărea la Budapesta o declarație în care a făcut referiri la adunarea din 21 ianuarie același an, în care s-a hotărât despărțirea de ierarhia sârbă.

²⁴⁸ T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 705,

²⁴⁹ *Ibidem*.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 714.

²⁵¹ La 15 nov. 1851, arhimandritul Samuil Mașirevici ordona preoților români din eparhia Timișoara să nu mai scrie cu litere latine, un ordin asemănător a fost dat și pentru eparhia Vârșeț, vezi, I.D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 770.

- 252 T.V. Păcățian, *op. cit.* p. 716.
- 253 *Ibidem*, p. 716.
- 254 *Ibidem*, p. 729-731.
- 225 *Ibidem*, p. 729-731.
- 256 *Ibidem*.
- 257 *Ibidem*.
- 258 *Ibidem*, p. 787.
- 259 *Ibidem*, p. 788.
- 260 *Ibidem*, p. 783.
- 261 *Ibidem*, p. 790.
- 262 *Ibidem*.
- 263 *Ibidem*, p. 791. Românii din Timișoara au adresat un protest contra nedreptăților la care au fost supuși în 1861, protest rămas fără rezultat.
- 264 T.V. Păcățian, *op. cit.*, p. 794.
- 265 *Ibidem*, p. 795.
- 266 *Ibidem*, p. 798-799.
- 267 S. Retegan, *Pregătirea Dietei de la Sibiu din 1863-1864*, în „AIIC”, XII, 1969, p. 53.
- 269 Iosif Raicici s-a născut la 20 iulie 1785, studii de drept la Viena, teologia la Carloviț. În 1812 a fost arhimandrit vicar, în 1829 episcop de Dalmația, în 1834 episcop la Vârșeț. În 1842 a fost numit mitropolit. A fost în bune relații cu A. Saguna.
- 269 I.D. Suciu, *op. cit.*, p. 184.
- 270 T.V. Păcățian, *op. cit.* p. 722, precizează data de 4 august și 13 delegați și nu 14 câți prezintă I.D. Suciu.
- 271 I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 185.
- 272 I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 847.
- 273 T. V. Păcățian, *op. cit.* 111, Sibiu, 1906, p. 723.
- 274 *Ibidem*.
- 275 *Ibidem*, p. 733.
- 276 *Ibidem*, p. 734.
- 277 Din sinod au făcut parte și A. Șaguna, P. Ivacicovici, E. Hacman episcopul Bucovinei care a cerut și el înființarea unei mitropolii pentru Transilvania, dar românii din Banat și Ungaria să rămână mai departe sub ierarhia sârbă. Cu vot consultativ au participat laicii; A. Mocioni, G. Popa, V. Babeș, I. Ianculescu, vezi T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 746.
- 278 I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 186.
- 279 T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 749.
- 280 I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 187.
- 281 *Ibidem*.

²⁸² *Ibidem*, p. 188. În dieceza Arad erau 478 biserici românești, una sârbă și 6 mixte, în dieceza Vârșeț erau 236 biserici românești, 23 sârbești și 11 mixte, iar în diecezele Timișoara existau 232 biserici românești, 67 sârbe și 18 mixte. De altfel din totalul de 2340 parohii ortodoxe din Ungaria, românești erau 1734, sârbe 584, grecești 20.

²⁸³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 757. Dieceza Caransebeș cuprindea toate localitățile din comitatul Severin, $\frac{3}{4}$ din Caraș, 50 comune din comitatul Timiș și peste 20 din Torontal. Vezi, G. Popovici, *op. cit.*, p. 235.

III.

SINODUL DE LA CARLOVIȚ (1864-1865) ȘI REÎNFIINȚAREA EPISCOPIEI CARANSEBEȘULUI

Lucrările sinodului au început sub președenția generalului maior — baronul Iosif Filipovici de Philipsberg, în calitate de comisar la care au participat : Samuil Mașirevici — patriarh și mitropolit de Carloviț, episcopii Andrei Șaguna al Ardealului, Arsenie Stoicovici al Budei, Emilian Kenghelaț al Vârșetului, Procopie Ivacicovici al Aradului, Ștefan Cnezevici al Dalmației și arhierul administrator al diecezei Pacrațiului, Nicanor Gruic și archimandritul de Bercin, Lucian Nicolaevici ¹.

Comisarul imperial baronul Iosif Filipovici, a precizat în deschiderea lucrărilor ce au început în 13 august, scopul acestora este dezbaterea problemelor ce privesc biserica orientală din Monarhia austriacă, precum și proiectele de viitor întemeiate pe canoanele bisericești, urmând ca în timpul sinodului sau după încheierea lui episcopii diecezelor Arad, Bacica, Carlstadt, Buda, Pacrațiu, Timișoara și Vârșeț, să se întrunească sub președenția Mitropolitului, și după o consultare comună să se propună opiniile la care au ajuns în vederea analizării lor în cadrul congresului național în spiritul scrisorii primite de fostul patriarh Raiacici în 27 septembrie 1860. În acest document se stipula : 1. păstrarea drepturilor ierarhice și a jurisdicției mitropolitului de Carloviț asupra celor 7 episcopii, care potrivit reglementărilor din 21 august 1860 se subordonau acestuia,

2. menținerea în vigoare a rezoluțiilor din 30 septembrie 1783 nr. 1701, 9 octombrie 1783, 3 septembrie 1786, 29 decembrie 1828, și 19 martie 1829, conform cărora episcopia Transilvaniei, Bucovinei și Dalmației se subordonau în

probleme dogmatice și spirituale mitropolitului din Carloviț.

3. necesitatea întocmirii unor moțiuni pentru revizuirea Rescriptului Declaratoriu din 1778 și a sistemului consistorial deoarece acestea nu mai corespundeau legislației în vigoare.

4. organizarea mai bună și mai practică a judecătorilor preoțești din instanța I și II.

5. întocmirea din interior a instanțelor teologice și a învățământului religios în toate școlile.

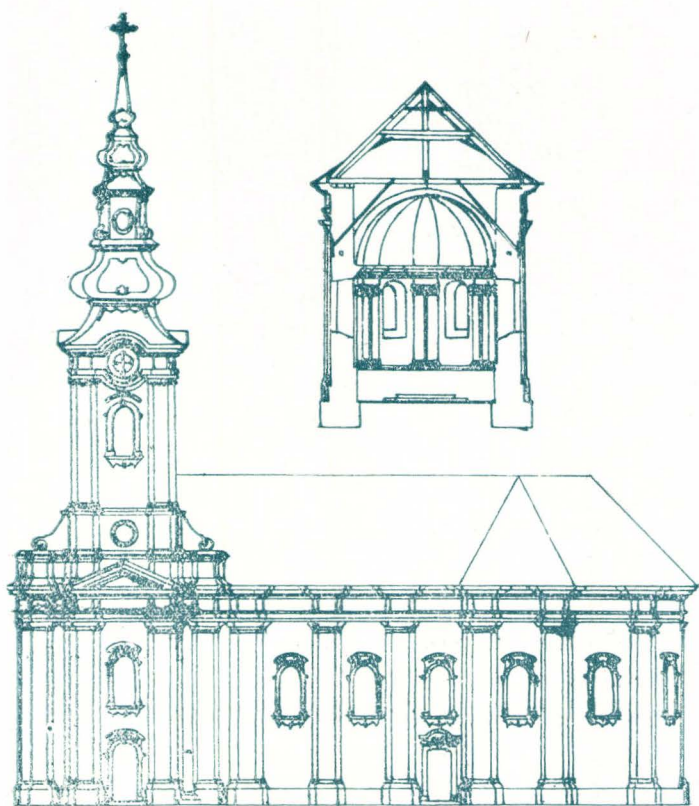
6. cenzura tuturor cărților și documentelor teologice, religioase.

7. menținerea disciplinei în rândul preoților lumeni și a călugărilor.

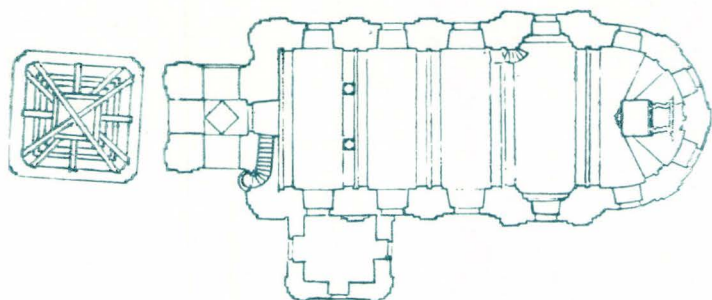
8. organizarea parohiilor și cultivarea mai bună a preoților parohiali.

9. arondarea mai potrivită a diecezelor².

Patriarhul Samuil Mașirevici a arătat apoi că prin scrisoarea din 13 august 1864, împăratul a decis ca pentru românii greco-orientali să se înființeze o mitropolie autonomă, separată de cea sârbă, această problemă să fie pusă pe ordinea de zi a sinodului, pentru ca vechea dorință a românilor să fie realizată în practică. Episcopul Andrei Șaguna a dat citire unei declarații în care a arătat că această dorință a românilor va fi spre binele și prosperitatea întregii biserici, ca biserica românească să fie egală cu cea sârbă și că având în vedere actele emise de împărat în 27 septembrie 1860 și 25 iunie 1863 și declarația sinodului Transilvănean din 1860 art. 8, cele două mitropolii vor putea lucra ca „două surori trupești“³, pentru binele veșnic al creștinilor lor. Între cele două biserici este necesar să existe și în continuare o legătură dogmatică necesară păstrării unității și identității credinței greco-orientale de care aparțin ambele mitropolii. Ca organ al acestei legături dogmatice urma să funcționeze un sinod format din cei doi mitropoliți și toți episcopii sufragani ai aceluia. Acest sinod comun urma să se țină la fiecare 6 ani sau în cazuri excepționale atunci când este nevoie. Sinodul se va ține prin alternanță odată la Scaunul mitropoliei sârbești, altă dată la cel al mitropoliei românești. Prezidiul sinodului va fi format din ambii mitropoliți și episcopi ce vor ocupa locurile după vârstă, cele din dreapta de cei mai bătrâni, cele din stânga de cei mai tineri. Dezbaterile urmau să se țină în limbile română și sâr-

7. Caransebeș. Biserica Sf. Gheorghe (proiect din 1775)

8. Caransebeș. Biserica Sf. Gheorghe (proiect din 1775)

bă. Celelalte probleme, vor face obiectul dezbaterilor la primul sinod. Se poate constata din cuvântarea lui A. Şaguna că, intenţia mitropoliei autonome româneşti, era de a consolida şi în continuare legăturile cu mitropolia sârbă. Mitropolitul sârb a fost de acord cu întemeierea mitropoliei autonome româneşti şi a pus în discuţie situaţia episcopiiilor bănăţene, modul de despăgubire precum şi problema populaţiei din aceste zone.

Episcopul A. Şaguna a pus şi următoarele condiţii : 1. sinodul general să se ţină o dată la 6 ani ; 2. sinodul să fie ţinut alternativ la scaunul mitropoliei din Carloviţ şi al mitropoliei române ; 3. în prezidiu să fie ambii mitropoliţi. Referitor la ocuparea locurilor în prezidiu au fost unele discuţii privitoare la vechime, A. Şaguna recunoscând întâietatea mitropoliei de la Carloviţ, mitropolitul român fiind co-preşedinte.

În şedinţa din 11 septembrie 1864, s-a hotărât ca să nu se mai folosească pentru biserica greco-orientală denumirea de „creştini ortodocşi” iar biserica să fie numită biserica ortodoxă orientală⁴.

În şedinţele din 11-15 septembrie 1864 s-a făcut propunerea ca dieceza Aradului şi încă 4 protopopiate ale diecezei Timișoara, Făget, Haziaș, Lipova, Jebel și din dieceza Vârșeț din cele 6 protopopiate ale ei, 4 întregi și anume Lugoj, Caransebeș, Mehadia și Vărădia și toate comunele curat românești ce se aflau în protopopiatele celorlalte, vor aparține de mitropolia cea nouă românească, toate comunele vor fi enumerate cu numele, la fel și comunele sârbești, atât cele situate în dieceza Aradului cât și în cele 8 protopopiate ce se vor da românilor. S-a hotărât apoi să fie menținute în Banat 2 episcopii sârbești : Timișoara și Vârșeț. Având în vedere numărul mare de români s-a propus să se înființeze 5 episcopii din care două în Transilvania și trei în Ungaria. Ca reședințe episcopale au fost propuse : Caransebeș, unde exista deja reședința, Arad, Boroș — Jenő Oradea⁵. Împotriva s-a ridicat episcopul Aradului care a făcut propunerea ca viitorul mitropolit român să decidă unde se vor înființa reședințele episcopale. Se cerea apoi clarificarea dotației episcopiiilor Arad, Timișoara și Vârșeț, problemă ce rămânea însă a fi rezolvată de mitropolitul român. Episcopul Bucovinei a avut o poziție diferită, el afirmând că având în vedere că sinodul general trebuia să se țină sub

președenția mitropolitului sârb și noua mitropolie înființată, în afacerile dogmatice, spirituale și disciplinare să fie subordonată celei sârbe.

Următoarele ședințe au avut loc în 29 decembrie 1864 și 20/8 februarie 1865. La aceste ședințe au participat A. Șaguna, P. Ivacicovici, C. Gruici, I. Marcu — protopopul Lugoșului, I. Beleş — protopopul Tolvaradiei, N. Andreevici — preot și director al școlilor naționale din Caransebeș, A. Mocioni, V. Babeș, G. Fogarași, avocat din Lipova, S. Popovici — avocat din Arad, D. Hațeganu — avocat din Oravița, A. Maniu — avocat din Lugoj și Lazăr Ionescu — avocat din Arad.

A. Șagusa, a prezentat scrisoarea împăratului din 24 decembrie 1864, prin care acesta era de acord cu înființarea mitropoliei românești independentă de cea sârbă, iar episcopia Ardealului este ridicată la rangul de mitropolie și episcopul Șaguna era numit mitropolit al românilor. Apoi a fost prezentat ordinul ministerului Schmerling din 29 decembrie 1864 nr. 8641 I, în care erau prezentate condițiile de înființare a noii mitropolii. S-a propus alegerea a doi secretari care aveau misiunea de a prezenta împăratului protocoalele sinodului, fiind propuși V. Babeș și A. Maniu⁶.

Congresul național urma să se despartă în două corporații reprezentative care urmau să cuprindă : mitropolitul, episcopul și deputații sârbi și cealaltă, mitropolitul, Șaguna, episcopul Aradului și deputații români, Protocolul urma să fie întocmit în limba germană și limba română. V. Babeș a prezentat opinia membrilor români ai comisiei care a prezentat în 1864 la Carloviț, situația fondurilor naționale comune. În privința împărțirii celor două fonduri comune clericale și inalienabile s-au fixat o serie de principii : împărțirea să se facă proporțional cu sumele încasate (se avea în vedere diecezele preponderent românești Arad, Timișoara și Vârșeț și mănăstirile situate în mijlocul lor, precum și diecezele curat sârbe), și după împărțirea egală a sumelor intrate din partea mitropoliei comune, apoi din acestea să se compenseze și rebonifice sumele date fiecărei dintre părți, precum și sumele folosite de acestea și anume, din fondurile clericale 556 500 fl. și cele inalienabile 318 600 fl., în total 875 100 fl.⁷

Mănăstirile Hodoș⁸, Bezdin⁹, Sângiorghe și Mesici care existau din timpuri imemorabile reveneau mitropoliei

românești. Episcopia din Arad prințea în administrare suma de 7 303 fl. și scăderea fondului în sumă de 1 484 fl și 91 cr. pentru un seminar român ce urma a fi construit încă din 1841. Se susținea apoi pretenția la jumătate din veniturile rămase după moartea mitropolitului Raiacici și a jumătate din prețul reședințelor episcopale Vârșeț și Timișoara și un ajutor pentru episcopia Caransebeș pentru procurarea de odoare arhipăstorești și zecarete necesare¹⁰. S-a procedat apoi la formarea unei epitropii provizorie care să se ocupe de preluarea și manipularea părții de avere ce revenea mitropoliei românești nou înființate. Comisia a fost formată din episcopul Aradului P. Ivacicovici, C. Gruici, protopopul Hașiașului, I. Marcu — protopop al Lugojului, ca supleanți : Fișeșeanu, N. Andreevici membrii laici; A. Mocioni, G. Popa — comite suprem de Arad, Marcu Rotaru — maior în regimentul româno-bănățean, Iulian Ianculescu, supleanți : G. Fogărași, N. Ziga, Iosif Seracin — căpitan în Regimentul româno-banatic, C. Udrea — casier, Atanasie Șandor — profesor la Preparandia din Arad, controlor — Lazăr Ionescu — avocat din Arad. S-a hotărât ca partea averii ce revenea mitropoliei române să fie preluată de A. Mocioni și casierul său controlorul. Avera urma să fie păstrată la eparhia din Arad la casa de păstrare, iar obligațiunile se vor depozita în casa de fier ce urma a fi cumpărată. Se stipulau apoi condițiile în care se putea opera cu banii depuși¹¹. Protocolul a fost încheiat și semnat la 16/28 februarie 1865.

În cadrul ședinței din 2/14 martie 1865, s-a ridicat problema obținerii de concediu a unor membri ai sinodului, deoarece lucrările se târăgănu de mai mult timp, luându-se hotărârea de a se fixa un termen limită începerii lucrărilor. Ședințele următoare s-au desfășurat în perioada 5/17 martie 1865 — 8/20 martie 1865. A. Șaguna a informat adunarea că în urma discuției avute cu mitropolitul sârb la care au mai participat și 5 episcopi sârbi, a formulat pretențiile românilor la suma de 500 000 fl., la care mitropolitul sârb a oferit doar 100 000 fl., apoi, în urma discuțiilor, patriarhul sârb a ridicat suma la 200 000 fl., ca maximum ce poate oferi, dar A. Șaguna a afirmat că pretenția sa se ridică la 400 000 fl., afirmând că pretențiile sale vor fi ferme și în privința mănăstirilor și reședințelor episcopale și diecezane comune precum și asupra celorlalte fonduri¹². Discuțiile lui A. Șaguna cu patriarhul sârb au continuat și a doua zi, susținân-

du-și părerile, dar neajungându-se la nici un rezultat, manifestându-și totuși speranța că se va ajunge la o înțelegere cu sârbii. Ședința s-a încheiat cu un protocol semnat la 8/20 martie 1865. În 5 martie 1865 A. Șaguna a ținut o dizertație în care arăta situația de început a bisericii ortodoxe cu referiri la Isus Hristos și apostoli, „mănăstirile fiind urmări factice ale darurilor spirituale de iubire, dăruite din partea creștinilor spre scopuri bisericesti”¹³. Apoi a făcut referiri la fondurile bisericesti care erau formate din : fondul intangibil și fondul clerical. Primul fond s-a format din beneficiile ereditare ale arhiepiscopilor, și episcopilor și din veniturile sedisvacanțelor acestora.

Fondul clerical era menit să susțină institutele teologice și pentru dotarea profesorilor de teologie, fond a cărui origine rezidă în donațiile arhiepiscopilor, episcopilor și mănăstirilor. A. Șaguna arăta că românii trebuie să ajungă la pozițiunea mai dinainte a bisericii noastre în monarhia austriacă, la acea pozițiune ce am avut-o în timpul de mai înainte, vrem ca biserica noastră să fie egal îndreptățită cu celelalte biserici, să fim egali îndreptățiti cu frații noștri sârbi”¹⁴. De asemenea se arăta că românii militează pentru unitatea bisericii ortodoxe și trebuie luate asemenea măsuri ca unitatea bisericii să fie întărită. Arăta apoi că diecezele române a Timișoarei și a Vârșetului a dat ajutor anual diecezelor sârbești a : Budei, Pacrațiului și Carlstadtului și episcopia Baciului a dat ajutor anual episcopiei românești a Aradului. Mitropolia sârbă posedă o biserică catedrală pompoasă, înzestrată din abundență cu odoare, posedă 6 episcopii sufragane cu biserici catedrale, cu reședințe și fond pentru instrucție, 3 institute teologice, va rămâne deci cum s-a arătat în septembrie 1864 cu o parte mare din fondul intangibil și clerical și 22 mănăstiri¹⁵.

În comparație cu acestea, mitropolia română nu are catedrală, nu posedă odoare bisericesti, va avea două episcopii sufragane din care una posedă reședință foarte modestă, iar în Caransebeș episcopul va avea drept locuință o casă în stare rea¹⁶. Mitropolia română va primi o mică parte din fonduri, intangibil și clerical, 4 mănăstiri și un institut teologic. Referitor la numărul credincioșilor se arăta că mitropolia sârbă nu are un milion de suflete în vreme ce mitropolia română ce va fi înființată va cuprinde 2 milioane suflete, se va afla în situație defavorizată. Se fac apoi re-

feriri de ordin istoric, A. Șaguna arătând că Mitropolia din Carloviț s-a înființat în 1690 pentru națiunea sârbă, episcopii sufragani ai Aradului, Timișoarei și Caransebeșului și-au extins jurisdicția nu numai asupra sârbilor ci și a românilor în teritoriile devastate de turci. Români s-au supus de bună voie arhipăstorilor sârbi pentru că în acea perioadă ca și azi i-a constrâns starea politică¹⁷. Creștinii ortodocși din Transilvania, aveau atunci ierarhi : mitropolitul Varlaam până la 1692, Teofil până în 1697¹⁸, 1698 Atanasie Anghel¹⁹, care în 1700 a „căzut în apostasie“²⁰. Din acel an până la 1770, credincioșii ortodocși din Transilvania au rămas fără mitropolit și fără vreun arhipăstor și atunci credincioșii din Ardeal au căutat mângăiere în cele sufletești — o parte la Mitropolia din București și la episcopii din Țara Românească și altă parte la episcopii sârbi din Banat și apoi la Mitropolia din Carloviț. În baza dispozițiilor împărătești din 9 și 30 octombrie 1783 nr. 1701, biserica din Transilvania a primit episcop, care în afacerile dogmatice și spirituale se subordona mitropolitului din Carloviț și sinodului acestuia, de asemenea și episcopul Bucovinei se subordona tot mitropolitului de Carloviț și sinodului acestuia. Episcopii sârbi au luat sub scutul lor pe creștinii de naționalitate română și conform canonului VI al sinodului I ecumenic care stipula ca fiecare mitropolie să mângăie pe creștinii mitropoliei învecinate când aceștia n-au episcopi până la eliberarea lor“²¹. A. Șaguna considera că aceste împrejurări faptice au îndemnat mitropolia din Carloviț ca din eparhiile Inelui mai aproape de Arad și Oradea să formeze eparhia Aradului, că în titulatura mitropolitului de Carloviț se specifica „Arhiepiscop la Carloviț și Mitropolitul întregii națiuni sârbești și românești din țările c.r. austriece“, fondurile ce s-au creat erau fonduri bisericesti comune, generale în mănăstiri fără deosebire de naționalitate, au fost primiți novici și s-au înaintat diaconi, presbiteri, egumeni și arhimandriți. În mănăstirile din Ungaria serviciul divin se săvârșea în ambele limbi, practică ce a încetat doar de 17 ani, că pe timpul episcopului Maxim Manuilovici (1829-1834) cântările bisericești în catedralele din Vârșeț se făceau în ambele limbi, profesorii institutelor teologice se numeau după aptitudini și nu după naționalitate, după măsura veniturilor fiecărei episcopii, la înființarea și susținerea unui institut clerical se avea în vedere scopul general al bisericii și nu naționalita-

rea. În cuvântarea sa, A. Şaguna arăta că însăşi fondul este bisericesc şi nu sârbesc, la fel şi mănăstirile care sunt locul spre folosul tuturor credincioşilor indiferent de naţionalitate. Mănăstirile româneşti au existat înainte de înfiinţarea mitropoliei de la Carloviţ, când poporul credincios din Banat era curat numai de limbă română²². S-a încercat ca mănăstirea Hodoş să fie smulsă de sub jurisdicţia românească a Aradului spre a fi subordonată episcopiei sârbe de Timişoara. Cereca ca cele 4 mănăstiri : Hodoş, Bezdin, Sânziorgiu şi Mesici care se află în mijlocul unei populaţii curat româneşti să rămână sub jurisdicţia mitropoliei româneşti. Bazându-se pe adevărul istoric A. Şaguna arăta că românii au avut în Banat mai multe mănăstiri : 1. mănăstirea Şemlac, 2. pe stânca dealului din satul Vărădia ce a fost distrusă în secolul XVII, 3. mănăstirea Partoş ce a fost desfiinţată în urma sinodului de la Carloviţ din 1774. 4. Remetea, 5. Morava — desfiinţată în 1774, 6. Bezdin şi Sânziorgi înfiinţată în secolul XVI când mitropolia sârbească de la Carloviţ nu exista, 7. mănăstirea Mesici fondată în secolul XVI pentru români, împreună cu mănăstirea filială Săliştea Mică, care apoi a fost desfiinţată²³. Mitropolia din Carloviţ ar trebui să restituie mănăstirea Gergetecu din Sirmiu unde mai existau încă 12 sârbeşti, deci, sârbii ar trebui să mai lase românilor una sau mai multe mănăstiri.

În ceea ce priveşte fundaţiile era normal să se ţină seama de destinaţia lor, de scopurile speciale : fundaţia de stipendiere întemeiată de Sava Tököly pentru studenţii sârbi, fundaţia arhimandritului Zelic, pentru ajutoararea tinerilor din Dalmaţia. Din fondurile mitropolitului Stratimirovici au beneficiat şi tinerii români nu numai sârbi. Caracter confesional a avut şi fundaţia negustorului Ioan Trandafir din Neoplanta ce urmărea ajutorarea a 4 tineri români din Transilvania şi tineri sârbi. Asemenea caracter confesional avea şi fundaţia mitropolitului Moise Putnik care a lăsat un capital de 6000 fl. pentru ajutorarea a 4 studenţi săraci de „religia lui“. Şi fiindcă a fost mitropolit al sârbilor şi românilor de acest fond este firesc să se bucure şi românii

Ordinul guvernului din 1852, va contribui la elucidarea acestor probleme de ordin financiar şi de proprietate, referitor la catedrala Sf. Ioan din Arad şi la şcoala şi biserica cu hramul Sfinţii Petru şi Pavel, în ambele se folosea

limba română și limba sârbă. Poziția bisericii ortodoxe din Ungaria a fost stipulată prin art. 27 din 1791, și nu era vorba de naționalitate. Așa de pildă, la un congres național sârb, se convocau pentru alegerea unui arhiepiscop și deputați de naționalitate română, datorită pozițiilor lor egale cu sârbii, mitropolitul era atât al națiunii sârbești, cât și al națiunii românești. A. Șaguna în încheiere, își manifesta increderea în înțelegerea dintre cele două biserici în rezolvarea diferendelor²⁴.

Membrii comisiei care a fost aleasă la sinodul de la Carloviț, pentru analiza fondurilor comune naționale și pentru împărțirea lor, națiunilor sârbe și române, au prezentat concluziile la care au ajuns. S-a precizat că la împărțire trebuie să fie luate în considerare fondul clerical a cărui stare activă era la 31 octombrie 1863 de 1 256 314 fl., și fondul intangibil era de 749 447 fl. Primul fond era destinat înființării și susținerii institutelor clericale în dieceze fondat în 1749 pentru școlile arhiepiscopicești și mitropolitane din Carloviț, dar mai târziu, de la 1769 a primit destinații comune. Celălalt fond s-a creat în 1769 pentru a deservi binele public a națiunii și ierarhiei²⁵. Primul fond a avut drept izvoare doar contribuțiile mitropolitului, a unor episcopi, și a unor mănăstiri comune, preoți și particulari, apoi au intrat în aceste fonduri, prețurile lucrurilor donate din partea episcopilor și veniturile provenite din timpul sedisvacanțelor. Aceste fonduri nu au fost condiționate atunci când s-au constituit sau când au primit diverse donații. Deci aceste fonduri au avut de la început un caracter comun. Oricum fondul clerical a fost mai mare datorită contribuției românilor, iar cel intangibil a fost mai mare prin contribuția sârbilor, din primul fond o sumă mai mare s-a dat românilor pentru școlile lor clericale, iar din cel intangibil s-a dat mai mult sârbilor pentru ajutorarea episcopilor mai slab înzestrate. Deci ambele fonduri se cuvin ambelor națiuni în proporții egale.

Diecezele Timișoara și Vârșeț, au contribuit conform rezoluției din 9 iunie 1787 la susținerea financiară a diecezelor Paçraț, Buda, Carlsdat, din acel an și până în 1862, deci 74 de ani, anual suma de 6.138 fl., deci până în 1811 — 24 de ani în argint și de atunci 50 de ani în valută vieneză în sumă totală de 270.072 fl., și scăzând o sumă mai mare ca a patra parte pentru populația sâr-

bă a ambelor dieceze încă mai rămânea pentru români peste 200.000 fl., ajutorul ce l-a dat dieceza Bacica, diecezei Aradului în sumă totală de 50.820 fl.²⁵.

Cheltuielile cu organizarea congreselor au fost foarte mari cu toate că românii nu erau reprezentați, dar fiind populație majoritară au avut și o contribuție mult mai mare. Din 1707 au fost organizate 20 de congrese, cel ținut în 1774 a durat 7 săptămâni și a costat 26.700 fl. în argint. Se pune întrebarea cât a costat congresul din 1790 care a durat peste trei luni cu participarea a 100 delegați²⁷.

Școlile clericale din Arad și Vârșeț până în 1825, n-au primit nici un ajutor, iar din acel an și până în 1842 au primit foarte puțin, doar din 1843 au început să primească ajutoare în mod regulat, în vreme ce sârbii au primit din fondul intangibil sume importante.

Din fondul intangibil mai mult de 2/3 erau sumele primite din partea diecezelor române.

S-au luat în considerare trei categorii de cifre: 1). — suma totală ce provenea din a) — partea diecezelor Arad, Timișoara și Vârșeț și b) — din partea părților ierarhiei curat sârbești inclus în fondul clerical precum și sumele incluse în fondul intangibil, 2). — sumele întregi ce au intrat într-un fond sau altul din partea mitropolitului comun, 3). — suma întreagă primită de români sau sârbi din fondul clerical, precum și suma primită din fondul intangibil. Cifra sumelor ambelor fonduri s-a precizat de la început că ea provine din percepțiile mitropoliei sau ale mitropolitului, din ambele fonduri nefiind luate în considerare, fiind neînsemnate.

După conspectul secretarului general, situația se prezenta astfel; 1) — fondurile clericale din cele trei dieceze — Arad, Timișoara și Vârșeț, din ceea ce a rămas după episcopii lor și din contribuțiile voluntare ale acestora, din contribuțiile benevole ale mănăstirilor Bezdin și Sângiorgi de când exista fondul acesta și până la 31 octombrie 1863, erau 87.448 fl.

2) — din diecezele, mănăstirile și alte contribuții curat sârbești din aceeași perioadă a rezultat suma de 122.982 fl.

3) — din partea arhiepiscopului și mitropolitului a rezultat suma de 21.716 fl.

Suma contribuției diecezelor în majoritate ro-

măne. în acest fond a fost de 87.448 fl. 48 cr., sumă la care se adaugă 10.858 fl. 22 cr. (jumătate din cifra de mai sus era contribuția mitropolitană de 21.716 fl. 45 cr.), deci diecezele în majoritate românești au contribuit cu 98.326 fl. 70 cr. Suma contribuției diecezelor sârbe în acest fond a fost de 122.982 fl. 7 cr., la care se adaugă cealaltă jumătate din contribuția mitropolitană în sumă de 10.858 fl. 22 cr., deci un capital total din partea sârbă de 133.840 fl. 29 cr.²⁸

Percepțiile venite din partea sârbă se rezumau la 7.000 fl. neîncasați (ierțați) din 1776 din partea episcopiei Pacraț din cei 8.000 fl. cu care era datoare 350 fl., sumă dată până în anul 1840 institutului clerical din Pacraț, căruia i s_a dat până în 1852 — 2662 fl. 30 cr. și pentru cel din Carlstadt 227 fl. 30 cr. și din 1852 până în octombrie 1863 s_a dat pentru Pacraț 7.275 fl. și pentru Carlstadt 4.733 fl., ceea ce pentru sârbi suma se ridica la 20.949 fl.

În ceea ce privește diecezele române situația cu acest fond era mai complicată. De la înființarea școlilor clericale din Arad și Vârșeț din 1823 până la 1843, fondurile școlilor s_au administrat separat, dându-se sume peste cele prevăzute: 38.684 fl. 47 cr. pentru școala din Arad și 32.600 fl. pentru școala din Vârșeț²⁹. Cele două institute clericale erau subvenționate și cu fonduri din dieceza Timișoara care a contribuit cu 30.305 fl. 25 cr. până în anul 1842. Din anul 1842/1843 și până în anul 1849 cele două institute clericale au primit 19.455 fl. și de atunci până în 1863 institutul din Arad a primit din fondul clerical încă 15.422 fl., cel din Vârșeț încă 15.855 fl., la care se mai adaugă sumele de mai sus rezultând un total de 23.419 fl. 3 cr., diecezele române contribuind cu 54.696 fl. 37 cr., iar cele sârbe cu 20.949 fl. 88 cr. Dacă această sumă mai mică se completează cu suma egală din percepțiile mai mari ce vin din partea diecezelor române, atunci apare pentru români un surplus de 33.746 fl. 37 cr. ce trebuie tratat ca pasiv. față de partea sârbă.³⁰

S_a făcut apoi precizarea că diecezele române au contribuit cu un capital de 98.000 fl., iar cele sârbe cu un capital de 133.000 fl. Fondul pasiv al diecezelor române era de 33.000 fl., suma totală a fondului clerical ridicându-se la 1.256.000 fl. Din aceste fonduri, după ce s_au făcut scăderile de capital și analiza contribuțiilor, partea sârbă a rămas cu 830.000 fl. iar românii cu 426.000 fl.,

ce reveneau celor trei dieceze: Arad, Timișoara și Vârșeț, acesta fiind primul mod de analiză propus. În al doilea caz de analiză și calcul rezulta suma de 699.000 fl. pentru sârbi și 556.500 fl. pentru români iar în al treilea caz de calcul ar rezulta pentru sârbi 713.400 fl., și pentru români 542.600 fl.³¹

Al doilea fond pus în discuție a fost fondul intangibil. În 1776, acest fond avea un activ de 3.138 fl. 53 cr. și a ajuns la 138.004 fl. 41 cr., din care jumătate provenea din fondul mitropoliei. Cele trei dieceze în preponderență românești avea un capital de 128.464 fl. 24 cr. Partea sârbă contribuind cu 156.264 fl. 79 cr. Percepțiile din acest fond: Arad cu 12.717 fl. 92 cr., episcopiile curat sârbești cu 68.614 fl. 87 cr. Mitropolitul a întrebuințat pentru sine din acest fond 3.902 fl. 47 cr., sumă ce nu s-a luat în considerare. Suma totală a fondului intangibil era de 750.000 fl., din care 274.000 fl. revenea românilor și 476.000 fl. sârbilor. Cele trei dieceze românești puteau pretinde din ambele fonduri suma de 800.000 fl.

În legătură cu celelalte fonduri administrate în Carloviț, s-au mai făcut precizările: 1). — românii din diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț trebuiau să primească jumătate din ceea ce a lăsat mitropolitul Raiacici, 2). — de fondul internațional școlar din Carloviț ce era un fond comun să beneficieze în continuare și tinerii români, 3). — la fel și de fondul de instrucție al episcopiei Arad în sumă de 7 303 fl. 4). — fondul Bozicianu în sumă de 11 269 fl., 5). — românii să primească suma de 1 484 fl. 91 cr. pentru înființarea unui seminar teologic român așa cum precizase de fapt episcopul Raiacici³².

Aceste observații au fost apoi adoptate în conferința din 8/20 februarie 1865. A fost întocmit și un „Proiect de program al bărbaților de încredere români chemați la sinodul general episcopesc din 1864 pentru a proceda la despărțirea ierarhică a românilor de sârbi“³³.

Obiectivele despărțirii vizau: 1) — diecezele Arad, Timișoara, Vârșeț, bisericile și școlile, bunurile bisericesti și școlare, 2) — mănăstirile ce se găsesc în mijlocul românilor: Hodoș, Bezdin, Sângiorgi, Mesici, 3) — fondurile comune administrate de Carloviț.

În dieceza Arad, elementul sârb era de 1, 1/2 % din populația ortodoxă, de 415 000 suflete, în care din cele 456 de comune nici una nu e curat sârbească, ci doar 6 erau mixte,

deci trebuie să revină mitropoliei române. În diecezele Vârșeț și Timișoara elementul românesc era preponderent, în prima 6/7, în a doua 3/8. Pentru aceste două dieceze, românii au propus despărțirea lor în părțile constitutive, parohia fiind unitatea fundamentală a diecezei, propunându-se să se facă parohii naționale bisericești sau filii³⁴.

Pentru a se face organizarea după principiul de naționalitate, se aveau în vedere unele reguli: protopopiatele și comunele bisericești curat românești, indiferent de protopopiat reveneau mitropoliei române, cele sârbești — mitropoliei sârbe. Sub denumirea „curat“ se înțeleg acele protopopiate și comune bisericești în care elementul preponderent era de cel puțin 95 % din întreaga populație ortodoxă. Protopopiatele și comunele bisericești amestecate din oricare protopopiat vor reveni acelei mitropolii naționale în care elementul național este preponderent. Sub denumirea termenului de „tot preponderent“ se înțelege acel element care este cel puțin cu 50 % mai mare decât celelalte. Protopopiatele în care elementul național este nereprezentativ rămâneau în continuare la protopopiatele de care aparțineau în momentul de față, până la constituirea unei comisii oficiale de analiză. Din această categorie făceau parte protopopiatele și comunele bisericești în care proporția elementului național nu e cunoscută³⁵.

Bunul diecezan mobil sau imobil, fără a se ține seama de originea lui aparținea diecezei, de asemenea biserica și școala aparțineau comunei bisericești respective. Clădirile, bisericile, școlile ridicate de privați pe pământul lor erau considerate bunuri naționale potrivit documentelor. Banii și averi comune imobile destinate scopurilor comune se împărțeau proporțional contribuției pe baza documentelor. Bisericile și școlile care au fost ridicate, întrebuințate și îngrijite în comun, precum și alte averi bisericești și școlare vor reveni elementului preponderent cu obligația de a plăti o despăgubire celeilalte părți³⁶.

Ierarhia românească urma să primească următoarele protopopiate: din dieceza Vârșeț — Caransebeș, Mehadia, Oravița sau Vărădia și Lugoj. Caransebeșul cu 43 comune curat românești și 50 000 suflete, Mehadia cu 36 comune curat românești și 36 000 români, Oravița cu 38 comune curat românești cu 50 000 români și Lugoj cu 33 comune curat românești cu 36 000 români. Protopopiatul Palanca sau Biserica Albă și protopopiatul Vârșeț cu unele comune

în care numărul românilor era preponderent³⁷. Protopopiatul Palanca avea 51 comune, din care 32 erau curat românești, 9 comune mixte, în total 45 000 români, iar în cele 10 comune curat sârbești și 9 amestecate erau doar 16 500 sârbi³⁸.

Protopopiatul Vârșeț avea 40 comune dintre care 25 erau curat românești și 10 mixte, cu 48 000 români, iar în cele 5 comune curat sârbești și în cele 10 mixte numărul sârbilor era de 16 000³⁹.

În dieceza Timișoara, protopiatele curat românești erau: Lipova, Făget, Hașiaș, Jebel. Lipova avea 50 comune bisericesti, doar una era amestecată cu sârbi, al căror număr se ridica la 500, în vreme ce în celelalte comune numărul românilor era de 50 000. Făget avea 40 de comune curat românești, cu 25 000 locuitori. Hașiaș — 34 comune, doar două mixte (600-700 sârbi), numărul românilor era de 40 000. Jebel — 32 comune curat românești, cu 35 000 români.

Protopopiatul Timișoara avea 47 comune bisericesti, dintre care 31 erau curat românești și 10 mixte, în care locuiau 50 000 români, în 6 comune curat sârbești și 10 mixte, din care jumătate erau situate în comitatul Torontal, erau 20 000 sârbi.

Protopopiatul Ciacova avea 27 comune, din care 13 erau curat românești și 6 mixte, în care erau doar 12 000 sârbi.

Protopopiatul Cenad — 10 comune curat românești și 3 mixte, cu 22 000 sârbi, în 5 comune curat românești și 3 mixte erau 21 000 români.

Protopopiatul Fanciova avea 17 comune sârbești și 5 mixte, cu 52 000 sârbi și în 5 comune curat românești și 5 mixte erau 24 000 români⁴⁰.

Protopopiatul Becicherecul Mare cu 15 comune curat sârbești (în reședință erau 1 500 români), sârbi erau 37 000 în 5 comune curat românești inclusiv în Becicherec erau 14 000 români.

Protopopiatul Chichinda Mare, erau 16 comune curat sârbești, cu 54 000 sârbi și două comune curat românești, cu 5 000 români⁴¹.

În vederea stabilirii caracterului etnic al comunelor urma să se formeze o comisie mixtă, compusă din câte un membru al clerului sârb și unul din partea celui român, și câte doi membri laici, care urma să inventarieze toate co-

munele sub conducerea unui comisar neutru propus de guvern. În granița militară pe lângă participarea organului militar, comisia după un regulament stabilit în comun de sârbi și români sau după o instrucțiune din partea guvernului, să fie imediat rezolvată problema, încât rezultatul analizei din fiecare comună din ierarhia sârbă, unde elementul român era preponderent cu 5 %, să fie încorporată ierarhiei românești, la fel se va proceda și în cazul comunelor în care elementul sârbesc depășește cu 5 %, va fi încorporată ierarhiei sârbe.

Credincioșii ortodocși, care nu aparțineau nici de naționalitatea sârbă și nici de cea română, aveau latitudinea să aleagă între cele două, iar dacă nu se pronunțau în nici o parte, atunci se vor alipi majorității.

Atât sârbii rămași la ierarhia română, cât și românii rămași la ierarhia sârbă, aveau dreptul în viitor dacă puteau plăti despăgubire părții majorității să-și fondeze parohie națională proprie și să-și clădească biserică și școală proprie. Minoritatea putea să se afilieze la parohia națională din vecinătate, și apoi cu aceasta să depindă de propria ierarhie națională. Dacă minoritatea va rămâne în comun și în continuare, în care majoritatea populației este de naționalitate străină, atunci, episcopia respectivă are datoria de a se îngriji ca parohii și învățătorii din aceste comune să cunoască limba minorității, pentru a putea sluji liturghia și alte servicii religioase, și să poată sluji copiii în limba lor maternă.

Reședințele din Vârșeț și Timișoara reveneau tuturor credincioșilor. Din dieceza Vârșeț, românii aveau 6/7, iar Timișoara 3/5 părți. La Caransebeș era o reședință episcopală mică, dar numărul credincioșilor români ortodocși se ridică la 600 000 suflete. Se preciza că pentru românii din Banat sunt necesare două dieceze, iar pentru sârbi o dieceză. Dacă sârbii ar dori două dieceze, urma ca una să aibă reședința la Chichinda Mare.

Referitor la dieceza Timișoarei, se preciza că populația era preponderent românească, numărul românilor fiind de trei ori mai mare decât al sârbilor, și conform dreptului istoric, bisericesc și civil, drepturile cele mai mari reveneau deci românilor. Întemeierea unei episcopii sârbești la Timișoara ar fi nepotrivită, orașul fiind situat în mijlocul populației românești, sârbii fiind doar în număr doar de câteva sute și foarte răspândiți. De altfel, în-

săși sârbii doreau reședință la Vârșeț, aici existînd o frumoasă reședință și cu toate că din averea diecezană, românilor le-ar reveni 6/7 părți, ei nu au nici o pretenție. Românii aveau episcopatul lor din vechime cu sediul la Caransebeș. Avînd în vedere realitățile istorice, românii prețindeau o reședință episcopală la Timișoara, mai ales că : 200 000 români, locuitori pe lângă Mureș și până la Tisa, în afară de Timișoara, nu există nici un punct care ar fi apt pentru un scaun episcopal⁴².

Orașul Vârșeț, era potrivit pentru scaunul episcopal sârb. Toate propunerile au fost înaintate împăratului pentru soluționare.

Referitor la mănăstiri s-a făcut remarca că ele sunt locuri sfinte și școli de evlavie destinate pentru mîngăierea creștinilor de religie ortodoxă răsăriteană, cu deosebire a celor care locuiesc în jurul lor. Ele aparțin poporului și nu pot fi proprietate privată a unei clase de creștini ortodocși, doar dacă există vreun document ce precizează destinația lor expresă. Mănăstirile : Bedzin, Sf. George Hodoș și Mesici, sunt situate în zone curat românești, este deci firesc să aparțină românilor.

De altfel, Șaguna arătase că românii pretind cele patru mănăstiri și „pentru a veni în posesia mijloacelor canonice pentru creșterea, cultivarea și pregătirea acelor preoți pe care ierarhia îi alege pentru demnități bisericesti mai înalte⁴³”. În aceste mănăstiri urmau să fie primiți călugări indiferent de naționalitate⁴⁴.

Proiectul se încheia cu o prezentare a fondurilor naționale și anume : fondul clerical ce se ridica la 31 octombrie 1863, la suma de 256 314 fl., și fondul intangibil, în sumă de 749 447 fl. (fond înființat în 1739). La acestea se adăugau : fondul seminariai Raiacici, fondul aluminați, fondul instrucției aparținător episcopiei de Arad, fondul Bozicianu și sumele încă necontabilizate rămase de la mitropolității comuni, referitoare la românii din diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț. Acest document a fost semnat de A. Mocioni și V. Babeș și a fost prezentat în ședința din 8/20 februarie 1865.

Neajungându-se la înțelegere, tratativele au fost întrerupte, iar delegația română a înaintat în 16/28 februarie o nouă petiție cancelariei imperiale. A. Mocioni s-a adresat opiniei publice, arătând că deși nu s-a ajuns la o înțelegere între români și sârbi „trebuie să susținem și să

cultivăm fără patimă și preocupare legăturile de frățietate și solidaritate cu acea națiune. Timpul ne va lămuri referințele și ne va împăca interesele reciproce⁴⁵.

În ședința Dietei Ungariei din 6 mai 1868, a fost pus în discuție proiectul de lege privind despărțirea bisericii greco-ortodoxe române de cea sârbă. În plenul ședinței dietei au luat cuvântul: A. Maniu, Eotvoș, Aloisiu Vlad, Sigismund Papp și Al Mocioni⁴⁶. Vorbitorii au subliniat necesitatea punerii de acord a funcționării celor două mitropolii cu legislația în vigoare, conservarea drepturilor cetățenilor care nu aparțin nici de mitropolia română, și nici de cea sârbă, precum și denumirea bisericii ortodoxe. În ședința din 7 mai au continuat discuțiile asupra legii de despărțire ierarhică. G. Ivanovici a arătat că prin această lege, cea din 1848, nu-și mai avea rostul și se recunoștea congresul național sârb din 1864⁴⁷. S. Borlea a arătat printre altele că români au avut mitropolii lor înainte de venirea sârbilor făcând referire la mitropolitul Ioan din 1348, cerând ca în textul de lege să se spună că mitropolia română „se reactivează” și nu „se înființează”⁴⁸. Al. Mocioni a subliniat și el faptul că mitropolia greco-ortodoxă română a existat în Transilvania până la sfârșitul secolului XVII „când mitropolitul de atunci prin acceptarea Unirii a ieșit din sânul bisericii și vechea mitropolie a încetat a exista de fapt, deși nu de jude⁴⁹, deci propune și el termenul de „reactivată” în loc de „înființată”. Vorbind de raporturile dintre mitropolia sârbă și cea română, Al. Mocioni, era de părere că în textul de lege să fie menționată expresia „egal îndreptățită”, ea exprimând nu numai raporturile dintre cele două mitropolii dar, are și înțeles de drept public⁵⁰. Sigismund Papp, într-un discurs bine documentat a arătat printre altele că în timpul ierarhiei sârbe, românii cu toate că erau majoritari, nu au putut să și folosească limba în biserică, episcopii au fost numai sârbi, românii „nu au fost primiți nici măcar de călugăr” de teama ca nu cumva să ajungă episcop. Sârbii au venit în Transilvania pentru a scăpa de turci, și mai târziu după 1700, când Atanasie a trecut la religia unită „cu toate că mai mulți au rămas pe lângă legea veche”, până la 1812, guvernele de atunci au împiedecat în Ardeal alegerea de episcop, românii fiind obligați a se alipi sârbilor⁵¹. Vorbitorul arătând în continuare că „era mai bine dacă românii rămâneau singuri decât să meargă la sârbi, pentru că „n-au

avut de la ei nici o îngrijire, ci numai asuprire⁴².

În ședința din 8 mai 1868 au fost discutate mai multe moțiuni, I. Pușcariu, S. Papp, insistând pentru păstrarea în textul legii a expresiei „națională” pentru biserica românească, iar G. Ioanovici a insistat ca denumirea congresului român să fie congres național⁵³.

După alte discuții în ședința din 9 mai, legea a fost votată și trimisă camerei superioare, care a început discutarea ei în 16 mai. Între alții a vorbit și patriarhul sârb Mașirevici, care a subliniat că nu se opune proiectului de lege, dar ar fi dorit să facă unele schimbări și anume: în titlul legii să se stipuleze „celor de legea răsăriteană ortodoxă și nu greco-orientală”⁵⁴, arătând apoi că proiectul de lege ar favoriza pe români, fiind nemulțumit de ruperea mitropoliei române de cea de Carloviț și că acestea nu i se accentuează superioritatea. Dorea de asemenea să schimbe expresia „egal îndreptățită”, cu „de sine stătătoare”⁵⁵.

Legea a fost aprobată în 28 mai 1868 și cuprindea următoarele articole :

1. — legalizarea congresului național sârb de la Carloviț din 1864-1865.

2. — constituirea mitropoliei de sine stătătoare pentru românii de religie greco-orientală, egală cu cea a sârbilor, înălțarea episcopiei greco-orientale din Transilvania la rang de arhiepiscopie, conform art. 10, din legea din 1791.

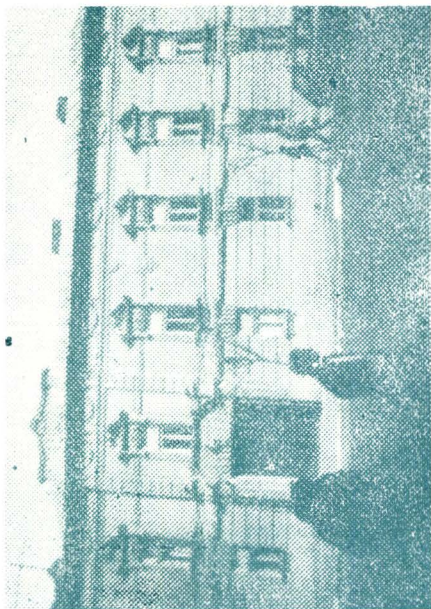
3. — Împăratul avea dreptul de a supraveghea, conform constituției activitatea celor două mitropolii. Congresele bisericești vor decide asupra problemelor interne bisericești, școlare, administrative prin propriile lor organe în baza statutelor ce vor fi emise de congrese și aprobate de împărat.

4. — credincioșii ambelor mitropolii, aveau dreptul de a-și organiza congresele lor bisericești,

5. — guvernul era împuternicit de a convoca cât mai curând congresul național bisericesc sârb, prin arhiepiscopul și patriarhul sârb, care în afară de arhieriei va cuprinde 25 deputați clerici și 50 laici din care 25 din confiniile militare,

6. — guvernul va convoca congresul național bisericesc român de religie greco-orientală, care după propunerea sinodului, va cuprinde în afară de arhieriei, 30 deputați clerici și 60 laici, din care 10 din confiniile militare.

**9. Caransebeș. Reședința
Episcopiei Caransebeșului**

10. Caransebeș. Pocetea catedralei **Sf. Gheorghe**

7. — prima problemă a celor două congrese bisericești ce se vor convoca, trebuia să stabilească modul de organizare al congreselor cu încuviințarea Împăratului,

8. — problemele în litigiu dintre cele două episcopii se vor înalța judecătoreii ce va fi desemnată de Împărat,

9. — credincioșii de religie greco-orientală, care nu sunt nici de limbă sârbă, nici de limbă română, rămân mai departe în drepturile avute până acum, administrându-și „afacerile comunale bisericești și școlare cu în-trebuințare liberă a limbii rituale, precum și administrarea averilor și fundațiilor bisericești,

10. — dispozițiile paragraf. 8, art. 20 din 1848 care sunt contrare cu această lege se abrogă⁵⁶.

Pe baza acestei legi s-a întrunit în 1868 primul Congres Național al Mitropoliei din Transilvania care avea în program votarea Statutului Organic, ce conținea normele după care avea să se conducă Biserica Ortodoxă Română din Monarhia Austro — Ungară până la Marea Unire de la 1 Decembrie 1918.

Separarea ierarhică și înființarea Mitropoliei de la Sibiu, cu cele două episcopii sufragane la Caransebeș și Arad, va avea urmări importante pentru dezvoltarea bisericii ortodoxe române în toate sferile de activitate. În condițiile dominației străine, biserica și școlile confesionale române patronate și susținute de biserică erau singurele instituții în care se putea vorbi și scrie românește, acestea fiind tot atâtea căi pentru menținerea și apărarea ființei naționale a poporului român.

Orașele de referință a celor două episcopii Caransebeș și Arad, vor deveni în scurt timp, cele mai importante centre ale luptei de emancipare națională și culturală a poporului român din Monarhia Austro — Ungară.

PROTOPOPIATUL VÂRȘEȚ

- a) Localități curat românești (26) : Retișor, Volvodinț, Custel, Socitia, Srediștea Mică, Marcovăț, Lazunaș, Clopo_ dia, Ferendia, Gherteniș, Gătaia, Șemloc, Percosova, Ger_ manu, Jam, Fizeș, Ravna, Jidovina, Margita, S. Ioan, S. Mihai, Nicolinția, Petrovoselo, Oresiați, Grebenaț, Straja.
- b) Localități cu populație preponderent românească (2) : Vlaicovăț 3/4 români, Iabunca 2/3 români.
- c) Localități curat sârbești (7) : Vârșeț, Păuliș, Podpo_ ranu, Srediștea Mare, Vatina, Ulma, Izbiște.
- d) Localități cu populație preponderent sârbă (0)
- e) Localități cu populație incertă (5) : Alibunar, Zegaița Caitasiova, Parța, Dezanfalva.

PROTOPOPIATUL PALANCA

a) Localități curat românești (32): Naidăș, Macevici, Coronini, Sichevița, Liubcova Superioară, Liubcova Inferioară, Berzasca, Posniac, Cărbunari, Potoc, Sasca M., Sasca C., Bogotînț, Petrilova, Slatina, Socolari, Iilidia, Răcășdia, Ciclova Montană, Ciclova Camerală, Macoviște, Ciuchici, Nicolinț, Orșova Nouă, Orșova Veche, Vrăniuț, Steuerdorf, Vrani, Ciorda, Iam, Mircovăț, Berliște.

b) Localități cu populație preponderent românească (0)

c) Localități curat sârbești (10): Kalugerovo, Kusici, Langenfet, Sacolovăț, Palanca, Vrăcevgaj, Czervena, Dubovăț, Gaj, Radimna.

d) Localități cu populație preponderent sârbă (0)

e) Localități cu populație incertă (9): Biserica Albă, Crucița, Lescovița, Iașenova, Durljai, Belobresca, Pojeiena Moldova, Subotița.

TABEL 3

BISERICI DIN DISTRICTUL CARANSEBEȘ

Nr	LOCALITATEA	BISERICA		Hramul bisericii	Pictura (autor)
		din lemn	de zid		
0	1	2	3	4	5
1	Caransebeș	f.a.	1444—1449 1725	Sf. Mare Mucenic Gheorghe	Diaconovici D. Turcu I. Miloia
2	Caransebeș	f.a.	1780—1781	Sf. Ioan Botezătorul	Ion, Ioan, Ion, Lazăr Petru
3	Buchin	1755	1855	Adormirea Preasfintei Născătoare de Dumnezeu	
4	Prislan		1850		
5	Poiana		1850	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	I. Băleanu
6	Petroșnița		1834—1836		

0	1	2	3	4	5
7	Bucoșnița		1836—1837	Sf. Prooroc Ilie	
8	Teregova	f.a.	1786	Sf. Mare Mucenic Dimitrie	B. Delliomini
9	Luncavita		1824	Sf. Mare Prooroc Ilie	
10	Veredin		1841	Sf. Nicolae	
11	Domășnea	1744	1807—1817	Sf. Atanasie de la Athos	D. Turcu D. Popovici 1897
12	Feneș	1752	1835	Sf. Dimitrie	
13	Rusca Teregova		1842	Ap. Petru și Pavel	
14	Armeniș	1750	1800	Înălțarea Domnului	B. Delliomini pictat iconostas 1897
15	Slatina Timiș		1890	Sf. Mihail și Gavriil	

0	1	2	3	4	5
16	Sadova Nouă		1863	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Gerdanovici
17	Vârciorova	1755	1790	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	B. Delliomini 1897
18	Ilova		1837	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	M. Popa T. Jurgea
19	Cârpa	1750	1836	Sf. Iliie	P. Drăgilă
20	Vălișoara		1882	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
21	Bolvașnița		1832	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
22	Zervești	1721	1857	Ap. Petru și Pavel	F. Hess
23	Turnu				

0	1	2	3	4	5
24	Ruienț	1750	f.a.	Sf. Apostol Toma	Vasa Teodorovici
25	Ciclenț		capelă f.a.		
26	Zlagna	1834	1907	Sf. Arhangheli Mihail și Gavril	
27	Borlovenii Vechi	1718	1807—1824	Sf. Ioan	D. Turcu N. Hașca
28	Var	1749	1824	Sf. Mare Mucenic Dimitrie	N. Popovici 1910
29	Valea Boului		1811	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	B. Delliomini
30	Rugi	f.a.	1901	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
31	Delinești		1838	Învierea Domnului	M. Velceleanu 1869

0	1	2	3	4	5
32	Apadia	f.a.	1897	Sfintul Dimitrie	B. Delliomini I. Cotârlă
33	Târnova	1749	f.a.	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Șt. Zbăgan
34	Soceni	f.a.	1698	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
35	Brebu	1728	(1791	Înălțarea Domnului	
36	Valeadeni	1755	1909	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
37	Ohaba Mâtnic		1767	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	I. Badiu
38	Mâtnicul Mare		încep. sec. XIX	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	T. Bălașa

0	1	2	3	4	5
39	Prisaca	1725	1863	Sfântul Dimitrie	I. Badiu
40	Zăguzeni	1715	1853	Sfântul Gheorghe	B. Dellomini
41	Ruginosu		1864	Sf. Arhangheli Mihail și Gavril	
42	Jupa	1725	1850	Sf. Dimitrie	
43	Zorlențu Mare	1737	1793—1795	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
44	Zorlencior	1753	1826—1833	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Gh. Marișescu 1904
45	Remetea Pogonici	1742	f.a.	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
46	Vălea Mare	1749	1800—1804	Sf. Mihail și Gavril	

0	1	2	3	4	5
47	Scăiuș	1726	1936	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
48.	Dragomirești	1754	1777	Sf. Ioan Botezătorul	
49	Zgrăbești	1733	1848	Mucenic Chiriac Sihastru	I. Bagiu
50	Găvojdia	1725	1928	Înălțarea Domnului	I. Băleanu 1935 Melanowsky
51	Sacu	1729	1839	Sf. Arhangheli Mihail și Gavril	B. Delliomini
52	Iaz	1720	1790—1800	Sf. Gheorghe	Filip Matei
53	Mal		1904	Duminica tuturor sfinților	
54	Voislova		1/2 sec. XIX	Sf. Dimitrie	
55	Zăvoi		1936	Sf. Petru și Pavel	

0	1	2	3	4	5
56	Cireșa		1830—1833	Sf. Arhangheli Mihail și Gavril	D. Velici
57	Ohaba	1745	1844	Sf. Gheorghe	
58	Măru		1792, 1934	Pogorârea Duhului Sfânt	Gh. și Corneliu Baba
59	Marga	f.a.	1830	Sf. Ilie	
60	Glîmboca	1725	1824	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
61	Obreja	f.a.	1750, 1937	Sf. Petru și Pavel	I. Băleanu
62	Ciuta	1718	1798	Sf. Gheorghe	I. Băleanu
63	Maciova	f.a.	1819	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
64	Peștere	f.a.	1791	Cuvioasa Paraschiva	Gh. Baba

0	1	2	3	4	5
65	Tindova	1741	1802	Sf. Mihail și Gavril	Lazăr Zbăgan
66	Căvâran	1743	1844	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Lazăr Zbăgan I. Bagiu
67	Cireșul		1837	Sf. Dimitrie	
68	Criclova		1888—1892	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	B. Delliomini
69	Crivina	1770	1854	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	I. Zbăgan
70	Băuțarul Superior		1840/1939	Sf. Prooroc Ilie	Ioan Șulea Gorj
71	Băuțarul Inferior		1834/1929	Sf. Prooroc Ilie	
72	Bucova			Sfântul Dimitrie	

PROTOPOPIATUL LUGOJ

0	1	2	3	4	5
1	Lugoj		1722, 1754		
2	Lugoj		1755—1766	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Ștefan „Zugravul” Giureovici
3	Lugoj		1884	Sf. Constantin și Elena	
4	Oloșag	1743	1767	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
5	Honorci		1904		
6	Vișag	1749	1930		I. Bagiu
7	Sacoșul Mare	1695	1808	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	L. Matei I. Bagiu
8	Sinersig	1759	1913	Sf. Dimitrie	Gh. Baba

0	1	2	3	4	5
9	Boldur	1746	1869	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	V. Simionescu 1904
10	Hodoș	1752	1897	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Melanowsky 1928
11	Herendest	1730	1931	Sf. Petru și Pavel	I Băleanu
12	Satul Mio	1754	1898—1899	Nașterea Sf. Ioan Botezătorul	I Răgiu
13	Lugojel	1715	1/2 sec. XVIII	Sf. Constantin și Elena	Eckel
14	Sihla	f.a.	1867	Sf. Gheorghe	
15	Hezeriș	1754	1881	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
16	Nevrincea	1737		Cuvioasa Paraschiva	

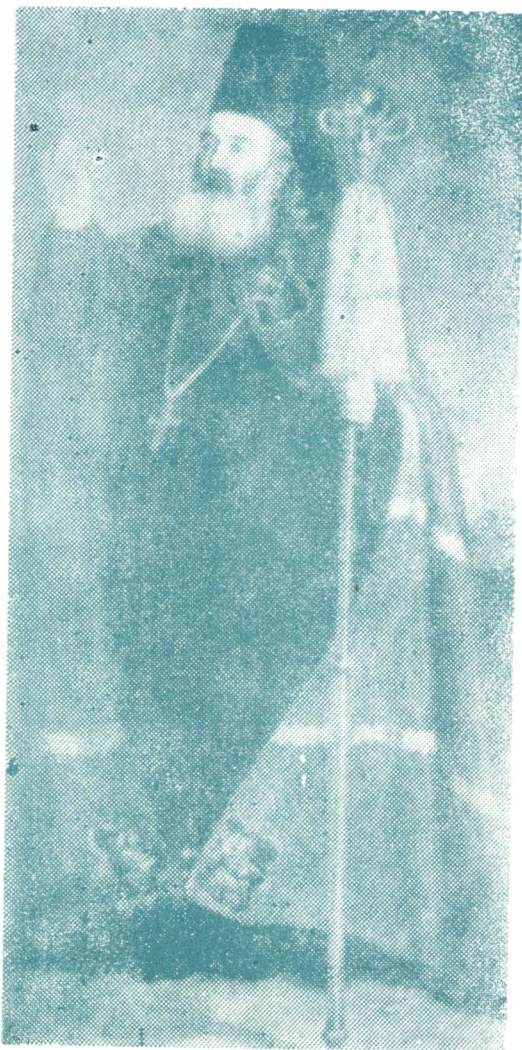
	0	1	2	3	4	5
17	Tapia	1745	1870—1873	Sf. Dimitrie		I. Răciu
18	Harmadia	f.a.	1902	Sf. Gheorghe		

DISTRICTUL MEHADIA

0	1	2	3	4	5
1	Mehadia	1748	1771	Sf. Nicolae	
2	Svinița	1751		Sf. Ilie	
3	Tisovita		1892	Pogorârea Duhului Sfânt	
4	Plavișevița		1836—1838	Sf. Gheorghe	
5	Ogradena	1731	1816	Sf. Nicolae	I. Popovici
6	Dubova		1879	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	F. Matei
7	Eșelnița	1746	1812	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
8	Crivița				
9	Jupalnic	1741	1827	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	

11. Mitropolitul Andrei Șaguna

12. Episcopul Ioan Popasu (pictură de N. Popescu)

0	1	2	3	4	5
10	Tufări		1815	Înălțarea Domnului	N. Hașca 1910
11	Topleț	1740	1814	Sf. Ștefan	
12	Corlămăie				
13	Bârza		1850	Sf. Petru și Pavel	
14	Pecinișca		1835	Sf. Apostol Toma	N. Hașca
15	Plugova		1846	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Z. Achimescu 1861
16	Globurău	f.a.	1775	Sf. Mihail și Gavril	
17	Bogăltin		1854	Sf. Ilie	I Hașca Gh. și C. Baba
18	Cornereva	1740	1797—1805	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Gh. Baba 1936

0	1	2	3	4	5
19	Cornea	1727	1779	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	D. Popovici M. Velceleanu
20	Mehadica	1748	1794	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Carol Pop
21	Cuptoare		1810—1824	Înălțarea Domnului	
22	Petnic	1745	1824	Sf. Vasile cel Mare	B. Delliomini
23	Crușovăț		1805—1810	Cuvioasa Paraschiva	
24	Globu Craiovei		1806	Sf. Nicolae	B. Delliomini
25	Pârvova		1824		
26	Jablanița	1740	1821—1825	Nașterea Sf. Ioan Botezătorul	D. Popovici T. Achimescu
27	Lăpușnic	1753	1781	Pogorârea Duhului Sfânt	N. Hașca 1878 I. Bălean

0	1	2	3	4	5
28	Prigor	1744	1802	Adormirea Sf. Ap. Ioan	Șt. Popovici B. Delliomini
29	Putna		1892	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	B. Delliomini
30	Rudăria	1750	1802—1820	Înălțarea Domnului	N. Hașca D. Popovici
31	Bănia	1750	1781	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	N. Hașca
32	Gârbovăț		1781		
33	Șopot		1816	Înălțarea Sfintei Cruci	Alexandrovici
34	Dalboșeț		1781		
35	Mocerîș		1802	Sf. Gheorghe	B. Delliomini

0	1	2	3	4	5
36	Bozovici	1732	1798—1803	Înălțarea Domnului	M. Popovici D. Turcu N. Hașca
37	Pătaș	1755	1807—1816	Sf. Ilie	N. Hașca
38	Prilipeț	1750	1831	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	N. Turcu

DISTRICTUL PALANCA

0	1	3	3	4	5
1	Oravița		1743, 1750	Sf. Ilie	N. Popescu
2	Moldova Nouă		1735	Sf. Gheorghe	G. Putnic
3	Perzasca		1722	Sf. Mihail și Gavri'	D. Turcu D. Popovici
4	Liubcova de Sus			Sf. Nicolae	

0	1	2	3	4	5
5	Liubcova de Jos	1745	1932		
6	Sichevița		1835—1836	Sf. Treime	Petrescu
7	Boșneag			Sf. Mare Mucenic Gheorghe	
8	Maciova				
9	Pojejena Sârbească				
10	Pojejna Română		1907	Sf. Constantin și Elena	Gh. Putnic
11	Radimna		1726		
12	Șușca		1913	Înălțarea Domnului	
13	Belobreșca	1749		Înălțarea Domnului	
14	Divici				
15	Ocruglița		1743		

0	1	2	3	4	5
16	Socolovăț				
17	Gălu Mare		1750		Sf. Mihail și Gavril
18	Gălu Mic	1700	1825		Nașterea Născătoarei de Dumnezeu
19	Dubovăț	1749			Sf. Nicolae
20	Biserica Roșie		1750		Buna Vestire
21	Cușici		1748		Sf. Nicolae
22	Zlatița		sec. XVIII		
23	Loșcovița		sec. XVIII		
24	Călugăreni	1749			
25	Naidăș	1752	1909		Sf. Nicolae
26	Bobotîn				

0	1	2	3	4	5
27	Petrilova	1778	1908—1910	Pogorârea Sf. Duh	Filip Matei
28	Macovișta	f.a.	1894	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
29	Slatina	1745	1800	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	N.. Mărășescu
30	Sasca Montană		1770	Sf. Petru și Pavel	
31	Potoe		1906	Înălțarea Domnului	
32	Ilidia	1735	1797	Pogorârea Duhului Sf.	I. Zaicu
33	Ciclova	f.a.	1783	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	D. Turcu Filip Matei N. Popovici
34	Socolari		1914—1920	Sf. Petru și Pavel	

0	1	2	3	4	5
35	Răcășdia	1733	1770—1778	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei
36	Broșteni	1754	1778	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Ciolacovici Gh. Putnic
37	Răchitova	1745	1783	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Iosif Liuba
38	Maidan	1745	1770	Înălțarea Domnului	D. Popovici Filip Matei
39	Ciudanovița		1904	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
40	Jitin	1792	sec. XIX	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei
41	Agadici	1744	1772	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei

0	1	2	3	4	5
42	Ticvaniul Mic	1745	1774—1776	Învierea Domnului	Spineanu
43	Petrovăț	1743		Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
44	Greoi		1/2 sec. XIX	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
45	Mercina		1780	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
46	Ciuchiel		1871	Sf. Ilie	
47	Vranl	1741	1804—1808	Sf. Petru și Pavel	N. Popovici
48	Nicolinț	1747	1840	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	D. Turcu I. Liuba
49	Vrâniuț		1794	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Gh. Putnic

0	1	2	3	4	5
50	Ruşova Veche	1754	1832	Înălţarea Domnului	Marişescu
51	Rusova Nouă		1834—1843	Înălţarea Domnului	Marişescu

DISTRICTUL VÂRŞEŢ

0	1	2	3	4	5
1	Grediştea	1743	1887	Arh. Mihail şi Gavril	
2	Gherman	1742	1878	Înălţarea Domnului	
3	Porcosova	f.a.	1910	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei
4	Radovaşi	1740			
5	Vărădia		1754	Pogorârea Duhului Sf.	Filip Matei

0	1	2	3	4	5
6	Ticvaniul Mare	1743			
7	Secășeni	1745		Arh. Mihail și Gavril	
8	Goruiă		1704	Sf. Petru și Pavel	
9	Gârliște		1826	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	D. Turcu
10	Giurgiova		1770—1775		Filip Matei Gh. Putnic
11	Reșița R.	1754	1872, 1884	Sf. Mihail și Gavril	V. Simionescu
12	Câlnic	1745	1799, 1803		D. Mihailovici M. Velceleanu N. Popovici
13	Doman		1782	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	

0	1	2	3	4	5
14	Țerova		1878	Pogorârea Duhului Sfânt	
15	Moniom		1904	Sf. Mihail și Gavril	
16	Ezeriș	1742	1801	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	T. Gherdanovici Filip Matei
17	Dezești		1912	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
18	Calina	1745			
19	Cârnecea	1738		Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
20	Comorâște	1725	1800—1820	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	N. Mărășescu
21	Forotie	1735	1743	Învierea Domnului	Filip Matei
22	Surducul Mic	1754	1899	Pogorârea Duhului Sfânt	

0	1	2	3	4	5
23	Doclin	1733		Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	I. Zaicu
24	Biniș	1750	1855	Sf. Petru și Pavel	Filip Matei
25	Bocșa R		1750	Sf. Nicolae	Al. Popp
26	Vasiova		1775	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei
27	Bărbosii		1828	Nașterea Născătoarei de Dumnezeu	
28	Ramna	1725	1770	Învierea Domnului	Filip Matei
29	Jidovina	1743		Înălțarea Domnului	
30	Ghertenis		1824	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	Filip Matei

0	1	2	3	4	5
31	Fizeș	1735	1763	Sf. Mihail și Gavril	
32	Gătaia	1735	1794—1797	Învierea Domnului	Filip Matei
33	Șemlăc		1886	Sf. Gheorghe	Filip Matei
34	Butin		1925	Sf. Gheorghe	
35	Ferendia		1744, 1853	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	V. Sîmionescu
36	Clopodia	1720	1941	Adormirea Născătoarei de Dumnezeu	
37	Lățunaș		1928	Sf. Pantelimon	
38	Jamuș Mic		1753	Sf. Nicolae	

¹ *Protocolul ședințelor sinodale ținute în 13 și următoarele zile ale lui august 1864 în Carloviț, lucrare tipărită fără an. (În continuare Protocolul . . .)*

² *Ibidem*, p. 5-7.

³ *Ibidem*, p. 9.

⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁵ *Ibidem*, p. 19.

⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷ *Ibidem*, p. 30.

⁸ Mănăstirea Hodoș-Bodrog este situată în stânga Mușului între satele Bodrog și Fenlac, întemeiată în 1177, amintită succesiv în anii 1233, 1651, 1666, 1790.

⁹ Mănăstirea este situată în hotarul comunei Munar, construită prin strădania arhimandritului Iosif Milutinovici în 1539, reparată în 1771, vezi St. Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, S'biu, 1936, p. 201.

¹⁰ *Protocolul*, p. 31.

¹¹ *Ibidem*, p. 32-33.

¹² *Ibidem*, p. 41-42.

¹³ *Ibidem*, p. 49.

¹⁴ *Ibidem*, p. 51.

¹⁵ *Ibidem*, p. 54.

¹⁶ *Ibidem*

¹⁷ *Ibidem*, p. 55.

¹⁸ Înaintea lui Teofil au fost : mitropolitul Iosif care a murit la 1682 Ioasaf, Sava II (1684) și Varlaam (1687). Teofil, mitropolit de Alba Iulia a fost hirotonisit episcop la București în 18 septembrie 1692. După alți istorici la 30 septembrie 1693 de mitropolitul Teodosie, Pentru a obține drepturi egale cu clerul catolic și drepturi politice pentru români, pentru a scăpa de persecuțiile calvinilor la sinodul din 1697 a fost de acord cu semnarea protocolului de unire cu biserica Romei. Actul semnat nu a fost însă recunoscut de cardinalul Kollowich și drept urmare 12 protopopi absenți de la sinodul amintit au redactat un act special conform diplomei leopoldine din 23 august 1692. Pe când iezuitul Baranyi paroh la Alba Iulia, era la Viena pentru aprobarea protocolului Teofil a murit subit (după unii biografi se pare că a fost otrăvit de calvini), vezi, G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I. Sibiu, 1889, p. 156.

¹⁹ Atanasie Anghel a fost consacrat ca episcop la București în 22 ianuarie 1698. A unit biserica românilor din Transilvania cu biserica catolică. Sinodul din 7 octombrie 1698, i-a urmat diploma leopoldină din 16 februarie 1699 prin care se garanta bisericii unite aceleași drepturi cu biserica catolică. La 5 septembrie 1700, Atanasie a lansat un nou manifest de unire. Manifestul a fost semnat de mitropolitul Atanasie, 54 protopopi cu 1563 preoți (după Ghe. Șincai, 55 protopopi cu 1583 preoți). Prin cele două diplome imperiale din 1701 Atanasie a fost numit episcop unit și se garantau drepturi egale cu biserica catolică. A murit la 19 august 1713, după ce în 1702 a fost excomunicat de patriarhul Constantinopolului și Teodosie mitropolitul Ungro-Vlahiei, vezi Al. Pop, *Dezbinarea în biserica românilor din Ardeal și Ungaria (1697-1701)*, București, 1921, p. 31-72.

²⁰ *Protocolul*, p. 56.

²¹ *Ibidem*, p. 57.

²² *Ibidem*, p. 59.

²³ *Ibidem*, p. 61-62.

²⁴ *Ibidem*, p. 67-68.

²⁵ *Ibidem*, p. 69.

²⁶ *Ibidem*, p. 74.

²⁷ *Ibidem*, p. 75.

²⁸ *Ibidem*, p. 78-82.

²⁹ *Ibidem*, p. 84.

³⁰ *Ibidem*, p. 85.

³¹ *Ibidem*, p. 88.

³² *Ibidem*, p. 90-91.

³³ *Ibidem*, p. 94.

³⁴ *Ibidem*, p. 96.

³⁵ În 1874 se preciza că erau 3 categorii de comune mixte: 1) nu s-a făcut încercarea de separare pe cale amială și care constituiau majoritatea, 2) despărțirea ierarhică s-a făcut în comune prin bună înțelegere, 3) separarea bisericască urma să se facă pe calea justiției, întrucât nu s-a ajuns la înțelegere.

³⁶ În caz că majoritatea nu putea achita despăgubirea pe bază de învoială posesiunea respectivă putea rămâne minorității.

³⁷ vezi Tabel nr. 1.

³⁸ vezi Tabel nr. 2.

³⁹ *Protocolul*, p. 99-100. Vezi Tabel nr. 3, ce cuprinde

date despre bisericile ortodoxe din eparhia Caransebeș consemnate în statistica din 15 ianuarie 1757. Pornind de la această statistică au fost folosite apoi date istorice din a doua jumătate a sec. XVIII și până în anul 1939, permițând astfel cunoașterea anului înlocuirii bisericilor de lemn cu cele de zid, hramul bisericii și numele pictorului bisericii (sau a unei părți din ea, a iconostasului, etc.). Majoritatea bisericilor de zid și-au păstrat hramul vechi al bisericii de lemn, au fost însă și cazuri când biserica nou zidită a primit un nou hram.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 101.

⁴¹ *Ibidem*,

⁴² *Ibidem*, p. 108. Cererea de înființare a unei eparhii la Timișoara nu a fost aprobată de Împărat. Acțiunea de înființare a eparhiei la Timișoara s-a încheiat în 1939 prin mutarea scaunului episcopal din Caransebeș. La 12 iunie 1940 a fost ales episcop al Timișoarei, Vasile Lăzărescu, confirmat la 24 iunie 1940 și instalat de sărbătoarea Bunei Vestiri (25 martie 1941).

⁴³ *Protocolul* p. 125.

⁴⁴ *Ibidem*

⁴⁵ „Concordia”, 1865, V, nr. 23. p. 89.

⁴⁶ T.V. Păcățean, *op. cit.*, IV, 1906, p. 219-223.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 223-225.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 227.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 228.

⁵⁰ *Ibidem*. Aurel Maniu și Ioan Pușcariu au susținut în cuvântul lor de asemenea termenul de „egalândreptătită”.

⁵¹ *Ibidem*, p. 231.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 241.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 258.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 263-264.

IV.

BISERICA CATEDRALĂ SF. GHEORGHE ȘI BISERICA SF. IOAN DIN CARANSEBEȘ

● BISERICA CATEDRALĂ SF. GHEORGHE ●

După tradiție pe locul actualei biserici a fost o biserică foarte veche, menționată și ca mănăstire. Biserica a fost zidită între anii 1444-1449, cu concursul banului Mihai Ciorna (1443-1454), judeului Andrei Dan și al cnezilor români locali, lângă cetate sub bastionul Orșovei, pe malul drept al Erugii. A fost sfințită de preotul Teodor Stoica. De altfel pe malul stâng al Erugii erau chiliile călugărilor, apa numindu-se în documentele medievale, „aqua monachorum“, pe care erau situate între alte mori cunoscute și moara „episcopescă“¹, terenul cuprins azi între biserica Sf. Gheorghe și biserica Sf. Ioan a aparținut în vechime mănăstirii ortodoxe².

În Caransebeș au existat (chiar dacă documentar până în prezent nu le cunoaștem numele) arhieriei ortodoxe din vechime fără putere jurisdicțională recunoscută de stat, ca șefi ai mănăstirii, dar care erau împuterniciți să hirotonească preoți³.

Prima atestare documentară a mănăstirii a rămas într-un act de vânzare-cumpărare încheiat în 1581 între Ioan Stoicul și sora sa Magdalena care intra în posesia livezii situată pe țărmul stâng al „apei călugărilor“. Lângă această apă, după tradiție se afla biserica mănăstirească de piață cu hramul Sf. Gheorghe și chiliile călugărilor⁴.

Intr-o însemnare din anul 1738 pe un Apostol slavon se menționa : „Să se știe că acest Apostol eu popa Ioan Popescu l-am luat când s-a spart orașul de l-am purtat tot cu mine și acum l-am adus iarăși la biserică, la hramul Sfântului Gheorghe făcătorul de minuni la anul 1738 cu

alte cărți dimpreună care se vor scrie tot pe rând⁵. În 1749 se însemna pe o altă carte bisericească : „Acest sbornic este a sfintei mănăstiri a Caransebeșului și când am scris fost-au cursul anulu 1759 și am scris eu robul lui Dumnezeu, R.V.⁶.

În 1752, preotul Danil Mișcovici a consemnat pe una din filele Mineiului „să se știe că acest Minci de care slujește luna lui mai, este a sântei mănăstiri cea de piatră din Caransebeș. Și am scris eu Daja Mișcovici în luna lui Mai 27, ani de la zidirea lumii 7260, iar de la Răstignirea lui Cristos 1752“. Însemnări asemănătoare ale preotului le găsim și pe Mineiul lunii iunie același an și pe un Triod slavon ce au aparținut mănăstirii de piatră din Caransebeș⁷.

În statistica bisericilor din eparhia Caransebeș întocmită la 15 ianuarie 1757, se menționa existența în oraș a două biserici, una dintre ele cu hramul Sf. Gheorghe, „Biserică răsăriteană sobornicească, din piatră, cu hramul Sf. Mare Mucenic Gheorghe, înălțată sub episcopul Moise Stanoevici la anul 1725, iar acum a fost înnoită și s-a înălțat pe lângă ea un turn de piatră și s-a împodobit intru toate sub episcopul Ioan Gheorghevici⁸.

În 1759, episcopul Ioan Georgevici a așezat în prestol o inscripție comemorativă cu următorul text : „Is. Chs. Ni. Ka. Însoțitusa piatra aceasta Sfetei mese, pentru săvârșirea Sfetei Slujbe. Cu binecuvântarea Episcopului Ioan Georgevici al Caransebeșului, Lugoșului, a bisericii sobornice, apostolice, dreptmăritoare răsăritene la 1 august anul 1759 de la nașterea mântuitoare a lui Christos în Caransebeș, bisericii sobornicești cu hramul M. Mucenic George⁹. Inscripția a fost pusă probabil cu scopul de a marca renovările efectuate la biserică în anul 1757.

Biserica a fost sfințită în 1796¹⁰ de episcopul Iosif Șakabent. Cu sprijinul financiar al negustorului Manoil Stancovici alias Buzescu și al căpitanului Iova Popovici, protopopul Ioan Tomici i-a dat forma de azi. Au fost montate stranele și s-a pardosit biserica cu lespezi de piatră¹¹.

Biserica catedrală cum este cunoscută azi, dispune de 4 clopote turnate în anii 1817, 1869, 1876, 1881. Ultimele trei au fost rechiziționate din ordinul ministerului de război ungar la 9/21 aug. 1916 pentru necesitățile armatei. După Marea Unire de la 1 Decembrie 1918 au fost montate altele noi și sfințite în a doua zi de Paști (17 aprilie) 1922 de episcopul T. Badescu¹².

Pictura a fost realizată de D. Diaconovici¹³ și apoi de D. Turcu, iar I. Gutsch din Viena i-a pictat iconostasul ce a fost sculptat de Hess și Eisterlehner. În 1926, Ioachim Miloia (1897-1940) a spălat și întregit pictura. Crucea turnului acoperit cu tablă de aramă în 1832 a fost sfințită de episcopul Ioan Popasu în 1875, prilej cu care a spus următoarea rugăciune : „Doamne Dumnezeu care ai venit pentru mântuirea neamului omenesc a te răstigni pe cruce, pe care noi o punem astăzi în înălțimea sfintei tale biserici ca pe un semn plin de binecuvântare aducător de viață, dător de pace și învingere, însuți caută spre ceea ce îți aduc Ție ale Tale dintre ale Tale și răsplătește cu mulțimea bunătăților Tale cele cerești și pămîntești, tuturor care au mijlocit îndreptarea și înfrumusețarea acestei sfinte Cruci iar pe cei care lucrează la reșezarea ei, îi întărește și îi ferește de toată primejdia, ca și prin această înfrumusețare a casei Tale să Te lăudăm și să Te preamărim pe Tine. Că Ție se cade toată mărirea, cinstea și închinăciunea, a Tatălui, a Fiului și a sfântului Duh. Amin”¹⁴.

Biserica a fost renovată în 1933 și sfințită la 17 decembrie același an de protopopul A. Ghidiu, exteriorul a fost reparat și zugrăvit în 1948.

Biserica prezintă un plan de biserică sală, cu absidea pentagonală boltită cilindric, separată de navă printr-un arc de triumf sprijinit pe stâlpi puternici angajați, cu nava boltită cilindric pe dublouri sprijinite de pilaștri și un pronaos format din traveea dintre stâlpii masivi ai turnului și două culoare laterale cu pereții mai subțiri, locul adăugirii zidurilor ieșind în evidență.

Ca decorație interioară, singura pe care o prezintă o constituie capitellurile pilaștrilor care ritmează vertical cu suprafețele. Ferestrele sunt evazate spre interior, au ancadramente simple cu cheia arcului în plin cintru marcată în rezalit. Turnul are o bază patrată, cu colțurile rotunjite marcate prin pilaștri plați ce au capitele ionice, flancat de două aripi. Turnul prezintă în registre succesive luneta, ferestrele având ancadramente cu decorație fitomorfă și fronton de volute afrontate. Motivul ceasului plasat sub o învelitoare de tablă în formă de fiolă.

Este sigur că sistemul de boltire pe dublouri și pilaștri nu poate fi din secolul XV și că anterior biserica avea boltă de lemn, la fel turnul care există nu a avut forma ac-

tuală, el suferind modificări esențiale ca și decorația interioară¹⁵.

● BISERICA SF. IOAN ●

Biserica a fost înălțată pe locul din imediata apropiere a unei străvechi biserici de lemn în anii 1780-1781¹⁶. Pe locul altarului bisericii vechi a fost ridicată o cruce, păstrată în amintirea locuitorilor sub denumirea „Crucea lui Răbăgia“.

Sfințirea a avut loc la 11 mai 1781, eveniment consemnat în matricola morților din acel an. Se arăta că : „În anul 1781, 11 mai în Caransebeș a slujit cu mine Constantin Atanasievici protopopul Lugoșului Damaschin Ghina, parohul Lugoșului Novac și Teodor Ilievici, parohi în Caransebeș. În prima lună a noua, clădindu-se din nou biserica din piatră și cărămidă, în prestol s-au așezat moaștele Sf. Mucenici Cneaz Lazăr, Procopie, Emilian. În jertfelnic am dat și antimis nou, comun. Această biserică s-a ridicat cu osteneala și cheltuiala locuitorilor creștini ortodocși de lege grecească a Bisericii Răsăritene de acolo și este închinată în numele Nașterii Sf. Ioan Botezătorul, aproape de biserica mai veche de lemn. Acolo a fost o mulțime de popor și întreaga preoțime a aceluși protopopiat. Vichentie Popovici smeritul episcop de Caransebeș și Vârșeț. Și am scris eu Teodor Ilievici, parohul Caransebeșului, pentru veșnica amintire“¹⁷.

Sub prestolul din altar se păstrează o pisanie care consemnează că : „Acest sfânt prestol s-au făcut cu cheltuiala Domnului Ioan de Groza, lăitnant al slăvitului Kesar Kr. valah-ilir, regiment și s-au dăruit sfintei biserici din Caransebeș hramul Sfântului Ioan Botezătorul cu blagoslovenia Preasfințitului episcop al Caransebeșului și Vârșețului Domnului Vichentie Popovici pentru pomenirea vecinică a părinților lui Avram și Ana în 15 zile a lui August 1780“. Inscripția din nișa proscomidiei demonstrează că pictura bisericii a fost executată de zugravii Ion, fiul lui Ioan și ucenicul Ion ; „Pomenește Doamne zugravii Ion, Ioan sân ego, Ion ucenic, iulie 10 1787“. Inscripția situată pe peretele sudic menționează : „Zugrăvitu-s-a acest altar cu templa împreună în zilele și stăpînirea prea luminatului

și stăpânitorului nostru domn, domnul Iosif cel de la doilea, împăratul romanilor... și altor țări, fiind zilele aceste arhiepiscop și mitropolit scaunului Carloveș, Excelența Sa domnul Moisi de Putnic, cu blagoslovenia și îndemnarea ocârmuitorului acestei eparhii Înalt Preasfinției Sale domnul Iosif Ioanovici Șacabent, pravoslavnicul episcop al Verșețului — Caransebeșului, fiind protopresviter George Iorgovici și namesnic Teodor Ilievici. Sptbre 11. 1787“.

Pictura a fost concepută în stil bizantin în care artiștii au dat frâu liber imaginației, mai ales în scenele înfățișând forțele răului și iadul, în cele apocaliptice din altar ce sunt tratate cu admirabilă vervă populară¹⁹. Cea mai mare parte a picturii din altar și prima travee din naos aparține stilistic unor zugravi din Țara Românească sau a unor zugravi localnici care și-au însușit meseria în acea țară. Pictura de pe spatele tâmplei și completările din partea inferioară a zidului altarului pare a fi opera unor zugravi influențați de arta populară¹⁹.

În anul 1788, în urma ultimei invazii otomane în Caransebeș locuitorii orașului au fugit la Macova, Biled, Recaș și Obreja²⁰, biserica a suferit mari stricăciuci²¹, așa cum de altfel este consemnat în inscripția din strana din stânga, care precizează că : „În anul 1788, răzmerița cea cu turcul au fost tare stricată zugrăvitura bisericii acesteia de turci. Pentru aceea acum de a doua oară, în zilele prealuminatului împărat Franțiscu, fiind episcop la Verșeț — Caran, excelența sa domnul Petru Ioanovici de Vidak și protopresbiter al Caransebeșului Ioan Tomici, iară cu toată cheltuiala dumnealui, jupânului Manoile Stancoviciu și a jupânesei dumnealui Maria născ. Ivanovici iar s-a prinoit la anu de la Hristos 1808 octomvre 15, Ecaterina, Elena“.

În biserică se mai păstrează câteva icoane de la vechea biserică de lemn și un prapor pictat de George Diaconovici, cu însemnarea : „Făcutu s-au acest prapor în zilele Înălțatei crăesei noastre Marii Terezii, cu blagoslovenia Preaasfințitului arhiereului nostru Ioan Georgevici al Caransebeșului, al Verșețului i proci. Fiind protopresbiter George Elibescu și s-au făcut cu cheltuiala socilor la anul 1762 mța fevroare 27. Și am zugrăvit eu George Diaconoviciu și cu Rada al Rovi“.

Biserica are trei clopote, dintre care unul provine din biserică veche²². Turnul clopotniță a fost acoperit cu tablă în 1855, iar în 1927 cu tablă de cupru. În 1960 pictorul

Lazăr a curățut pictura și a zugrăvit mai multe registre deteriorate. În anii 1930, 1961-1963 s-au efectuat reparații generale, iar nava bisericii a fost acoperită cu tablă zincată. Lucrări de reparații au fost efectuate și în anul 1978.

Biserica Sf. Ioan reprezintă cel mai important monument de arhitectură baroc din Caransebeș.

Planul bazei ne prezintă o biserică sală cu absida semicirculară boltită cu o semicalotă boltită, separată prin arcul de triumf de nava ușor lărgită, boltită „a vela” prin arcuri longitudinale și dublouri transversale pe pilaștri ce marchează travee inegale. La portalul de pe fațada de sud, ca element inedit apare un edicul.

Pronaosul este format de parterul turnului sprijinit pe doi stâlpi încadrați în peretele de vest și pe arcul turtit în formă de mâner de coș, ale cărui împingeri se descarcă pe doi stâlpi adosați pereților de sud și de nord.

Decorația interiorului este de fapt decorația pilaștrilor, cu baza profilată pe două rânduri de toruri și capitulele cu două cornișe în trepte. În exterior dispune de pilaștrii treptați ce corespund celor din interior, încadrând ferestre neterminate în segment de cerc și cu pervazul decorat cu acoladă. Edicul de pe fațada sudică se sprijină pe arcuri în mâner de coș sprijinite pe stâlpi foarte puternici. În față are ca decor un medalion de volute decorat fitomorf în maniera tipică barocului.

Fațada principală este segmentată orizontal prin cornișe, iar vertical prin pilaștri treptați, cei doi centrali purtând o verticală ce accentuează înălțimea turnului ca motiv central. La parter patru pilaștri profilați prin trei trepte, decorați cu elemente „rocaille” încadrează portalul de vest și trei nișe oarbe terminate în arc de cerc. Deasupra sunt două registre intermediare separate de parter de o cornișă dublă și între ele de cornișa acoperișului, cuprind corpuri dreptunghiulare în rezalit în continuarea pilaștrilor, separând sus o friză de cercuri. Turnul are luneta la bază și două aripi terminate în pinacli, o cornișă dublă, apoi corpul ce adăpostește clopotele cu palmetă și coarne de berbec la colțuri. Ferestrele sunt în arc de cerc urmând motivul ceasului. Ritmarea prin pilaștri treptați, cornișele puternic profilate sau duble, modelul structurii, toate aceste elemente demonstrând stilul baroc caracteristic Banatului²³.

¹ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.* p. 20 21, Pesty Fr. *op. cit.* 1, p. 104, 248.

² Catolicii au avut o biserică menționată în 1534 în cetatea orașului, situată pe „plateea monachorum“, vezi Gh. Sebeștyan, *op. cit.*, p. 96

³ Pesty Fr. *op. cit.*, 1, p. 332.

⁴ I.B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Timișoara, 1976 p. 63 64. În 1565, Ioan Lăieș și rudele sale mutându-se în Țara Românească grădina rămasă juzilor din Caransebeș a fost vândută lui Ioan de Mâtnic. Grădina era situată în strada monahilor, vezi, A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 293.

⁵ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 39.

⁶ I.B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 64.

⁷ Gh. Cotoșman, *Episcopia Caransebeșului până în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeș, 1941. p. 37-39.

⁸ I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 222. Deci biserica este menționată documentar în 1725 și nu 1738.

⁹ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 33.

¹⁰ N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor medievale din Banat*, Timișoara, 1973, p. 38.

¹¹ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 34-35. În aceeași perioadă s-a construit zidul de incintă și portalul cu icoana Sfintei Treimi, dăruit de Dimitrie Biju.

¹² De noile clopote sunt legate numele lui Petru Popovici, Petru Deregătoriu și Dimitrie Lăzărescu.

¹³ Dimitrie Diaconovici din Vasiova era rudă cu ierodiaconul Vasile venit de la mănăstirea Tismana și stabilit la Srediștea Mare în 1736.

¹⁴ Cu prilejul acestei sfințiri, pictorul N. Popescu (1835-1877) a pictat portretul episcopului Ioan Popasu.

¹⁵ A. Buzilă, *Arhitectura ecleziastică a secolului XVIII la Caransebeș*, lucrare în manuscris, p. 2. Mulțumiri deosebite autoarei pentru punerea la dispoziție a manuscrisului.

¹⁶ I.D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 222, în care se menționează că „a doua biserică, mai mică de lemn, veche, cu hramul Domnului Sf. Ioan Botezătorul, ridicată mai înainte de războiul turcesc cel dintâi. iar mai apoi înnoită“.

¹⁷ S. Anuichi, *Un episcop uitat: Vichente Popovici (1774-1785)*, în M.B., nr. 1-3, 1979, p. 65 L.I. Opriș, *Biserica*

Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul, monument istoric din Caransebeș, în M.B., 1989, 3, p. 91.

¹³ I.B. Mureșianu, *Aspecte din trecutul bisericii bănățene*, în M.B. 1969, nr. 7-9, p. 423.

¹⁹ L.I. Oprea, *op. cit.*, p. 93.

²⁰ A. Ghidiu, I. Bălan, *op. cit.*, p. 27.

²¹ Colțurile și marginile prestolului sunt ciuntite de iatagane și de caii turcilor, biserica fiind întrebuințată drept grajd de vizirul Ahmet.

²² Clopotele au fost turnate în anii 1790, 1791, 1796.

²³ A. Buzilă, *op. cit.*, p. 4.

ABREVIERI

AB = „Analele Banatului“, Timișoara

AIIC = „Anuarul Institutului de Istorie“, Cluj.

AMN = „Acta Musei Napocensis“, Cluj.

Banatica = „Banatica“. Reșița, I, (1971) și urm.

BOR = „Biserica Ortodoxă Română“, București.

MB = — „Mitropolia Banatului“, Timișoara.

MIA = „Monumente Istorice și de Artă“, București.

SCIIVA = „Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie“, București.

ST = „Studii Teologice“, București.

Pesty F. = *Krassó Vármegye története*, vol. I-IV, Budapesta, 1863-1864.

Pesty F. = *A Szörényi bánóság és Szörény vármegye története*, vol. I-III, Budapesta, 1877-1878.

RÉSUMÉ

Le premier chapitre nommé „La vie religieuse en Banat et l' évêché de Caransebeș, Caransebeș — Vârșeț jusqu' au siècle XVIII“, comprend un exposé des commencements du christianisme dans le Banat se référant particulièrement à la zone de Tibiscum — Caransebeș et mettant en discussion une série de preuves archéologiques, numismatiques, documentaires qui prouvent le fait que des éléments chrétiens y sont pénétrés dès l'époque de la conquête de la Dace par les Romains. Le castrum roman Tibiscum et puis la ville et, le municipes du même nom ont attiré un grand nombre de Levantins, par la filière desquels on a intensifié la pénétrations des éléments chrétiens. Le trajet sur la carte des localités de Banat où on a découvert des objets paléochrétiens (Băile Herculane, Orșova, Cenad, Periam, Lipova, Vârșeț, Tibiscum, Gornea) intensifie la conviction qu' au IV-VI e siècles le christianisme était répandu sur tout le territoire de la province roumaine.

La célébration de la religion chrétienne par l' empereur Constantin le Grand, l' institution des évêchés sud-danubiens ont représenté des loyers de rayonnement de cette religion au nord du Danube. On u met en relief l' importance de la fondation de l' archevêché Justiniana Prima, d' une Vlassia dans les monts Cernei, de l' archevêché d' Ohrida dont, en 1019. l' évêché de Tibiscum appartenait (Jupa, près de Caransebeș).

Les mesures prises par la papauté, par les rois hongrois et par les moines franciscans en vue du prosélytisme catholique n' ont pas offert les résultats escomptés dans la zone, d' une part parce que c' est ici que la population roumaine était majoritaire, d' autre part parce que, étant une zone de frontière, les Roumains devaient arrêter les fréquentes invasions ottomanes et c' est pourquoi ils ont longtemps bénéficié des privilèges obtenus dans le passé reculé surtout les Roumains des 8 districts de Banat.

Les conversions au catholicisme ont été rares, d' autant surtout de la seconde moitié du XV-e siècle, et il n' y avait que peu de nobles roumains qui y avaient opté pour garder leurs privilèges, tandis que la masse de la population roumaine est restée fidèle à l' orthodoxie ancienne.

Selon la tradition, l' évêché de Caransebeș, existait déjà au XI-XIII-e s, mais après que les Serbes furent

arrivés et qu' ils eurent obtenu de larges privilèges, les Roumains de Banat, faute d' une église métropolitaine orthodoxe, se sont mis sous leur protection. L' évêché de Caransebeș a continué à exister indépendamment une période, mais ensuite elle a passé sous l' égide de celui de Vârșeț, portant ainsi la dénomination de l' évêché de Caransebeș — Vârșeț dont la résidence se trouvait à Vârșeț.

Les mémoires et les pétitions des Roumains de Banat adressés à l' empereur aux XVIII — es, et dans la première moitié du XIX e. s. sont exposés dans le chapitre du livre et ils se réfèrent en premier lieu au droit de reconnaître aux Roumains la qualité des habitants les plus anciens de ces terres, au droit d' utiliser leur langue à l' église et dans l' enseignement, à la nécessité de fonder à nouveau l' église métropolitaine orthodoxe et les évêchés orthodoxes qui avaient existé jadis mais (qui avaient été supprimés par les nouveaux arrivés. On y remarque surtout les mémoires et les pétitions des années 1778, 1849, 1860, 1851, 1863.

Les progrès enregistrés à la suite par le mouvement intellectuel de langue roumaine (dans la province de Banat les Roumains constituaient la majorité absolue) ont contribué à différencier la nation illyre et à cristalliser des individualités nationales. La nation confessionnelle poliétinique a constitué une étape de transition vers la nation ethnique.

C' est sur le fond de ces grads tourments des Roumains que le Concile de Carloviț a commencé ses travaux en 1864-1865. Les travaux du Concile sont analysés dans le chapitre du livre, en mettant en relief la lutte des délégués roumains et spécialement de l' évêque A. Saguna pour refonder l' église métropolitaine orthodoxe roumaine et les évêchés orthodoxes roumains de Banat, précisément de Caransebeș et d' Arad, pour résoudre la question du partage des biens communs et prendre les mesures nécessaires en vue de la séparation hiérarchique l' église métropolitaine serbe.

L' ancienneté de l' évêché de Caransebeș, même s' il manque pour le moment des documents, est aussi prouvée par l' existence de la cathédrale de Saint Georges, notée dès le XV- e s., par le sceau conservé jusqu' à présent et qui avait appartenu au début à l' évêché de Caransebeș.

L' exposé et l' architecture des deux églises orthodoxes de Caransebeş font l' objet du dernier chapitre de l' ouvrage, leur histoire étant étroitement liée à tous les événements historiques de la ville et de ses habitants.

Les aspects historiques, démographiques et culturels de l' évêché de Caransebeş sont analysés de manière sélective, en s' appuyant sur des documents certains, la présentation s' arrêtant à l'année 1865, lorsque, à la suite de longues années, l' évêché de Caransebeş fut réinstallé et par conséquent l' orthodoxie — la croyance séculaire des habitants de la ville — sortant vainqueur.

CUPRINS

Cuvânt înainte	p. 5
Cap. I. Viața religioasă în Banat și episcopia de Caransebeș — Vârșeț până în secolul XVIII	p. 7
Cap. II. Lupta petiționară a românilor bănățeni pentru drepturi naționale și confesionale, pentru reînființarea Mitropoliei ortodoxe române și a Episcopiilor ortodoxe bănățene	p. 47
Cap. III. Sinodul de la Carloviț (1864-1865) și reînființarea episcopiei Caransebeșului	p. 95
Cap. IV. Biserica catedrală Sf. Gheorghe și biserica Sf. Ioan din Caransebeș	p. 146
Note	p. 152
Abrevieri	p. 153
Résumé	p. 154

Volum îngrijit în tipografie
de ● Costică POPA și Petru CĂLIN ●

Foto și fotocopii " L. Ionescu

Dat la cules :

Bun de tipar : 19 septembrie 1995

Apărut: 1995

Coli de tipar: 10 + 1

Tiraj: 500 ex. broșat

C.Z. pentru biblioteci mari : 2.281.9

Tiparul executat sub cd. 665 la S.C.
„HELICON“ BANAT S.A. Filiala Reșița România

